

Az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai
Intézet Tudományos Kiadványai

Kerecsi Klára

A v é d t e l e n g y e r m e k

(Erőszak és elhanyagolás a családban)

A kiadvány a Társadalmi Összefogással a Bűnözés ellen
(TÖBE) Alapítvány és a Népjóléti Minisztérium Család-,
Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Főosztályának támogatásával
készült

Tartalomjegyzék

Előszó

I. fejezet

GYERMEK, CSALÁD, TÁRSADALOM

1. Történeti visszatekintés
 2. Gyermekvédelem Magyarországon
 3. Gyermekvédelem a jóléti államokban
- Jegyzetek az I. fejezethez

II. fejezet

VESZÉLYEZTETETTSÉG ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI VÁLASZOK

1. A társadalompolitika válasza a krízishelyzetben
lévő családok problémáira
 2. Családi problémák és veszélyeztetettség
- Jegyzetek a II. fejezethez

III. fejezet

A GYERMEK MINT ÁLDOZAT

1. A családi erőszak
2. Amit a gyermekek elleni erőszakról tudunk
 - A) A gyermekek elleni erőszak és elhanyagolás definiálásának problémái
 - B) Fizikai erőszak
 - C) Szexuális erőszak
3. Gyermekvédelem és büntetőjog
 - A) Száz év jogfejlődése: a Csemegi kódextól az 1978. évi IV. törvényig

- B) A közelmúlt és napjaink gyermekvédelme a büntetőjogban
 - C) A kiskorúak védelmét szolgáló büntetőjogi szabályozás továbbfejlesztésének lehetőségei
4. A gyermekkorú sértett
Jegyzetek a III. fejezethez

IV. fejezet

GYERMEKSÉRTETTEK EGY VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

- 1. A bűnügyi iratok vizsgálata alapján levonható következtetések
 - A) A bűncselekmény
 - B) Az elkövető
 - C) A sértett
 - 2. Gyermeksértettek utóéletének vizsgálata
 - A) Tanulmányi és szakmai karrier
 - B) A családi kapcsolatok rendszere
 - C) Gyermeknevelés
 - D) Támogató rendszer
- Jegyzetek a IV. fejezethez

V. fejezet

A JÖVŐ IRÁNYAI

- 1. A jelen realitása
 - 2. A Családi Bíróság, mint a gyermekvédelem garanciarendszerének új eleme
 - 3. A kiskorú sértett, mint önálló kriminálviktimológiai kategória
 - 4. A kiskorú sértett jogi védelme
 - 5. A gyermek sértett-segítő szolgálat felállításának szükségessége
- Jegyzetek az V. fejezethez

Előszó

„Aki különbséget tud tenni
arcul-legyintés és ökölcsapás között,
az már tudja,
mi a gyermekek elleni erőszak.”
Henry Kempe

„Az otthon *hidege*” címmel jelent meg néhány hete egy riport. Talán még soha nem sikerült zsrnalisztának ennyire telibe találnia azt az égbekiáltó ellentmondást amely köz-helyes vágyaink „meleg családi légköre”, és a magyar gyermekek tízezreinek mindennapos tapasztalata között feszül.

Az állami gondozott gyermekek, már tíz évvel ezelőtt is három szóval, a veréssel, a pénzzel, és az alkohollal jelezték, hogy mit jelent számukra a család.

Ma tömeges méretű családi működési zavart jelez a veszélyeztetett kiskorúak számának folyamatos növekedése. Gyermekkoriuk tízezreinek napi tapasztalata a testi fenytés vagy a szülöi gondozás hiánya. Egyre gyakrabban látni kolduló gyereket az utcán, növekszik a gyermekbűnözés és a gyermekprostitúció. A közhiedelemmel ellentétben a család nemcsak szeretö és védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is. Egyre gyakrabban okoz gyermekhalált a családi erőszak. Egyre gyakrabban hálnak meg gyerekek csupán amiatt, hogy szüleik nem viszik öket időben orvoshoz. A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek is egyre gyakrabban jelzik, hogy a gondozásba kerülö leányok családon belüli szexuális erőszak áldozatává váltak.

E könyv arra keres választ, hogy a fenti tünetek miért nem váltanak ki nagyobb társadalmi visszhangot, s miért maradnak visszhangtalanok a gyermekek sérelmére elkövetett egyéb cselekmények is. Miért nem elég akár több gyermek halála sem a társadalom lelkiismeretének felébresztéséhez? Miért nem kelt a gyermekvédelmi szakmán kívül is aggodalmat a mára több mint háromszázezerre tehető veszélyeztetett gyermekek száma?

Számomra, mint a valóság tényeit elemző kutató számára mindez azt is jelenti, hogy nem sikerült jól megválasztani - olykor megtalálni sem - azokat a társadalompolitikai eszközöket, amelyekkel e jelenségek befolyásolhatók.

A családon belüli erőszak ténye, a gyermekek nevelésének elhanyagolása minden bizonnyal végigkísérte az emberiség történetét, ám koronként, kultúránként, sőt szubkultúránként más-más mértékben tekintették azt természetesnek vagy éppen ellenkezőleg, tűrhetetlennek. A korábbi történeti korokban még a legdurvább családi erőszak is megmaradt a családok magánszférájában, az elfogadott kulturális norma alapján ugyanis azt természetesnek tekintette a társadalom. A sors íróniája, hogy a XIX. században mind Angliában, mind az Egyesült Államokban előbb alakult meg az Állatvédő Liga, mint a gyermekek védelmét szolgáló szervezetek.

A gyermek szerepében, a gyermekhez és a családhoz való viszonyban bekövetkezett módosulást eredményező társadalomtörténeti folyamat elemzésével próbálok meg e könyvben választ adni arra, hogy mi változott meg, miképpen, és miért éppen úgy reagál a társadalom a gyermekeket ért sérelemre, a nem helyénvalónak tekintett szülői magatartásokra. Az elemzéshez nemcsak a külföldi és a magyar szakirodalmat hívtam segítségül, de e témakörben lefolytatott vizsgálatom anyagát is, amelyből az Olvasó nem

csupán a jelen helyzet „diagnózisát”, de az általam javasolt „terápiát” is megismerheti.

E könyvben a gyermekvédelemnek csak egy szeletét vizsgáltam - meglehet, a legmeggrázóbbat. Azt, amikor szülők, gondozók követnek el gyermekeik sérelmére bűncselekményt.

Tudatában vagyok annak, hogy e könyv témája erős érzelmeket ébreszt, és egyesek felháborodását is felkeltheti. Célom azonban nem ez.

Azt szeretném elérni, hogy e könyv segítse az Olvasót abban, hogy a történetek mögé látva, vegye észre az egyes esetek háttérében lappangó törvényszerűségeket és közös vonásokat, és velem együtt vallja, hogy senki sem születik „gonosz” szülőnek, hanem „azzá lesz” társadalmi odafigyelés és közösségi segítség hiányában.

Budapest, 1995. augusztus

Kerecsi Klára

I. fejezet
GYERMEK, CSALÁD, TÁRSADALOM

1. Történeti visszatekintés

Gyermekek ellen a történelem során számtalan esetben követtek el olyan cselekményt, amelyet ma joggal tartanánk bűncselekménynek. Elegendő olyan irodalmi példákra utalni, mint Twist Olivér vagy Árvácska sorsa. Hasonló jelenségeket említ Benedek István is az indiai egészségügyi és kulturális szokásokról írva, Mandragóra c. könyvében.¹

Az emberiség történetének korai szakaszában a gyermekölést egyfajta *születésszabályozási eszköz*ként gyakorolták. A sérült, vagy nem elég fejlett gyermeket ily módon rekesztette ki magából a társadalom. Ez volt az oka a Tajgetoszról való letaszítás, vagy a római kori „gyermek-kitétel” gyakorlatának. Angliában „a XVIII. század végéig, de még a XIX. század kezdetén is általános gyakorlat volt a nemkívánt gyermek kitétele utcára, városok síkatoraiba, vagy vidékre. Ezek a gyermekek legtöbbször még felfedezésük előtt meghaltak. Néha azonban felfedezték őket a koldusok, akik e szerencsétleneket azért, hogy szánalmat keltsenek, megcsonkították és más koldusoknak adták őket bérbe, éjszakánként 4 pennyért.”²

A sors iróniáját érzem abban, hogy az Egyesült Államokban *előbb alakult meg az Állatvédő Liga, mint a gyermekek védelmét szolgáló szervezet*. New York-ban, 1874-ben egy egyházi gondozó észlelte, hogy a kiskorú Mary Ellent szülei rendszeresen és súlyosan bántalmazták. A gyermekkel szembeni kegyetlen bánásmód miatt - egyéb fórum híján - a gondozó az Állatvédő Ligához fordult, hivatkozva arra,

hogy a gyermekkel a szülei úgy bánnak mint egy állattal, ezért az Állatvédő Liga lépjen fel az érdekében. Ez meg is történt, s a gyermeket sikerült kiragadni környezetéből. Egy évvel később megalakult a Gyermekvédő Liga is ...³

Nem kell azonban példaért térben és időben ilyen messzire menni. Magyarországon is hasonló volt a helyzet. A századfordulón egy Hont megyei faluban, ahol a szegénység miatt a megszületett gyermekeket nem tudták felnevelni, az újszülöttek nagyrésze egyik napról a másikra elpusztult. A faluban nyíltan beszéltek róla, hogy az „Örzse az éjjel megnyomta a gyereket”, értve rajta, hogy „véletlenül” álmában ráfeküdt, agyonnyomta, de sokszor dunnával, vánkossal betemette, magyarán: megfojtotta. Az is előfordult, hogy járványos házban a beteg gyerek mellé fektették és hozzádörgölték a halálra szánt újszülöttet.⁴

A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények történeti értékelésénél mindig három kérdésre kell választ keresni.⁵

a) A különböző történeti korokban a *gyermek mint érték* fogalmának változásaira, amely természetesen szorosan összefügg a gyermeknek a családban és a társadalomban elfoglalt helyével. Ez ugyanis alapvetően meghatározza, hogy milyen súlyosnak, mekkora problémának tekintendő a sérelmükre elkövetett cselekmény.

b) A másik megválaszolandó kérdés, hogy az egyes történeti korokban mi tekintendő megfelelő és *elfogadott szülői magatartásnak*.

c) A harmadik pedig, hogy a nem helyénvaló szülői magatartásra adott *társadalmi válasz* milyen okokra visszavezethetően változik.

E kérdések megválaszolásához elengedhetetlen a család szerepének, funkcióinak megváltozását eredményező társadalmi-történeti folyamat fő vonalainak felvázolása, különös

tekintettel a gyermek-szülő, és a gyermek-társadalom viszony változásának folyamatára.

A történelem hajnalán a „kommunisztikus háztartásban - amely sok házaspárt és azok gyermekeit foglalta magában -, a nőkre bízott háztartásvezetés éppen olyan közügynek, olyan társadalmilag szükséges tevékenységnek számított, mint a férfiak által végzett táplálékszerzés. A patriarchális családdal és még inkább a monogám házassággal ez megváltozott. A háztartás elvesztette közügy jellegét, már nem tartozott a társadalomra, magánszolgálatná vált: a nő első cseléddé lett, a társadalmi termelésben való részvételből kiszorult.”⁶ Fő feladatává a családi tűzhely melegének őrzése, a gyermek és a család ellátása vált. A család mint termelő egység funkcionált, és a munka, az otthon, valamint az élet egyéb területei nem váltak el élesen egymástól. *A középkori társadalomban a gyermekek a fizikai önállóságot 5-7 éves koruk körül elérve a felnőtt közösség részévé váltak*, a szórakozást és a munkát is megosztva a felnőttekkel. Még az árva, vagy házasságon kívül született gyermeknek is helye volt ebben a munkás közösségben.⁷ Az élet a nagycsaládi közösség körül szerveződött, és így nagyobb lehetőség volt a nem kívánt vagy elhanyagolt gyermekek oltalmazására és munkaerejük hasznosítására.

A XVII-XVIII. században a polgári társadalom kialakulásával bukkan fel a *gyermekkor eszméje*. Ez az a kor, amelyben a gyermek fejlődéséhez szükséges oktatás-nevelés gondolata megfogalmazódik és éles cezúra alakul ki a gyermek- és a felnőttkor között.

P. Ariés a gyermek szerepében, illetve a gyermekhez való viszonyban bekövetkezett változások mozgatórugóit a morális elvek változásaira vezeti vissza, s úgy vélem jogos kritika éri Pat Thane⁸ részéről, aki a gazdasági viszonyok és a társadalomszerkezeti változások hatását tartja alapvetően

meghatározónak e folyamatban. Nem véletlen - írja -, hogy a gyermekkor ideája a polgári társadalom kialakulásához kapcsolódik. A kifejlődőben lévő kapitalista gazdaság társadalomszerkezeti változásokat is indukált, s ezzel a gyermekkorra vonatkozó felfogást is befolyásolta. A hatalomra kerülő polgárság a megszerzett vagyon és gazdagság elaprózódásának megakadályozása érdekében szükségszerűen próbálta meg szorosabbra fogni az ellenőrzést a leszármazókon és a jövőbeli generációkon. A polgári társadalomban vált először szükségessé, hogy *iskolában sajátítsák el azt a tudást, amely a hétköznapi együttéléshez szükséges*. Korábban ez az ismeret a tömegek számára otthon is elsajátítható volt. Ez az új folyamat eredményezte, hogy először a 10, majd a 12, később a 14, illetve a 18 éveseket is gyermekként kezelték. A leszármazók iránti nagyobb figyelem - legalábbis a jobb helyzetű társadalmi rétegekben - a gyermekek egészségének és higiéniai szükségleteinek figyelembevételét eredményezte. Ebben a polgári réteg nyilvánvaló önérdeke is megjelent, hiszen - az alacsonyabb gyermekszaporulat miatt - önreprodukciója vált volna egyébként kérdésessé. A jelenség tehát a polgárság réteg-érdekeként és rétegszükségleteként fogalmazható meg. A gyermek szükségleteinek felismertsége a gyermekek nevelésére vonatkozó irodalom megnövekedésében is megmutatkozott.

A lakosság többségének azonban továbbra is az átható szegénység volt a sorsa. „Ez a szegénység többnyire a fizikai túlélést épp hogy biztosító létfenntartási szintet jelentett, mély társadalmi egyenlőtlenségekkel és sokféle - bár eltérő mértékű - jogfosztottsággal.”⁹

A fenti változások során *a család is átalakult, funkciói megváltoztak*. Az ipari társadalom kialakulásával a termelés a családi kereteket túlhaladva, nagyipari méreteket öltött. Ennek következtében a modern gazdaság elsőrendűen

fontos érdekévé vált, hogy a munkaerő, mint önálló munkavállaló jelenjen meg a munkaerőpiacon. A gazdaság munkaerőszükséglete a nők és a gyermekek tömeges munkába állásával járt. A tulajdonviszonyokban bekövetkezett változások és a nagyüzemi termelés elterjedése felbomlasztotta a család termelő-egység funkcióját. A család gazdálkodási-fogyasztási közösséggé válva, munkaereje eladásából biztosította fennmaradását. Ezzel véglegesen elvált egymástól a család és a termelés, az otthon és a munka.

Változás következett be az állam és az egyén viszonyában is. A polgárban elkülönült a „magánember” a „közember-től”, s az állam a „magánember” autonómiáját tiszteletben tartotta. A liberális polgári állam a családra bízta a felelősséget tagjaiért. Az állam és a család közötti kapcsolat lényegi jellemzőjeként az állam megkövetelte a családi kötelezettségek teljesítését, de az ezzel kapcsolatos nehézségek leküzdésében igen kevés részt vállalt. A gyermekek gondozása, nevelése, és az ezekkel kapcsolatos problémák megoldása teljes egészében a család gondjává vált, nemkülönben a családi konfliktusok megoldására alkalmazott eszközök megválasztása is. A gyermekek családon belüli helyét a szülői, leginkább az apai hatalomnak való alávetettség jellemezte. A szülői jogok szentségébe vetett hit magában foglalta a fenytetés jogát is, így a fizikai büntetés a gyermekek többségének szokásszerű tapasztalata volt.

A tömeges szegénység megjelenésének időszakában a legközömbösebb a társadalom a gyermekek elleni erőszak jelenségével (lásd pl. Dickens műveit), és tolerancia érvényesül a gyermekek kizsákmányolása iránt is. Az abszolút deprivációtól sújtott társadalmi csoportokban tapasztalható gyermek elleni erőszak és elhanyagolás tüneteire adott társadalmi választ a szegénység filozófiája határozta meg: a

szülők ellenőrzése és megbüntetésének igénye, amely azonban a gyermekek megmentésének felhangjaival színeződött. A hatalom a társadalmi robbanással fenyegető nyomor, alkoholizmus és egyéb devianciák kezelése során ügyesen szétválasztotta az „igazán” tisztességes munkásosztályt a „gyalázatos” szegényektől.¹⁰ „Általánossá vált az a nézet, hogy a szegénység önmagában bűn és egyben további bűnök forrása is.”¹¹ A létező szegénység így erkölcsi hibák forrásává vált, s azt sugallta, hogy a válogatás nélküli jótékonykodás az arra nem érdemeseket is segíti. Egyre markánsabbá vált az a megoldás, amely a társadalom alsóbb rétegeiben csak az érdemes szegényeket támogatta. A támogatásra értelmetlen és felelőtlen egyénnel, családokkal szemben pedig egyre kényszerítőbb eszközök igénybevételére került sor. A szegénység szégyenné, egyéni kudarccá vált.

Az egyéni szabadságjogok és a szerződési szabadság biztosítására, *az individuális felelősség érvényesítésére épülő ideológia csak súlyos társadalomvédelmi szempontból tette lehetővé a családi viszonyokba történő állami beavatkozást.* Az állam akkor lépett fel, ha a munkaerő újratermeléséhez, a munkaerő rendelkezésére állásához fűződő érdeke vált veszélyeztetetté, illetve ha a család alapvető feladatait nem teljesítette. Azaz nemcsak a gazdasági érdek motiválta a beavatkozást, hanem a súlyos morális érdek is felkeltette a társadalom önvédelmi mechanizmusát. S ekkor úgy egyik, mint másik esetben kiemelte a családtagot a közösségből: a felnőttet a dologház intézménye, a gyermeket pedig a menhelyek révén.

A gyermek mint sértett, mint áldozat problémája csak igen rövid időre tűnt fel a politikai teendők között. A probléma önálló megfogalmazódása mögött - Nigel Parton¹² figyelemre méltó okfejtése szerint - mindig valamilyen társadalmi réteg- vagy csoportindíték volt található. A XIX.

század közepén kialakuló angol gyermekvédő mozgalom derékhadát a középosztálybeli asszonyok alkották, s feladatvállalásukat társadalmi szerepük megerősítésének szükségessége is motiválta. E tevékenység számukra nemcsak a gyermekek megmentésének lehetőségét jelentette, de világosan kifejezte a társadalom hagyományos értékeihez, a család és a vallás megerősítéséhez fűződő érdekeiket is. 1878-ban csupán Londonban már 50, gyermekekkel foglalkozó jótékonsági társaság működött.¹³ Ezenkívül megalakult a Nemzeti Gyermekmenhely és 1889-ben a Gyermekvédő Liga is. A gyermekvédő mozgalmak karitatív tevékenységének köszönhetően vált ismertté a „szárazdajkaság” (baby-farming) gyakorlata: a városi anyák (gyakran leányanyák), térítés ellenében vidéki asszonyokra bízta gyermekeik gondozását. A tapasztalatok szerint azonban a gyermekek szörnyűséges körülmények között éltek, sokszor még enni sem kaptak, nagyrészüket meg is halt.

Az 1889-es angol Gyermekvédelmi törvény (Prevention of Cruelty to and Protection of Children Act) bűncselekményként definiálta a gyermek megbetegítését, elhanyagolását vagy elhagyását, ha ez a gyermeket szükségtelen szenvedésnek tette ki, vagy az egészségét károsította. Elkövető csak 16. életévét betöltött olyan személy lehetett, akinek kötelezettségei vannak a gyermekkel szemben. A sértetti életkor felső határa leányoknál 16. év, fiúknál pedig 14. év volt. A cselekmény 3 hónaptól 2 évig terjedő börtönbüntetéssel és 25-100 font közötti pénzbírsággal volt büntethető. A szülők szándékosságának bizonyítása és bűnösségének megállapítása esetén a törvény a bíróság belátására bízta, hogy a gyermeket rokonnál vagy gondozására hajlandó más személynél helyezi el. A törvény alapján 5 éven belül 5792 személy ellen indult eljárás, s 5400 főt el is ítélték. 1894-ben a

sértetti életkor felső határát egységesen 16. évben állapították meg, s az elkövetési magatartás mindenfajta testi és szellemi sérelem okozását felölelte.

A polgári társadalom fejlődésével együttjáró városi és gyáripari körzetek kialakulása, a pauperizálódás és ennek következtében a család eltartó szerepének csökkenő lehetőségei, *a csavargók, a bűnelkövető gyermekek és fiatalkorúak számbeli növekedése, állami közbeavatkozás-megkövetelte társadalmi problémává váltak.* Ebben az időszakban *kapcsolódott össze a gyermekvédelem kérdése a fiatalkori bűnözés ügyével,* s a megoldás sokkal inkább a társadalom védelmét célozta az erőszakos, vagy potenciálisan erőszakossá váló fiataloktól, mintsem a gyermekek védelmét az ellenük irányuló erőszakkal szemben.

A fokozódó állami beavatkozásnak, az állami kényszereszközök használatának számos jele volt. Az 1889-es angol Gyermekvédelmi Szegénnytörvény törte meg először „az én házam az én váram” elvet, jogi eszközöket nyújtva a hatalomnak arra, hogy állami kényszereszközök igénybevételével is beavatkozzék a családok életébe a gyermekek megmentése érdekében. *A családi autonómián keletkezett résen keresztül a későbbiekben az államot képviselő hatóságok, szakemberek, segítők hada nyomult be a magánszféra területére.* A Szegénnytörvény alapján működő Gyámi Testületek gyakorolhatták a gyermek feletti szülői felügyeleti jogokat először csak az elhagyott gyermekek felett, majd az árvák és olyan gyermekek felett is, akiknek szülei e jogok gyakorlására képtelenek vagy alkalmatlanok voltak, illetve börtönbüntetésüket töltötték. Az 1904-es, a Gyermekekkel Szembeni Kegyetlenkedést Megelőző Törvény a szülők elleni eljárás és a szülői felügyeleti jog megszüntetésének kezdeményezési jogát a helyi végrehajtó hatalom szerveire ruházta, kényszereszközökkel téve lehetővé a gyermek

családból történő kiemelését. A gyermekvédelem területén az állam helyi szervei váltak meghatározóvá, háttérbe szorítva a karitatív szervezeteket.¹⁴ A családi problémákra adott szokásszerű reakcióvá vált a gyermek kiemelése a családból.

Franciaországban¹⁵ ez a folyamat nagyjából hasonló módon zajlott le, a gyermekvédelem kezdetei itt is a szegényügyhöz kapcsolódtak. Az állami beavatkozás lehetőségét az 1806-ban megszervezett Szegényügyi Szolgálat szervezetei biztosították, amelyek az elhagyott, a talált és az árva gyermekek gondozásával foglalkoztak. 1889-ben a polgári bíróság törvényes felhatalmazást kapott a gyermekeiket veszélyeztető szülők szülői jogaiktól való megfosztására. Angliával szemben, Franciaországban pregnánsabban különült el egymástól az igazságügyi és a közigazgatási gyermekvédelem, de itt is szorosan összekapcsolódott a fiatalkori bűnözés elleni küzdelemmel.

A korlátozó beavatkozás eszközei: a gyermek kiemelése a problémás családból, a szülői jogok megszüntetése és a büntetőeljárás lefolytatása, a családok szűkebb körével, különösen a legsóbb társadalmi réteghelyzetű családokkal szemben kerültek alkalmazásra. A gyermekek fizikai bántalmazása miatti aggodalmat egyre inkább az általános elhanyagolásuk, a depriváció és a bűnözés növekedése miatti aggodás váltotta fel. Az 1908-ban életbe lépett angol Gyermektörvény rendelkezései - noha foglalkoztak a gyermekek elleni kegyetlenség és elhanyagolás eseteivel, és a veszélyeztetett gyermekek védelme érdekében a bíróságok hatalmának megerősítését is megkísérelték -, elsősorban a bűnözéssel kapcsolatos teendőkre összpontosítottak.

Európában *a két világháború között a gyermekvédelem alapvető prioritásai nem változtak*: a hangsúly továbbra is a társadalom védelmén maradt, mely társadalmat potenciá-

lisan veszélyeztette a gyermek- és fiatalkori bűnözés. A korszak büntetőjogi vívmányával, a fiatalkorúak büntető felelősségi rendszerének megteremtésével azonban elfogadottá vált, hogy a fiatalkorú elkövetőket, a felnőttektől eltérő módon kell kezelni, s velük szemben elsősorban nevelő jellegű intézkedéseket kell alkalmazni. *A gyermekvédelemben a kiskorú sértettek védelmét inkább a nem megfelelő környezetből való kiragadásuk jelentette, mint a prevenció vagy a rehabilitáció.* A szülők természetes módon felelősek voltak gyermekeik gondozásáért, neveléséért. Az e körben felmerülő problémák megoldásáért az állam kemény és ellenőrző módon lépett be a családi kapcsolatokba - ténylegesen kiemelve a gyermeket és megbüntetve a szülőt.

2. Gyermekvédelem Magyarországon

Azokkal a gondokkal, melyekkel a polgári fejlődés útjára lépett országok már korábban szembesültek, Magyarország csak a XIX-XX. század fordulóján volt kénytelen szembesülni. A polgári társadalom fejlődése a társadalmi kontroll hagyományos módszereit szétmorzsolta és témánk szempontjából számtalan kedvezőtlen társadalmi jelenség kialakulását eredményezte. Társadalmi tény volt - többek között - a nagyarányú gyermekhalandóság, az elhagyott és a csavargó gyermekek számának növekedése, és igen sötét képet mutatott a fiatalkorúak kriminalitása is.

Az 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek valós társadalmi szükségletre reagáltak, amikor a menhelyek felállítását és az elhagyott gyermekekről való gondoskodást szabályozták. Kezdetről fogva *összemosódtak azonban az egyébként differenciálást igénylő gyermekvédelmi feladatok.* Az állami menhelyek váltak a gyermekvédelem központi intézményei-

vé, amelyekbe válogatás nélkül kerültek az elhagyott, elhanyagolt, vagy már valamilyen bűncselekményt is elkövető gyermekek. Mint Nagyiványi-Fekete Gyula már 1893-ban írta: „... a mai társadalmi állapotok speciális nevelő intézetek felállítását sürgősen követelik: mert ezrekre menő ifjak erkölcsi eldurvulása már is államveszélyt jelent.”¹⁶ A gondok súlyosságát jól mutatja, hogy Reicher Henrik bécsi egyetemi magántanár 113 oldalon csak a címeit foglalta össze azon tudományos munkáknak, amelyek a züllött és büntetett fiatalkorúakkal foglalkoznak.¹⁷ Balogh Jenő rövid összefoglalását adja azoknak a tényezőknek, amelyek a fiatalkorúak züllését és bűnelkövetését elősegítik: „a munka és proletár-néposztálynak rétegeiben a családi élet kötelei erősen meglazultak, számos esetben a család szinte szétszűllött”, így a kiskorúak nevelésével, „a kellő szigorú felügyelet” ellátásával kapcsolatos feladataikat elhanyagolják. Bár az is igaz, hogy „a fiatalkorúak nagyobb mértékben vannak ráutalva a kereső munkára, mint évtizedek előtt”. A rendkívül kedvezőtlen lakásviszonyok, az alkoholfogyasztás emelkedése „a züllésnek, néha a bűncselekménynek is okai lesznek. ... A hivatásos büntettek gyermekei így szokászerű bűnözőkké válhatnak.”¹⁸ Ebben az időben már nyilvánvalóvá vált *az összefüggés a családi körülmények és a gyermek- és fiatalkori, illetve a későbbi felnőttkori deviációk között*. „Mindezen okok sürgős szükségé tették, hogy a gyermekvédelem két irányban megindításék: mint küzdelem a gyermekhalandóság ellen és mint küzdelem a fiatalkorúak kriminalitása ellen.”¹⁹

A gyermekekkel kapcsolatos problémák Magyarországon is a bűnözés megelőzésével és az antiszociális magatartásra való reagálással voltak leírhatók. Ennek felelt meg a probléma kezelési módja is. A századfordulótól kezdődően állami és társadalmi egyesületek által fenntartott menhelyek,

lelenházak, javítóintézetek és fiatalkorúak területi fogházai állítottak fel: a fiatalkorúak kriminalitásának visszaszorítása, munkaerejük megmentése és a közbiztonság megvédeése érdekében. S még ha a gyermekvédelem filantrop nézetekkel is párosult, *a gyermekvédelmi rendszer kialakítását alapvetően a társadalom védelme jellemezte*. Az állami gyermekvédelem úgy épített a különböző társadalmi és főleg egyházi szervezetek karitatív tevékenységére, hogy nem jelölte ki az állami felelősségvállalás határait és garanciáit, ezáltal e szolgáltatások esetlegessé váltak, s tovább növelték a gyermekek és családok kiszolgáltatottságát.

A gyermekvédelem napjainkig tartó további története nagyjából három fő szakaszra osztható. Az időbeni tagolódás szoros kapcsolatban van a magyar szociálpolitika fejlődéstörténetével.²⁰

Az 1945-49 közötti időszakot az elhagyott és árva gyermekek nagy száma miatt, a gyermekek szó szerinti megmentésének szükségessége jellemezte. A háború után a felügyelet és gondozás nélkül maradt kiskorúak helyzetét azonnali kormányzati intézkedésekkel kellett rendezni. A gyermekek elhelyezése a korábban is létező nevelőszülői hálózat, illetve gyermekotthonok kialakításával történt. A háborús károk helyreállítása, a források szűkössége miatt azonban új gyermekotthonok nem épültek, régi kastélyokat, kúriákat vettek igénybe gyermekvédelmi célokra. Az 1945-51-ig tartó időszakban az állami gondozásba vettek kétharmadát nevelőszülőkhöz, vagy saját szülőkhöz helyezték ki.²¹

Az 1950-es években erősödött fel az a törekvés, hogy az állami gondozottak többségét gyermekotthonban kell elhelyezni. 1947-ben az állami gondozottak 19,6%-a, 1951-ben 45,9%, 1959-ben pedig már 75,4%-a lakott gyermekotthonban.²² E jelenség annak az ideológiai előfeltételezés-

nek a gyakorlatba történő átültetése volt, hogy a szocialista építés során minden deviáns viselkedés, szegénység, stb. el fog tűnni, mint e társadalmi formációtól idegen jelenség. Ezen ideológiai alapállás arra indította a hatalmat, hogy a felmerülő gondok orvoslásánál a szociálpolitikai és a társadalompolitikai eszközök használatától eltekintsen. A szociálpolitika sok ponton „beleszervült” a gazdaság működésébe, s a társadalmi problémák megoldását a társadalombiztosítási és az oktatási rendszertől várta.²³ Egyes társadalmi csoportokban azonban a szülők továbbra is elhanyagolták szülői kötelezettségeik teljesítését, melyet az is jelez, hogy a gyermekotthonokba kerülő gyermekek összetétele megváltozott. „A háború sújtotta árvák, félárvak jelenléte csökkent, viszont emelkedett a lelkileg sérült 6-14 éves gyermekek, valamint a 14-18 éves bűnöző fiatalok száma.”²⁴

Az ideológia a közösséget tartva a legfejlettebb értéknek, erősen bízott abban, hogy a szakmai nevelés nemcsak helyettesíteni képes az elhanyagoló családi nevelést, de segítségével a társadalom számára „értékesebb” állampolgárok „állíthatók elő”. Ez a gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények első működési szabályzatában ekként fogalmazódott meg: „Az intézet célja az állami gondozásba vett gyermekek gondozása, nevelése, helyes irányú testi és szellemi fejlődésük elősegítése, hogy egészséges, művelt, erkölcsös, néphez hű, hazáját szerető, a szocialista építésben hasznos munkával közreműködő emberekké váljanak.”²⁵ A két világháború közötti nevelőszülői rendszer negatív élményeinek hatására az intézményes intézeti nevelési forma szinte kiszorította az egyéb megoldásokat, különösen a nevelőszülői elhelyezést. A gyermekek védelmére alkalmazott megoldások beszűkültek, s szinte egyedüli megoldássá vált a gyermekek kiemelése a veszélyeztető családokból. *A családban jelentkező gondokhoz való viszony erkölcsi*

*értéktélté vált, s eltekintett „az életmód kemény anyagi feltételeitől, s egy ettől idegen morális szférában kereste a családokat összekovácsoló, szülői felelősséget elmélyítő, spirituális erőt”.*²⁶

Az 1956 utáni időszakban a társadalmi-politikai változások következtében a hangsúly az ideológiai-politikai kérdésekről a gazdasági kérdésekre helyeződött. Az ország nyitottabbá vált, az életszínvonal fokozatosan emelkedett, a társadalombiztosítási juttatások mind a jogosultak száma, mind az ellátások színvonala tekintetében kiszélesedtek. A munka jogának s egyben kötelességének megfogalmazása, az extenzív gazdaságpolitika igényeinek megfelelően a teljes foglalkoztatottságban realizálódott. A nők tömeges munkába állását azonban nem kísérte a szolgáltató szféra megfelelő ütemű fejlesztése. A születési arányszámok jelentősen csökkentek, részben az abortusz legalizálása, részben az anyagi értékek felé orientálódás következtében.

A gyermekvédelemben szükséges koordináció biztosítására 1957-61 között létezett Országos Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanács (OGYIT) 1961-ben felmérést készített a nem megfelelő körülmények között élő gyermekekről. E felmérés alapján 29000 veszélyeztetett gyermek került az országos nyilvántartásba.²⁷ Az OGYIT megszűntetése után a gyermekvédelem leszűkült a speciális gyermekvédelem (azaz a már bekövetkezett problémák következményeinek orvoslására, a veszélyhelyzet megszüntetésének) területére, s a gyermekvédelmi célú általános megelőzést más típusú alapellátásokra hagyta. A közoktatás, a társadalombiztosítás, az egészségügyi alapellátás feltételei szinte automatikusan javultak a gazdasági források bővülése idején. Továbbra is léteztek azonban *olyan társadalmi csoportok, amelyek e fejlődésből keveset profitáltak*. A források bővülése az 50-es években megszüntetett segélye-

zési rendszert is újjáélesztette, anyagi segítséget nyújtva a társadalmi hierarchia legalján élő csoportoknak. E juttatások azonban továbbra is paternalista szemléletű „ajándékok” voltak, melyben a szociálpolitika a gazdasági célokat szolgáló büntető vagy jutalmazó szerepet vállalta a hozzájutás alanyi jogának tagadásával, az érdemesség és az önhiba kategóriái alapján történő egyedi elbírálással, valamint a segélyezettek életmódjának ellenőrzésével.

A gyermekvédelem intézményrendszere a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem speciális feladatait teljesítette mind hatékonyabban. Nem az okokra kérdezett rá, csak a következményeket próbálta kezelni. E szerepnek megfelelően fogalmazódtak meg a további feladatok: a nevelőotthonok és nevelőintézetek differenciálási elveinek kidolgozása, a csavargó gyerekek számára gyermekszobák létrehozása, a pártfogói rendszer kiépítése, az intézeti elhelyezés lehetősége és a rendszeres nevelési segély folyósítása. Bár e két utóbbi a társadalmi gyermekvédelem irányába tett lépésként is értékelhető - feltételeik megfogalmazása, illetve gyakorlati érvényesülésük, pusztán a speciális gyermekvédelem eszközrendszerének hatékonyabb érvényesülését biztosította. Az intézeti elhelyezés ugyanis - a családra irányuló támogató rendszerek hiányában - az állami gondozás elrendelése felé vezető első lépcsőfokká vált, a rendszeres nevelési segély jogszabályi megfogalmazása pedig csak az „igazán arra érdemes” személyek és családok számára tette lehetővé ezt az anyagi segítséget.²⁸ A gyermekvédelem szemlélete és eszközrendszere azt sugallta, hogy a „gyermek nem gyerekként, hanem leendő munkaerőként, esetleg leendő állampolgárként fontosak”.²⁹ Az ember mint jelenlegi vagy jövődő munkaerő és nem mint polgár fontos. E felfogást tükrözi a családi pótlék, a gyes - még az alanyi jogosultság megfogalmazása előtt - munkaviszonyhoz kötő-

se, mely nem a gyermekek létét vette figyelembe, hanem a szülők munkaerőpiaci jelenlétét honorálta. „Ennek következtében azok a gyerekek, akikről társadalmi tapasztalatok alapján vélhető, hogy nem lesznek jó munkaerők vagy állampolgárok, még annyi segítséget sem kapnak, mint a többiek: ez növeli, illetve újratermeli a rosszul születettek (betegek, fogyatékosok), vagy a rossz helyre születettek (szegények, cigányok, tanulatlan szülők, lump, deviáns szülők gyermekeinek) hátrányait.”³⁰

3. Gyermekvédelem a jóléti államokban

„A jóléti állam olyan állam, amely előre meghatározott módon, szervezett erővel (a politika és az igazgatás eszközeivel) lép fel annak érdekében, hogy a piaci erők szerepét legalább három irányban megváltoztassa. Először azért, hogy az egyéneknek és családoknak minimális jövedelmet garantál anélkül, hogy figyelembe venné munkájuk vagy tulajdonuk piaci értékét. Másodszor azzal, hogy csökkenti a bizonytalan események bekövetkeztének esélyeit, és pedig azzal, hogy erősíti az egyének és családok védekezőképességét bizonyos kockázatokkal szemben (betegség, munkanélküliség stb.). Harmadszor pedig azzal, hogy minden állampolgár számára igyekszik biztosítani a juttatások elérhető legmagasabb szintjét.” - határozza meg a jóléti állam lényegét Asa Briggs.³¹ Az 1945 és 1950 között alkotott törvények - különösen Angliában - a jóléti állam megalapozását szolgálták. E törvények kísérletet tettek arra, hogy a szolgáltatások színvonalának emelésével *valamennyi állampolgár szükségleteit kielégítsék* és elfogadtassák a szolgáltatásra vonatkozó állampolgári jogosultságot.³² A szegényjog paternalista gondozási mintáival szakító új

szemléletű családgondozás és a családsegítés kialakítására Európában a II. világháború után került sor. Ekkor vált alapvető fontosságúvá a családegység komplex kezelése; a család egységének megőrzése; a szülők támogatása és nem csupán kifogásolható viselkedésük szankcionálása; valamint annak biztosítása, hogy a gyermekek vérszerinti családjukban nevelkedjenek.

Az 1970-es évek közepéig csaknem valamennyi polgári államban jelentős gazdasági növekedés következett be, mely lehetővé tette a speciális élethelyzetű, vagy rossz piaci esélyű társadalmi csoportok hathatósabb támogatását. A változás a munka világára is hatást gyakorolt, s a kollektív alkudozásokban a munkaszervezetek formális jogainak elismerése volt megfigyelhető. Mindez az *állami intervenció fokozódásával* járt együtt.³³ „A jóléti állam legális bürokratikus és pénzügyi eszközökkel interveniált, munkáját tanárok, orvosok, social workerek szakszerű ténykedése biztosította.”³⁴ A *szociális munkás szakma kialakulása és elfogadottá válása az állami beavatkozás liberálisabb tendenciáit erősítették* és biztosították a szolgáltatói tevékenységek szakszerűségét a szociális szolgáltatások és a gyermekvédelem területén.

A jóléti állam ideológiája nem tételezett fel alapvető érdekellentétet az állam és az egyén, illetve az állam és a család viszonyában. Így a szociális munka az egyén/-család/kiscsoport és az állami hatalom közötti pufferként, rugalmasan aktív ütköző szerepben definiálhatta önmagát. A szociális munkás szakma kialakulásával és intézményesülésével kínálkozott a hatalomnak az a szakmai segítség, amely a szaktudás garanciáját ígérte a családi viszonyokban jelentkező problémák kezeléséhez. Ezen új, a szakszerűséget és a problémák kezelhetőségét központba állító ajánlat értelmében, a kényszerítő állami beavatkozások küszöbe

kitolódhatott, hiszen szakértő szociális munkás (még a problémák krónikussá válása előtt közbelépve) nyújthatott segítséget a családi gondok orvoslásához. E szakmai ajánlat a hatalom számára „lélektanilag” kedvező pillanatban jött: a gazdasági prosperitás időszakában, amikor a korszakot jellemző optimizmus hatása alatt minden probléma - a szegénységtől, a szükségből bűnözéstől kezdve a családi problémákig - a kényszersztől mentes, támogató szakmai beavatkozás segítségével leküzdhetőnek ígérkezett. A szociális és mentális szolgáltatások számának és színvonalának emelkedése a gyakorlatban is igazolni látszott e várakozást. A családi problémák kezelésében a gyermek családból történő kiemelése kivételes megoldássá vált és a lehető legszűkebb körre korlátozódott. Ezt mutatja, hogy az NSPCC (az angol, hatósági eszközökkel is felruházott karitatív gyermekvédelmi szervezet - K. K.) ügyeinek 21%-ában került sor bűnvádi eljárásra 1900 előtt, ugyanakkor 1964-ben ez az arány 2% körüli értékre, majd 1968-ra 0,5%-ra csökkent.³⁵ Az átmeneti intézeti, vagy nevelőszülői gondozásba vétel a szülők megsegítésének céljával történt, a gyermekek szükségleteire reagált és praktikus segítséget nyújtott a család egységének megőrzéséhez. A családi problémák okai a szociális munka eseti ügykezelésének körében és eszközeinek segítségével befolyásolhatónak látszottak. Ennek megfelelően a gyermekek elleni erőszak és elhanyagolás - hogy megmaradhasson az eseti ügykezelés körében - pszichológizálódott: e cselekmények a bántalmazó és elhanyagoló szülők személyiségében, vagy pszichodinamikájában gyökerező tünetegyüttesként fogalmazódtak meg. A gyermek bántalmazását a családi bajok egyik szimptómájának tekintették, ahol a szakszerű kapcsolat, bizalom segíthet a családtagoknak.³⁶

A családi és a gyermekek elleni erőszakkal kapcsolatos aggodalmak azonban egyre növekedtek, ugyanis a feminista, valamint a család- és gyermekvédő mozgalmak aktivizálódásával egyre több jelzés érkezett arról, hogy *a demokratikusan működő társadalomban a családi kapcsolatrendszerekben nyoma sincs a demokráciának*: a gyermek családon belüli státusát a család felnőtt tagjaival szembeni alávetettsége, a nő státusát a férfi uralmának való alávetettsége határozza meg. Fokozatosan kezdett megkérdőjeleződni a liberálkapitalista „éjjeliőr” államfelfogás, mely a privát szférához tartozó problémákba nem avatkozott be. Hogy a dilemma továbbra is az állam és a család viszonya, s ezen belül a családi autonómia értelmezése, azt jól jelzi az angol gyermekvédelem fejlődéstörténete is, amelyben hol a privát szférához közelebbre, hol ettől távolabbra került a kényszerítő beavatkozások küszöbe.

Az 1970-es évek közepén kibontakozott gazdasági recesszió hatására a polgári államok többségében jól látható mozgás indult meg egy szelektívebb állami jólét irányába.³⁷ A válság következtében megkérdőjeleződött „az állam cselekvőképességébe vetett (azon) hit, hogy a kormányzat képes a szociális igazság megteremtésére és ezzel a társadalom békéjének, harmonikus fejlődésének biztosítására”.³⁸ A gazdasági problémákkal párhuzamosan a válási arányszámok gyors növekedése, a bűncselekmények számának, és ezen belül az erőszakos bűnözés arányának növekedése mind azt sugallták, hogy *megroppant a hagyományos értékekkel kapcsolatos társadalmi elkötelezettség*. A szociális depriváció jelenségének és e depriváció újratermelődésének megfogalmazódása a társadalmi reprodukció mennyiségi és főként minőségi paramétereivel kapcsolatos aggodalmakat erősítették. Ezek az aggodalmak nem voltak alaptalanok: „1983 végére több mint 7 millió ember (az

angol lakosság 13%-a) - ezen belül közel 2 millió gyermek - került szociális függő viszonyba a kiegészítő anyagi támogatástól. 1,8 millió háztartásban élnek nem megfelelő életkörülmények között, azaz zsúfoltságban, komfort nélküliségben, vagy még ennél is rosszabb feltételek között. Az öt éven aluli gyermekek több mint negyede él olyan házban, amelyben egy vagy több alapvető komfort-jellemző hiányzik, ... és 1/10-ük él egészségre kifejezetten ártalmas körülmények között.”³⁹ Kutatások sora bizonyította, hogy a szegénység nemcsak a családok életszínvonalát és társadalmi státusát határozza meg, de a rossz lakáskörülményekkel, az alacsony iskolai teljesítménnyel, a nagyobb bűnözési aktivitással és a különböző gyermekgondozási problémák megjelenésével is összefüggésben van. Az összefüggések a társadalmi egyenlőtlenség és az egészség „egyenlőtlen megoszlására” utalnak, s arra, hogy az anyagi depriváció nem marad hatás nélkül a gyermekek fizikai fejlődésére sem.

Az 1970-es években formálódó új társadalmi feltételek *megváltoztatták a társadalmi problémákról és a befolyásolás üdvös módjáról alkotott felfogást*. Miután a gyermekek ellen elkövetett cselekmények, nevelésük és gondozásuk elhanyagolásának jelensége továbbra is a deprivált társadalmi csoportokhoz kapcsolódott, az állam egyre inkább jogot formált arra, hogy a társadalom védelme érdekében „beavatkozzon a korábban számára szent és sérthetetlen kapcsolatokba, így például ... a szülők és gyermekeik kapcsolatába.”⁴⁰ A depriváció újratermelődési vizsgálatai ugyanis bizonyították, hogy a deprivált, nemkívánatos életmódú szülők ugyanazokat a szokásokat és magatartásokat örököltik át gyermekeikre, mint amelyeket maguk követnek, és amelyek problémáikat is okozzák.

A szociális szolgálatok, a szociális munkások kapták tehát feladatuk, hogy állítsák meg az átörökítést. Az új feltételekhez csak lassan alkalmazkodott a szociális munkás tanult és gyakorlatban alkalmazott attitűdje. Hiányos volt eszköztára és a munkáját segítő intézményrendszer. E helyzet szükségszerűen hozta magával az olyan *bűnbak-képző mechanizmusok* beindulását, amelyekben sorozatosan a szociális munkást, mint az állami beavatkozás előőrsét vádolták meg szakmai mulasztással.⁴¹

Maria Colwell 1965-ben született és 1973. január 7-én hét éves korában halt meg. Anyja, rajta kívül még 8 gyermeket szült. Öt évig nagynénje gondozta, majd 6 éves és 8 hónapos korában a helyi szociális szolgálat döntése értelmében visszatérhetett az anyjához, aki közben élettársi közösségre lépett egy férfival. A családot több szociális munkás is gondozta, s Maria-val kapcsolatosan úgy a szomszédok, mint a tanítója többször is aggodalmukat fejezték ki. 1973. január 6-ról 7-re virradó éjszaka a nevelőapja halálra verte a gyermeket. Az orvosszakértői vizsgálat szerint a gyermek súlya ekkor kb. 3/4-e volt annak, amit a kora és magassága egyébként megkívánt volna.

A 4 és fél éves *Kimberley Carlile* 1986. június 8-án belső vérzések következtében halt meg. A gyermeket nevelőapja és anyja súlyosan bántalmazta, s folyamatosan éhezették. A kórházba szállításakor testén törések, külsérelmi nyomok és égési sérülések voltak. A kislány védelmére korábban védő-óvó intézkedést foganatosított a gyerekvédelmi hatóság.

A 4 éves *Jasmine Beckford* ugyancsak a nevelőapja bántalmazása következtében halt meg. A gyermek már korábban is kórházi kezelésben részesült, amikor kartöréssel járt a szülői bántalmazás. Az eset után a gyermeket és

testvérét védelembe vette a hatóság, majd nevelőszülőknél helyezték el. 8 hónap után a gyermekvédelmi hatóság visszahelyezte az otthonába a kiskorút. A halált okozó bántalmazás megállapításával egyidejűleg nagymérvű alultápláltságot is rögzített az orvosi vizsgálat.

Mindegyik esetben részletes vizsgálat történt. A halálos eredményhez vezető folyamatban mindenütt megfogalmazták az esetkezelő szociális munkások felelősségét, akik túlságosan is elfogadók voltak a szülőkkel szemben. E szakmai „naivitás” okozta, hogy nem a gyermek érdekeire koncentráltak és eszükbe sem jutott használni azokat az állami kényszerítő eszközöket, amelyekkel a jog felruházta őket. Az említett ügyekben tehát a szociális munkások a saját szakmájuk toleráns attitűdjeinek megfelelően definiálták a hatósági és a nem hatósági beavatkozás határait, valamint a nem hatósági beavatkozás lehetőségeit, végtelkéig bízva ez utóbbiak hasznában. Valószínűleg e vakhit akadályozta meg őket abban, hogy a tragédiák előszelét megérezzék.

A *családi autonómia határvonalának* megvonása igen plauzibilis, s hogy ez milyen mélyen politikai kérdés is a szakmaisága mellett, arra bizonyíték a rópké 15 évvel későbbi, szintén angliai példa:

1987 júniusában a *clevelandi* helyi újságban egyre több riport jelent meg, amelyeket olyan szülőkkel készítettek, akiknek gyermekeit a helyi hatóság szociális munkásai elvették tőlük, arra hivatkozással, hogy szexuálisan bántalmazták őket. A két gyermekorvos vizsgálataira alapozott gyanú következtében 1987 májusa és júniusa között összesen 207 gyermeket emeltek ki a családjából. A szociális szakemberek még a rendőrséggel sem konzultáltak az intézkedés megtétele előtt. Miután a gyermekek egy részét sürgősséggel, éjszaka hozták el a családjaiktól,

ez az intézkedés ellenzőit a náci SS-sel vont párhuzam megtételéig ragadtatta.

Az eset érdekessége, hogy a szociális munkás és a gyermekorvos is megjelenhet a beavatkozó, a családot fenyegető állam képviselőjeként. Esetleg túlreagálva a fenyegető veszélyt, s alapvetően figyelmen kívül hagyva a szülői jogokat, s megsértve a családi privát szférát. (Bár meg kell jegyezni, hogy a problémát a fenti esetben nem csak a szociális munkás szerepzavara okozta, hanem a téma maga is, azaz a szexuális cselekmények megítélésében tapasztalható bizonytalanság.)

A változás megértéséhez vissza kell kanyarodnunk a szociális munkás szerep előtörténetéhez. Ahhoz az időszakhoz, amelyben a jóléti állam megkísérelte a társadalmilag elfogadhatatlan vagy kevésbé elfogadható állampolgári - ezen belül szülői - magatartásokat egy új szakma kialakulásának pártfogolásával befolyásolni.

A családi problémák észlelése jellegzetesen környezeti, definiálása pedig társadalmi indíttatású. Természetszerűleg felmerülő kérdés, hogy a külső „probléma-definíció” és „diagnózis” után milyen „terápia” képzelhető el. Ha a kényszerítő eszközöktől, a hatósági megoldásoktól mentes beavatkozás elegendőnek látszik, akkor a szociális munka eszköztárát lehet segítségül hívni. Ha viszont a problémák megoldására az önkéntes gondozás vállalása nem látszik elérhetőnek, akkor szükségzerű a hatósági beavatkozás, a szociális adminisztráció, a szociális hivatal, illetve a bíróság közreműködése.

E két beavatkozási típus határvonalának definiálása a döntő kérdés.

A család és az állam között a szociális munkás azért van ütközőpontban, mert neki kell eldöntenie a beavatkozás módszerét, illetve azt, hogy mikor terelje az ügyet hatósági

útra. A példaként említett ügyekben a szociális munkás rosszul definiálta a beavatkozás határvonalát. Rosszul - társadalmi szempontból. De vajon rosszul definiálta-e a saját szakmája szempontjából is? Ha a szociális munkás szakmát, mint a nem kényszerítő beavatkozások terepét fogjuk fel, elválasztva a kényszerítő, az állampolgári autonómiát korlátozó beavatkozásoktól, akkor az utóbbi kérdésre nem tudunk egyértelműen nemmel felelni. Azért nem, mert e meghatározásnak nem kizárólag a szociális szakma, hanem egyúttal a társadalom részéről is meg kell történnie. *A beavatkozás határvonalának meghatározásakor tehát kétféle szempontot kell integrálni: a szociális munka szakmai szempontjait és a társadalom politikai és egyéb szakmai érveit.*

Ha a beavatkozás megfelelőségének meghatározása bármely fél részéről elmarad - azaz folyamatosan nem definiálódik újra és újra e határvonal -, akkor a szociális munkások bármely indokolással könnyen kerülhetnek a bűnbak szerepébe. A társadalom így rója fel nekik a kezelendő problémára általuk ajánlott kezelési mód hatástalanságát vagy a problémák túlreagálását. Bűnbak szerepük egyúttal a társadalmi bizonytalanság és a probléma társadalmi megoldatlanságának következménye is.

A fenti esetekben megjelenő bűnbakképzési mechanizmus jelzi, hogy a szociális munkások által az esetkezelésben alkalmazott módszerek nem bizonyultak elég hatékonynak valamennyi családi probléma leküzdésére, s ezzel együtt járt a társadalmi problémákat „okozó” csoportokkal szembeni társadalmi tolerancia jelentős mértékű csökkenése. A társadalom - szociális munkával szemben támasztott - igénye ismét új fordulatot vett, és megint csak szűkebbre szabta a szociális munkás szakma játékterét, előnyben részesítve a kényszerítő beavatkozásokat.

A szociális munkás szakma tehát „túlvállalta magát”.⁴² A hagyományos és az újfajta szegénység, a devianciák és egyéb társadalmi problémák kezelésében az eseti ügykezelésben alkalmazott pszichológiai módszerek, anyagi támogatással kiegészítve sem bizonyultak elegendőnek a felmerült bajok orvoslására. Bár az a felfogás - fogalmazza meg David Webb -, amely a gyermekbántalmazás okainak eredőit a családon belül találja meg, politikailag hasznosnak látszik a társadalom számára, hisz így a probléma kialakulásáért és leküzdhetetlenségéért a szülők és a szociális munkások hibáztathatók, és ezáltal a társadalom mentesülhet a felelősség és a probléma okaival való szembenézés terhei alól.⁴³

Nigel Parton⁴⁴ e kérdést részletesen elemző munkájában mutat rá arra, hogy a családdal kapcsolatos normatív szabályozás elveiben és a szakmai beavatkozás mértékében egyre inkább a családi autonómia tiszteletben tartását, a családi viszonyokba történő állami beavatkozás korlátozását igénylő felfogás érvényesül. Az újkonzervativizmus térnyerését jelző megközelítés az egyéni és a szülői felelősséget hangsúlyozza, amellyel együtt a *beszűkülő társadalmi segítségforrások egyértelműen a családra háruló felelősséget nyomatékosítják*. Hasonló okok - a családra háruló terhek és felelősség fokozódása - miatt kritizálja Münder is az 1991-ben életbe lépett Német Gyermek- és Ifjúsági Törvényt.⁴⁵ Így bármilyen szépen is hangozzanak az állam és a család közötti viszony átértékelését és átrendezését szorgalmazó javaslatok, amelyek az emberi és családi jogokra való tekintettel korlátozni kívánják az állami és intézményes beavatkozás lehetőségét: ha az alapvető társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását elősegítő okok érintetlenül maradnak, akkor a problémákat sem befolyásolni, sem megoldani nem tudják.

Jegyzetek az I. fejezethez

1. Benedek, I.: Mandragóra. Gondolat. Budapest, 1979. 148-149. old.
2. Pinchbeck, I.-Hewitt, M.: Children in English Society. Routledge and Kegan Paul, 1969.
Idézi: Parton, N.: The Politics of Child Abuse. Macmillan Education LTD. London, 1986. p. 22.
3. Fontana, V. J.: The Maltreated Child. Charles C. Thomas Publisher. Springfield Illinois USA 2nd edn. 1972. p. 9.
4. Gondos, E.: Születésszabályozás (Ankét 1932-ben). Szociológia. 1981/3-4. sz. 347. old.
5. Parton, N.: The Politics of Child Abuse. Macmillan Education LTD. London, 1985. p. 15.
6. Engels, F.: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx és Engels Válogatott Művei III. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 495. old.
7. Aries, P.: Gyermek, család, halál. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1987. 169. old.
8. Thane, P.: Childhood in History In: M. King (ed.), Childhood, Welfare and Justice (Batsford, 1981). Idézi: Parton, N.: id. mű 24. old.
9. Ferge, Zs.: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke és a T-twins Kiadói Kft. Budapest, 1991. 202. old.
10. Parton, N.: id. mű 32. old. Hasonlóan ítéli meg: Ferge, Zs.: id. mű 220. old.
11. Gönczöl, K.: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1991. 10. old.

12. Parton, N.: id. mű 28. old.
13. Parton, N.: id. mű 29. old.
14. Parton, N.: id. mű 35. old.
15. Sebes, Á.: A francia gyermekvédelmi rendszer sajátosságai. Jogtudományi Közlöny 1981/3. sz. 214-216. old.
16. Nagyiványi-Fekete, Gy.: Az elhagyott gyermekek és a fiatalkorú büntettek gondozása. Franklin Társulat, Budapest 1893. 323. old.
17. Idézi: Balogh, J.: Fiatalkorúak és büntetőjog. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1909. 5. old.
18. Balogh, J.: id. mű 95-97. old.
19. Kun, B. - Ládai, I.: A fiatalkorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon. Budapest, 1905. 7. old.
20. Gosztonyi, G.: A szociális szolgáltatások szervezete és finanszírozása. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1988/1. sz. 13. old.
21. Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémia Kiadó. Budapest, 1982. 27. old.
22. Hanák, K.: id. mű 28. old.
23. Lásd: Ferge, Zs.: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociálpolitikai Intézet és T-Twins Kiadói Kft., Budapest 1991. 211. old., Gosztonyi, G.: id. mű, és Herczog, M.: Ideological Changes in Parenting and Care: an Hungarian Case? Manuscript, 1991.

24. Dobos, L.: A nevelőotthonok helye és szerepe a gyermekvédelemben az elmúlt évtizedekben, és napjaink tennivalói. Gyermek- és Ifjúságvédelem c. folyóirat, 1986/1. szám 73. old.
25. Visszaemlékezések a hazai gyermek- és ifjúságvédelem felszabadulás utáni évtizedeire. Szénási László előadása. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1986/1. sz. 46. old.
26. Hanák, K.: Állami gondozott csecsemők Pest megyében. Esély 1991/4. sz. 31. old.
27. Visszaemlékezések a hazai gyermek- és ifjúságvédelem felszabadulás utáni évtizedeire. Gáti Ferenc előadása. Gyermek- és Ifjúságvédelem 1986/1. sz. 42. old.
28. Lásd: Horváth, Á: Egy segély anatómiája. (Esettanulmány a rendszeres nevelési segélyről) In: Oktatásról és társadalompolitikáról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai, Budapest 1982. 237-311. old.
29. Ferge, Zs.: id. mű 151. old.
30. Ferge, Zs.: id. mű 151. old.
31. Briggs, A.: A jóléti állam történelmi perspektívában. In: A jóléti állam. (Szerk.: Ferge Zsuzsa-Lévai Katalin) ELTE Szociálpolitikai Intézete és a T-Twins Kiadó. Budapest, 1991. 226. old.
32. Briggs, A.: A jóléti állam ... id. mű 226. old.
33. Papp, Zs.: A „jóléti állam” problémái - szociológiai nézőpontból. Medvetánc 1983/4 - 1984/1.sz. 150. old.
34. Papp, Zs.: id. mű 151. old.
35. Parton, N.: id. mű 59. old.

36. Csókay, L. - Domszky, A. - Hazai, V. - Herczog, M.: A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata. Pont Kiadó, 1994. 136. old.
37. Ferge, Zs.: id. mű 87. old.
38. Gönczöl, K.: id. mű 93. old.
39. Parton, N.: id. mű 170. old.
40. Gönczöl, K.: id. mű 103. old. Lásd hasonlóan: Ferge, Zs. okfejtését a szegényjogi megoldások újraéledéséről, id. mű 219-229. old.
41. Parton, N.: id. mű 84. old. és Packman, J. - Jordan, B.: id. mű 318. old., valamint Parton, N.: Governing the Family. Macmillan Education LTD, London, 1991. Chapter 3.
42. Ehhez hasonló „túlvállalás” volt a magyar pszichiátria ajánlkozása előbb a hazai alkohol-, majd a hazai drogproblémák megoldására. A pszichiátria is feltehetően saját társadalmi szerepét akarta megerősíteni, ám a politikai változások, csatározások előtérbe kerülésével sor sem került az angliaihoz hasonló bünbakképzési mechanizmus beindulására.
43. Webb, D.: Sociology, in P. Hardiker and M. Barker (eds.). Theories of Practice in Social Work (Academic Press, 1981), p. 135. Idézi: Parton, N.: id. mű 169. old.
44. Parton, N.: id. mű Chapter 7.
45. Münder, J.: Das neue Kinder- und Jugendhilfegesetz, Soziale Arbeit 39, 6, pp. 206-13. Hivatkozik rá: Lorenz, W.: The New German Children and Young People Act. Br. J. Social Work (1991) 21, p. 338.

II. fejezet

VESZÉLYEZTETETTSÉG ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI VÁLASZOK

1. A társadalompolitika válasza a krízishelyzetben lévő családok problémáira

A társadalompolitika lehetséges válaszait a krízishelyzetben lévő családok problémáira döntően az határozza meg, hogy a felmerülő problémák *egyediként* vagy *társadalmiként* definiálódnak. Ha ezeket egyediként, magatartási vagy szociális problémaként határozzuk meg, akkor e megoldás a problémák kialakulásáért való *felelősséget az egyénre hárítja*, s az állami beavatkozás végső eszközként akkor következik be, amikor a problémák krónikussá válása már feltétlenül valamilyen intézkedést követel. Ellenben, ha a kialakuló gondok társadalmi problémaként határozódhatnak meg, azaz társadalomszerkezeti viszonyokban helyezhetők el, akkor a problémák kialakulásáért megállapítható felelősség nem terhelődik pusztán az egyénre, a családra, hanem *az állam, a társadalom felelőssége is megfogalmazódik*. Ennek következtében szélesebb hatósugarú segítő rendszer kialakítására lehet mód. A problémák minőségéről, természetéről alkotott állásfoglalás alapvetően *meghatározza a társadalompolitika reakcióját*, az állam és az egyén, illetve az állam és a család viszonyát, továbbá a krízis esetén alkalmazott eszközök jellegét is. Ennek alapján a kialakult családi problémákra *segítőkész-támogató*, vagy az ezzel szembenálló *ellenőrző-büntető* válasz adható attól függetlenül, hogy az állam a *családi autonómiát tiszteletben tartó*, vagy az ezzel ellentétes *korlátozó-kényszerítő beavatkozást* részesíti előnyben:

1. számú táblázat

A gyermekekkel és a családokkal kapcsolatos szociálpolitikai dilemmák és az azokból következő szakmai válaszok

A reakció milyensége	Családi autonómiát tiszteltetben tartó	Korlátozó-kényszerítő
Segítőkész- támogató	1. A családi problémák megoldását segítő intéz- mények igénybe vehe- tősége 2. Garantált családtá- mogatási eszközök: jö- vedelem, lakás, eü-i szolgáltatások	1. Esetjelentés, meghatározott mértékű beavatkozás 2. A bíróság által elrendelt szolgáltatás igénybevétele
Ellenőrző-büntető	1. Nem biztosít szolgál- tatást vagy támogatást 2. Megtorló választ ad a családi krízisre	1. A gyermek ki- emelése a családból 2. Büntetőeljárás in- dítása a szülők ellen

Forrás: E.H. Newberger and R. Bourne: „The Medicalisation and Legislation of Child Abuse”. In: J.M. Eekelaar and S.N. Katz (eds), Family Violence: An International and Interdisciplinary Study (Butterworths, 1977).¹

Ez akként is megfogalmazható, hogy a gyermekvédelem, a család- és szociálpolitika esetében minél liberálisabbak a szabályok, a társadalom, a közösség annál nagyobb felelősséget vállal tagjaiért és annál nagyobb részt vállal azoknak a problémáknak a megoldásában, amellyel az egyének küzdenek. Viszont minél kötöttebb a szabályozás, annál erősebben érvényesül az egyéni felelősség, s a problémák megoldásának kényszere annál inkább az egyénre hárul.

Társadalmunkban jelenleg ez utóbbi tendencia felerősödése tapasztalható. Ezt jelzi az is, hogy visszaszorulóban van a társadalom részvállalása a gyermekekről való gondoskodás rendszerében és megtorpant a családok tehermentesítésének folyamata. A létminimumnál kisebb jövedelemből élő 2,0-2,5 millió fő korösszetételében figyelmeztető jel a 15 éven aluliak kiugróan magas aránya. A 15 éven aluli népesség 30%-a tartozik a létminimum alatti csoportba. Ha a háztartásoknak a legalacsonyabb jövedelmű 1/5 részét vesszük alapul, akkor is a gyerekek körében a legmagasabb a szegények aránya. A 0-6 évesek körében 42%. A család ellátó szerepének erősödése; a gyermekgondozásban a szülői felelősség fokozottabb érvényesítése; a szolgáltatások árainak gyors ütemű emelkedése; a munkanélküliség megjelenése, mind-mind *a családra háruló terhek növekedését* jelzik. A helyzetet súlyosbítja, hogy az elkövetkezendő időszakban a várhatóan tovább fokozódó gazdasági nehézségek körülményei között tovább romlanak a szociálpolitika lehetőségei. Romló belső egyensúlyi helyzetben nagy a kísértés a szociális támogatások leépítésére, intézmények megszüntetésére. Ennek eredményeként megnövekednek a társadalmi feszültségek, és nemcsak hogy konzerválódnak az eddig meglévő társadalmi különbségek, de a hátrányos helyzetű rétegek egyre erőteljesebb és gyorsuló ütemű leszakadása figyelhető meg. A cigány etnikumhoz tartozóknál már egy év alatt is drámai változás zajlott le: 1992-ben még csak 64%-uk tartozott a társadalom legalacsonyabb jövedelmű 1/5-ébe, 1993-ban azonban már 81%-uk.²

2. Családi problémák és veszélyeztetettség

A társadalmi viszonyok reprodukciójának folyamatában a család „az új generáció számára adottságként nyújtja a közösség felnőtt tagjainak iskolázottságát, a munkamegosztás rendjében elfoglalt helyét, az ebből fakadó anyagi szociális viszonyokat, mint az életmód objektív kereteit” - írja Gönczöl Katalin.³ A történelmi tapasztalatok szerint a társadalmi helyzet személyek közötti „transzmissziója” során *a család automatizmusként örökíti át mindazt, ami az övé: az előnyöket és a hátrányokat is.* E feltételek a társadalmi integráció esélyeit és a szocializáció irányát is tendenciaszerűen behatárolják. A gyermekek a társadalmi együttélés alapvető normáit életük korai szakaszában, legszűkebb környezetükben a családban, rokonsági, ismerősi körben, a kortárs csoportban és az oktatás-nevelés intézményeiben sajátítják el. Bár a felsorolt körökben zajló normaelsajátítás mértéke és milyensége az életkor előrehaladtával jellegzetesen eltérő lehet, a szocializációban szerepet játszó faktorok közül a családot lehet dominánsnak tekinteni.

A család nem tekinthető zárt rendszernek. A szocializáció nem hermetikusan elzárt térben zajlik, hanem tartalmát, módszereit annak a társadalomnak széles értelemben vett kultúrája, normái, módszerei határozzák meg, amelyben a család él. A társadalmi makrofolyamatok a mikrocsoportokon keresztül fejtik ki hatásukat, azaz - különösen korai életkorokban - a család a legfontosabb *közvetítő láncszem* az egyén és a társadalom között. A család közvetítő szerepe azonban nem automatikus, hanem e transzformáció során rajta, mint egy sajátos prizmán megtörnek a hatások. A családi szocializáció során *a társadalomban uralkodó normáktól eltérő értékek is átörökítődnek.* A domináns értékektől eltérő „másság” értéktartalma egyaránt lehet

pozitív (követendő, hagyományos), vagy negatív (veszélyes, káros), attól függően, hogy ki és milyen érdekek mentén értékeli azt.

A politikai rendszerváltással párhuzamosan, a magyar társadalomban zajló változások, folyamatosan változtatják a család társadalomban elfoglalt helyét, alakítják annak belső relációit, sajátosságait, szokásait, normáit. A család feladatainak és funkcióinak az aktuálpolitikai szempontok szerinti sorozatos átértékelése mindahányszor új helyzetet eredményez, s leginkább a család normaátörökítő funkcióját teszi sérülékennyé. A család belső viszonyaiban megmutatkozó - de a társadalmi változások indukálta - jelenségek a kiskorúak családban és társadalomban elfoglalt helyére is befolyást gyakorolnak.

Az elmúlt évek gyermekvédelmi adatai - legyen szó akár a veszélyeztetett kiskorúak, akár a gyermek- vagy fiatalkori bűnözés adatairól -, egyértelműen a helyzet fokozatos romlását mutatják. A jelenség mögött társadalmi okok, folyamatok és tendenciák, és az ezekben működő érték- és normarendszerek hatásai húzódnak meg. A zavarok oka azonban a felszínen, elsősorban a család hibás működésé-
ként jelenik meg. A társadalmi normáktól eltérés hátterében a társadalmi-politikai típusú oktételezés helyett, ezért túl könnyen kerül a hangsúly a normaközvetítő közegre, a családra. A tünetek szintjén egyre szorosabban kapcsolódik össze a gyermekek nevelésének elhanyagolása, gondozásának elmulasztása más deviáns magatartásformákkal - különösen az alkoholizmussal és a bűnözéssel. Holott nyilvánvaló, hogy az egyes családok eltérő társadalmi helyzete, létfeltételei, nagysága és összetétele, valamint eltérő nevelési metódusai a gyermekgondozás különbözőségeiben is megjelennek.

Számtalan vizsgálat utal arra, hogy a gyermek- és fiatalok szociális biztonságát és morális fejlődését veszélyeztető körülmények leginkább anyagi természetű, vagy a szülők/nevelők beilleszkedési zavaraiából eredő és szorosan összekapcsolódó okokra vezethetők vissza. Ez leginkább az életkörülmények elégtelenségében, a szülők deviáns életvitelében nyilvánul meg, s nemcsak a kiskorú fizikai, hanem személyiségfejlődését is súlyosan veszélyezteti. Az elmúlt években *háromszázezer fölé emelkedett a veszélyeztetett kiskorúak száma*. A veszélyeztető családokra általában az átlagosnál nagyobb családnagyság és az atipikus családi struktúra jellemző. Ez az inkongruens családi állapot a családok labilitására és a családon belüli erős fluktuációra utal, s egészében azt eredményezi, hogy a kisközösség életét az átmenetiség jellemzi. Társadalmi réteghelyzettől függetlenül minden veszélyeztető családban *hiányzik a családi közösség védelmező funkciója*. A családi együttélés gyakori családi viszályokkal, konfliktusokkal terhes, melyek megoldásában a családtagok gyakran folyamodnak erőszakhoz, vagy egyéb deviáns megoldási mintát nyújtanak a gyermeknek. A családi erőszak igen gyakran manifesztálódik a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekményekben, ezeket azonban nem lehet a családban létező egyéb problémáktól elszakítva vizsgálni.⁴ Vagy ahogy Hanák Katalin általánosabban fogalmazza meg: „a társadalom szerkezete, működése, mechanizmusa - tehát a leglényegibb esszenciája - termeli újra és újra azokat a körülményeket, szituációkat, kegyetlen csapdákat, amelyek kicsúcsosodnak a szülő-gyermek viszony ellehetetlenülésében, csődjében.”⁵

A *veszélyeztetettség* úgy vélem, szűkebb is, tágabb is a hátrányos helyzet fogalmánál. A szociálisan hátrányos helyzet nem feltétlenül veszélyezteti a kiskorú szocializációját, s ellenkezőleg, szociálisan kedvező helyzetű társadalmi

rétegekben is válhatnak családok veszélyeztetővé. Huszár István meghatározása szerint *hátrányos társadalmi helyzetben* azok a személyek (családok) vannak, akiknek szükségletkielégítési lehetőségei, életkörülményei, lehetséges életmódja a társadalom többségénél lényegesen rosszabb.⁶ A gyermekvédelem látószögébe kerülő, és a hatósági beavatkozások számára kiválasztódó, veszélyeztető családok túlnyomó többségénél a társadalmi munkamegosztás rendjében elfoglalt alacsony státushoz kedvezőtlen anyagi és lakáskörülmények, valamint az alkoholizmussal párosuló sajátságos életmód társul. Ezen feltételek a *családok társadalmi réteghelyzetétől függően indukálják a hatósági beavatkozásokat*. Hatósági beavatkozás, sőt mi több büntetőeljárás a társadalmi hierarchiában felfelé haladva egyre ritkább. Ez azonban nem jelenti azt, hogy magas társadalmi réteghelyzetű családokban nem fordul elő gyermekverés, a gyermek megerőszakolása, vagy érzelmi elhanyagolása. Ilyen esetekben a hatósági eljárások elmaradása azért valószínűbb, mert a jómódú családok jóval több e belső problémáikat elfedő technikát tudnak mozgósítani, másrészt a hatóságok is elnézőbbek, toleránsabbak irántuk.

Többféle veszélyeztetettségi fogalom is megfogalmazódott már az elmúlt években a gyermekvédelem területén. Két példát emelek ki csupán: „Veszélyeztetettnek ... az a kiskorú tekinthető, akinek gondozását, oktatását, nevelését, tartását, testi, értelmi és erkölcsi fejlődését bármilyen ok károsan befolyásolja vagy akadályozza.”⁷ „Veszélyeztetettnek tekintjük azokat a fiatalokat, akiknek nevelése, oktatása (testi, értelmi, erkölcsi stb.) fejlődése nincs megfelelően biztosítva.”⁸

E veszélyeztetettség fogalmak azonban elfeledkezni látszanak arról, amely a fogalom lényegét adja, hogy nincsenek általános, a társadalom minden rétegében elfogadott

gyermeknevelési minták és módszerek. Azaz, *veszélyeztetett az a kiskorú, akit a szülők/nevelők oly módon nevelnek és gondoznak, amely egy adott kultúrában, helyen és időben elfogadhatatlan*. Az adott kultúrára, helyre és időre vonatkozó megkötés elengedhetetlen, ugyanis a gyermekek nevelésével és gondozásával kapcsolatos elvárások történeti korok és földrajzi területek szerint is különböznek, melyet tovább színez a társadalmi réteghelyzet, vagy a szubkulturális normák meghatározó jellege. Nem elegendő azonban, ha a veszélyeztetettség fogalma csak elméleti igazságtartalommal bír. Az operacionalizáláshoz, a hatósági, s különösen a büntetőjogi beavatkozás határvonalának meghatározásához egy konkrétan meghatározott, szűkebb veszélyeztetettségi definíció szükséges. E feladatot a készülő Gyermekvédelmi Törvény részben magára vállalta a veszélyeztetettség gyermekvédelmi fogalmának meghatározásával és a hatósági és segítő funkcióknak a tervezett szétválasztásával. *A hatósági és a gondozási funkciók teljes szétválasztása fogja csak egyértelművé tenni a magánszférába belépő személyek, hatóságok, intézmények szerepét*. A jelenlegi gyakorlat ugyanis, amely a kényszerítő eszközökkel felruházott hatóságoktól várja el a család segítségét, amelyben a jog a gondozási feladatot is megpróbálja rátestálni a hatóságokra, tarthatatlan.⁹ A Gyermekvédelmi Törvény tervezete által meghatározott veszélyeztetettség-fogalom a következő: „Veszélyeztetettség: valamely tevőleges magatartás, mulasztás vagy körülmény, illetve ezek következtében kialakult állapot, amely alkalmas arra, hogy a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését zavarja, gátolja vagy megakadályozza.”¹⁰

A veszélyeztetettség kategóriája, úgy tűnik, három részre bontható:

a) a gyermek *fizikai, egészségi fejlődésének* veszélyeztetésére,

b) a gyermek *társadalmi integrációjának* veszélyeztetésére, és

c) a gyermek *morális fejlődésének* veszélyeztetésére.

Mindezek természetesen együttesen is előfordulhatnak, de külön-külön is indokolhatják a gyermekvédelmi célú segítő vagy közigazgatási hatósági beavatkozást a családok életébe.

A büntetőjogi felelősséget azonban csak e veszélyeztető magatartások legszélsőbb megnyilvánulásai alapozzák meg. Azaz a veszélyeztetettség szélső értéke a kiskorúak viktimális veszélyeztetettsége. E szélső érték kezelésére kell hadrendbe állnia a büntetőjognak, akkor kell szerepet kapnia, amikor a veszélyeztetettség olyan súlyos következményekkel jár, amelyek a szülői felelősségre vonást megindokolják. A gyermekvédelmi veszélyhelyzetek és a büntetőjogi veszélyhelyzet között fokozati különbségek vannak, tehát meg kell határozni, hogy hol és miért ott húzódik az a határ, amely a szülői viselkedés megítélését átbillentí a büntetőjogi eszközöket igénylő szférába. Minél pontosabban tudjuk definiálni e határokat, és minél hatékonyabb jogi kényszer nélküli megoldásokat tudunk kidolgozni, annál nagyobb hatást tudunk elérni a problémák családon belüli megoldása terén.

Foglaljuk össze e kérdéskört táblázatos formában is:

2. számú táblázat

A viselkedés problémaként definiálódik

N E M

I G E N

A szükséges és lehetséges megoldás

Családon belüli

Családi körön kívüli

Jogi kényszer
nélküli megol-
dás születhet

Jogi kényszerítő
eszközök
alkalmazandók

Polgári jogi

Közigazg. jogi

Büntetőjogi

E kategóriarendszerrel együttesen kezelhető három, relevánsan elkülönülő kérdés:

A probléma definiálása *tartalmi-etikai* megközelítést igényel. Ezt egészíti ki a család és az állam közötti viszonyban megjelenő *autonómia* probléma, amelyet tovább színez az önkéntesség, illetve a kényszerítő eszközök alkalmazásának *megoldóeszköz-választási* kérdésköre. Átfogóbb kategóriarendszereket alkalmazva, az első kérdéskör *szakmainak*, a második *hatalmi-politikainak*, a harmadik pedig *módszertaninak* tekinthető.

Jegyzetek a II. fejezethez

1. Newberger, E. H.-Bourne, R.: The Medicalisation and Legalisation of Child Abuse. In: Eekelaar, J. M.-Katz, S.N. (eds.): Family Violence. Idézi: Parton, N.(1986): id. mű 12. old.
2. A lakosság szociális helyzetének alakulása. Népjö-
léti Minisztérium. Munkaanyag, 1994. szeptember
3. Gönczöl, K.: id. mű 153. old.
4. Állításaim alátámasztására lásd: Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem, Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 80-95. old.; Gönczöl, K.: A büntetőhatalom korlátai - A társadalompolitika lehetőségei. Doktori disszertáció. Kézirat. 1989. 252-265. old.; Losonczy, Á: Ártó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1989. 93-106. old.
5. Hanák, K: Állami gondozott csecsemők Pest megyében. Esély 1991. évi 4. szám. 35. old.
6. Huszár, I.: A többszörösen hátrányos helyzetű rétegek vizsgálata. Szociológia, 1981/3-4. 280. old.
7. Nyíri, S: A fiatalok kriminális veszélyeztetettsége. Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai tanulmányok. 1. k. 20. old.
8. Andorka, R.: Történet, demográfia és társadalmi különbségek. INFO-Társadalomtudomány 2. szám. (1987. szeptember) 23. old., Lásd még: Pál, L.: Személyiség - veszélyeztetettség - deviáció - bűnözés. Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai tanulmányok. 2. k. 141-144. old., és Mányai, J.: Veszélyeztetettség és családi működés. Gyermek- és ifjúságvédelem. 1989. évi 4. szám. 25-28. old.

9. A kiskorúakról való állami gondoskodás rendszere:
- 1/ védő-óvó intézkedések (a gyermek családban hagyása mellett)
 - 2/ segélyezés (rendkívüli/rendszeres)
 - 3/ intézeti elhelyezés (a szülő kérésére vagy beleegyezésével)
 - 4/ intézeti nevelés (testi, szellemi, erkölcsi fejlődés veszélyeztetése esetén, ha a védő-óvó intézkedések nem vezettek eredményre)
 - 5/ ideiglenes beutalás (azonnali intézkedést igénylő esetben)
 - 6/ állami nevelés (a szülői felügyeleti jogok bíróság általi megszüntetésével)
10. A gyermekek védelméről, valamint a szociális és gyámhivatalokról szóló törvénytervezet vázlatos tartalma. Munkaanyag. Népjóléti Minisztérium. Budapest, 1995. július 3.

III. fejezet

A GYERMEK MINT ÁLDOZAT

1. A családi erőszak

A közhiedelemmel ellentétben a család nemcsak szerető és védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is.

R. Gelles és S. Straus megfogalmazása szerint: „A rendőrséget és a hadsereget kivéve, talán a családot mint társadalmi csoportot hatja át leginkább az erőszak, s társadalmunkban *az otthon a legerőszakteibb szociális alrendszer.*” Kutatásaik statisztikai adatai alapján „sokkal nagyobb a valószínűsége egy személy bántalmazásának vagy megölésének a saját otthonában a saját családtagja kezétől, mint bárhol másutt, vagy bárki más által”.¹ De hasonlóan vélekedik M. Freeman is: „Az otthon igen veszélyes hely és nagyobb okunk van félni közeli hozzátartozóinktól, mint a teljesen idegenektől.”²

A családon belül alkalmazott erőszak elterjedtségét jelzi az az amerikai igazságügyi minisztériumi anyag is, amely szerint 1973 és 1981 között több mint 4 millió családban volt az erőszak valamilyen formája tapasztalható, azaz az Egyesült Államokban évente 450000 ember válik ilyen erőszak sértettjévé.³ Az 1995 májusában közzétett amerikai viktimológiai vizsgálat szerint a bűnelkövetők 1993-ban több mint 1 millió erőszakos bűncselekményt követtek el a hozzátartozóik ellen, s ezek több mint fele a házassági és élettársak ellen irányult. A félmillió erőszakos cselekmény 9%-a szexuális cselekmény, 6%-a rablás, 14%-a súlyos testi sértés, míg 71 %-a egyéb erőszakos támadás volt.⁴

R. B. Flowers is a családi erőszak növekedésére hívja fel a figyelmet. Kutatási tapasztalatai szerint az *erőszak ciklusosan önmagát erősíti a családban* és nem ritka a hozzátartozó sérelmére elkövetett emberölés, mint a családi erőszak leg-súlyosabb formája. A családi erőszak szoros összefüggésben van a családban alkalmazott *fegyelmezési módszerekkel*, így a gyermekek viktimizációja a családi körben kezdődik. Aggasztó jelenségnek tartja, hogy míg a családi erőszakról a hatósághoz érkező jelzések száma csökken, a gyakorlati tapasztalatok ennek ellenkezőjét igazolják. Mindezt a gyermekek családon belüli veszélyeztetettségének növekedése-ként értékeli.⁵

A családon belüli erőszak ténye végigkísérte az emberi-ség történetét, ám koronként, kultúránként, sőt szubkultú-ránként más-más mértékben tekintették azt természetesnek, vagy épp ellenkezőleg, tűrhetetlennek. *A korábbi történeti korszakokban* még a legdurvább, családon belüli erőszak is megmaradt a családok privát szférájában. *Az elfogadott társadalmi norma alapján a családon belüli erőszakot természetesnek tekintették.* Kivételt tán csak az emberölés és a vérfertőzés jelentett.

Felvethető, hogy vajon miért éppen a hetvenes évek polgári társadalmában kezdtek nagyobb jelentőséget tulajdonítani a családon belüli erőszaknak?

E kérdésre jelenlegi ismereteinkkel még korántsem lehet kimerítő választ adni, annyi azonban már most is bizonyos, hogy a lehetséges magyarázatoknál az alábbi tényeket nem lehet figyelmen kívül hagyni:

- A lefolytatott tudományos vizsgálatok eredményeként e társadalmak ekkor szembesültek az erősödő erőszak *releváns „társadalmi tény”*-ével, melyet összefüggésbe hoztak a családon belüli erőszak növekedésével.

- Az állampolgárokat egyre növekvő aggodalommal töltötte el az a felismerés, hogy tradicionálisan demokratikus polgári társadalmakban *antidemokratikusan működő társadalmi csoportok* is jelen lehetnek és jelen is vannak.

- Nyugtalanságukat erősítette, hogy a technikai és tudományos forradalom eredményeként az orvosi diagnosztikai módszerek is fejlődtek, s ez lehetővé tette a nők és a gyermekek elleni *erőszakos cselekmények pontosabb felismerését*. A természettudományos fejlődés ezen új társadalmi jelenséggel kapcsolatos új társadalmi reakciókat igényelt.

- Ez időszak a szociális munkás szakmát is saját szakmai értékeinek újrafogalmazására készítette. A jóléti állam csödjének felismerése, a „*szakértelembé*” és az *intézményekbe vetett hit válsága* a szociális munka számára is az állami beavatkozás új határait jelölte ki. A problémák megoldásának kényszere az állami beavatkozást továbbra is lehetővé és indokolttá tette, azonban a beavatkozás formái megváltoztak, s a családra orientált szociális munkaformák váltak hangsúlyossá.

A családi erőszak fogalmának meghatározásánál az erőszakos bűncselekmények vizsgálatára irányuló hazai kutatás megfelelő kiindulópontot nyújt. E kutatás az *erőszak* kriminológiai fogalmát embertől eredő, másik személyre közvetlenül irányuló, a cél elérésére alkalmas fizikai vagy pszichikai erőként fogalmazta meg.⁶ Már a vizsgálat adatai is egyértelműen utaltak arra, hogy az erőszakos bűncselekmények nagy részét a családon belül, rokonok sérelmére követik el.⁷ S bár a családi erőszak vizsgálatát viktimológiai szempontú átfogó kutatás még nem végezte el Magyarországon, az erőszakos bűnözés viktimológiai jellemzőinek feltárása vagy a kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények viktimológiai szempontú elemzése már megtörtént.⁸ A kriminológiai vizsgálatok is számtalan fontos ered-

ménnyel gazdagították a sértettekkel és az erőszakkal kapcsolatos ismereteinket.⁹

A családon belül elkövetett, a családtagok ellen irányuló cselekményeket az életkortól és a nemi hovatartozástól függő egyenlőtlenségek okozta anyagi, érzelmi és szexuális függőség különbözteti meg az erőszak más formáitól, még ha megjelenési formájukban hasonlóak is. A családi erőszak magában foglalja a bántalmazást, a testi sanyargatást éppúgy, mint a házastárs, a korábbi házastárs, a szülő, vagy más - a sértettel szoros érzelmi kapcsolatban álló - személy részéről elkövetett szexuális kényszerítés legkülönbözőbb formáit. A kialakuló családi erőszak vesztese mindig a legsérülékenyebb családtag - legtöbbször a gyermek. Az esetek túlnyomó többségénél azonban maga a gyermek is természetesnek veszi a családban fellépő konfliktusok erőszakos megoldását, hiszen nevelkedése során erre szocializálódott. Emiatt eszébe sem jut az, hogy védekezzen, vagy fellépjen ellene.

Tény, hogy a szülői hatalom léte és érvényesülése a szocializáció folyamatának elengedhetetlen eszköze. Arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy az erő, a hatalom egyenlőtlen elosztódásával való visszaélés a családban - egyéb tényezőkkel együtt - egyik elemét képezheti a család diszfunkcionális működésének, s felboríthatja a családi kapcsolatok kívánatos rendszerét. Azokban a családi rendszerekben, ahol a családfői hatalmat gyakorló személy eszköztára eleve hiányos, ahol a családtagok befolyásolásának olyan eszközei, mint a verbális meggyőzés, a ráutaló vagy mintaadó magatartással történő befolyásolás eleve ismeretlenek, ott csak az erőszak enyhébb vagy durvább formája marad konfliktusfeloldó, problémamegoldó eszközként. S ha az erőszak válik a családi kommunikáció eszközévé, úgy nagy a veszély az eskalálódására, különösen

akkor, ha a külső közösségi kontroll is hiányzik. Kivált nagy a veszélye ennek az olyan társadalmi helyzetekben, amikor a hagyományos társadalmi, erkölcsi és családi értékek gyors erodálódása figyelhető meg. A társadalomfejlődés anómiás időszakaiban növekszik az agresszió. Derülátásra nincs okunk. A családon belüli érdekérvényesítésre alkalmazott eszközök minőségét, fajtáját a társadalom egészében létező „erőszakszint”, a korunkat mindjobban átható irracionális agresszivitás is befolyásolja. Napjainkban, amikor az érdekérvényesítés egyre erőszakosabb eszközei válnak elfogadottá, bevett gyakorlattá, amikor a társadalom életében a mássággal, illetve egyes társadalmi csoportokkal szemben hallatlan intolerancia tapasztalható, amikor az életfeltételek egyre aggasztóbbá válnak és az emberek konfliktustűrő képessége csökken, nincs mit csodálkozni azon, ha az erőszak a családi otthon küszöbén is belépve a családon belüli erőszak szintjét növeli.

2. Amit a gyermekek elleni erőszakról tudunk

Az *Egyesült Államokban* 1987-ben hozta nyilvánosságra az Elnöki Gyermekvédelmi Bizottság (President's Child Safety Partnership) a gyermekek helyzetével kapcsolatos, két évig tartó vizsgálatának zárójelentését.¹⁰ A jelentés igen szomorú képet fest az amerikai gyermekek helyzetéről. Naponta több mint 2000 gyermek ellen követnek el fizikai erőszakot, vagy hanyagolják el gondozásukat. Minden évben egyre nagyobb számban válnak gyermekek szexuális erőszak áldozatává, s a sértettek között nem ritka a 3 év körüli leánygyermek sem. Az ilyen cselekmények többségét nem idegenek, hanem közeli ismerősök, családtagok követik el a gyermekek ellen. Nagy számban tűnnek el gyermekek

évente, néhányukat soha többé nem találják meg. Az alkohol- és a drogfogyasztás egyre fiatalabb generációk szokásává válik. Évente kb. 1,7 millió fiatalkorú válik erőszakos közöszlész, rablás, és testi sértés sértettjévé, és több mint 1000 fiatalkorú válik emberölés áldozatává. Néhány városban a gyermekek fegyverrel intézik el egymás közötti konfliktusaikat. Naponta találhatók 10-11 éves gyermekek az utcán, akikkel senki sem törődik, s gyakran kizsákmányolják, prostitúcióra vagy egyéb bűncselekmény elkövetésére kényszerítik őket.

A gyermekek elleni fizikai és szexuális erőszak, valamint nevelésük elhanyagolása azonban nem csak az amerikai földrészen gond. Az egyik leggazdagabb európai országban, *Norvégiában* évente 20000 gyermek válik erőszak vagy elhanyagolás áldozatává. S bár a Norwegian Official Report utal arra, hogy a gyermekek bántalmazása és elhanyagolása a társadalom minden rétegében előfordul, a nyilvántartott esetek többségét a szegénységgel és a hátrányos társadalmi helyzettel jellemezhető társadalmi csoportokban regisztrálták.¹¹ *Angliában* és *Walesben* a 4 évnél fiatalabb gyermekek közül évente 3000-et súlyosan bántalmaznak. A bántalmazás következtében minden héten 6 gyermek veszíti életét. Évente 40000 angol gyermeket közép súlyos következményekkel járó sérüléssel bántalmaznak szülei vagy gondozói.¹²

A harmadik világ országaiban is óriási probléma a csavargó- és az utcagyerekek számának növekedése. *Szudánban* például kb. 30000 gyermekről (a népesség 5%-a) nem gondoskodik senki.¹³ *Brazíliai* tapasztalat szerint, ahogy a gazdasági válság súlyosbodott, úgy jelentek meg egyre nagyobb számban a gyermekek az utcán.¹⁴ *Thaiföldön* gyermekek ezreit adják el örökbefogadás, gyermekmunka, prostitúció, pornográfia és transzplantáció céljára.¹⁵

A) A gyermekek elleni erőszak és elhanyagolás definiálásának problémái

Az angolszász szakirodalomban a gyermekek ellen irányuló cselekmények jelenségét új szóval, a „*child abuse*” fogalmával definiálták, amely sokféle magatartást leíró, átfogó kategória. E fogalom magyarra lefordíthatatlan. Felöleli egyrészt azokat az állami beavatkozást szükségessé tevő magatartásformákat, amelyek a hazai gyermekvédelemben a veszélyeztetett helyzetben lévő kiskorú érdekében történő gyámhatósági védő-óvó intézkedések alkalmazását indokolják. Másrészt beletartoznak azok a - már büntetőjogi felelősségre vonás szükségességének szintjét elérő - magatartásformák is, amelyeket nálunk a Btk. 195. §-ában foglalt kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény törvényi tényállása pönalizál, továbbá a kiskorúak sérelmére elkövetett szexuális jellegű és a testi sérüléssel járó bűncselekmények is. A „*child abuse*” fogalma ezenkívül felöleli a kiskorú érzelmi elhanyagolását megvalósító magatartásformákat is. E vonatkozásban tehát szélesebb kategória, mint a „veszélyeztetettség”, amely az érzelmi elhanyagolással járó cselekményt nem tekinti veszélyeztető magatartásnak.

A gyermekek elleni erőszak definiálása kardinális kérdés. Ugyanis az, hogy milyen szűken, vagy milyen tágan határozzuk meg a vizsgálandó jelenségek körét, hogy *szűken* vagy *tágan értelmezzük a veszélyeztetettséget*, alapvetően befolyásolja a vizsgálat során alkalmazott módszerek megválasztását, a vizsgálatból levonható következtetéseket, továbbá a probléma leküzdésére alkalmasnak vélt eszközöket is. A „durva bánásmód” és a „gyermekek elhanyagolása”, mint definíció, ködös és meglehetősen tág értelmezésre

nyújt lehetőséget. De ennél is nehezebb olyan kifejezéseket pontosan meghatározni, mint az „érzelmi sérülés” vagy az „érzelmi megfosztottság”. Hasonló gondok vannak a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekmények definiálásánál is. Nem eldöntött, hogy milyen fajta szexuális cselekmények tekinthetők szexuális abuzusnak, mi a cselekményben résztvevő személyek viszonya, továbbá hogy a kényszer vagy az erőszak eleme-e a definíciónak vagy sem, s ennek hiánya miként értékelhető. E definíciós problémák ellenére is nagy szükség van a vizsgálatokra, hiszen a látens cselekmények elterjedtségére, jellegére és következményeire tartalmaznak fontos információkat. Eredményeik segítséget nyújtanak a fogalmak tartalmának tisztázásához és a helyes társadalompolitikai eszközök megválasztásához.

B) Fizikai erőszak

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a gyermekek *fizikai bántalmazására* irányuló kutatásokat három fő csoportba rendszereztem aszerint, hogy azok a gyermekbántalmazáshoz vezető okok és körülmények közül mely faktorokat tekintenek alapvetőnek. E három tényezőcsoport:

- a szülők (gondozók) személyéhez kapcsolódó,
- a családdal kapcsolatos, valamint
- a környezeti tényezők.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a tényezők ugyanúgy, mint a vizsgált jelenségeknél, a kutatásokban is igen nehezen különíthetők el, inkább csak hangsúlyeltolódások irányítanak el bennünket abban, hogy az egyes kutatások mit tekintenek alapvetően közreható oknak. Ez jelzi a kutatás irányultságát is, nevezetesen, hogy inkább

betegségi modellre épít, vagy inkább szociológiai, vagy pszichológiai alapon közelíti a problémát.

Elsőként 1946-ban az Egyesült Államokban dr. John Caffey¹⁶ gyermekradiológus figyelte fel arra, hogy számtalan kisgyermeknél, akiknél a vizsgálat friss vagy gyógyult csonttörést mutatott, a gyermek kórtörténete nem ad megfelelő magyarázatot. Ezt követték Wooley és Evans¹⁷ kutatásai, akik 8 év radiológiai leleteinek vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az ilyenfajta törések erőbehatások következményei, és elsőként vetették fel, hogy a gyermeki sérülések feltehető okozói a szülők vagy a gondozók.

A gyermekbántalmazásra Henry Kempe és munkatársai¹⁸ hívták fel a figyelmet a gyermekeket ért fizikai bántalmazások elemzésével. A vizsgálat 749, szülei által megvert gyermekekre terjedt ki, akik közül 78 a bántalmazás következtében meghalt, 114 gyermek pedig maradandó agykárosodást szenvedett. Kutatási eredményeik közzététele, s különösen a gyermekekre alkalmazott megjelölésük a „megvert gyermek”, illetve a tünetegyüttesre használt „*megvert gyermek szindróma*” kifejezés döntő volt abban, hogy a problémára nemcsak a szélesebb szakmai közvélemény, de a laikusok is felfigyeltek. Ennek eredményeként már 1962-ben 662 ilyen esetről számoltak be a napilapok az Egyesült Államokban. A később napvilágra kerülő adatok egyre riasztóbbnak mutatták a helyzetet: New York államban 1968-ban 1182 gyermek vált súlyos bűncselekmény sértettjévé, 1969-ben viszont már 2169 ilyen esetről készült jelentés.

A gyermekbántalmazás problémáját ebben az időben mint egy *új betegséget* kezelték, melyet erősített az orvosi műszóval, a szindrómával történt megjelölés is. S bár az is megfogalmazódott, hogy e cselekmények jellegzetesen a

házasági konfliktusokkal, az alkoholizmussal, a felnőtt- és fiatalkori bűnözéssel kapcsolódnak össze, a hangsúly a szülőktől elszenvedett fizikai bántalmazás jegyeire helyeződött, s *nagyobb nyomatékot kaptak a gyermeki tünetek, mint a problémával kapcsolatba hozható szélesebb társadalmi, gazdasági, kulturális tényezők*. Ezzel a kutatásokban és a jelenség kezelésében hosszú évekre meghatározóvá vált a problémák *betegségi modellben* való értelmezése, egészségügyi-orvosi megközelítése. Nehézséget okozott - s ezzel a kutatók igen hamar szembekerültek -, hogy ha a kérdést orvosi problémának tekintik csupán, akkor azt is el kell fogadni, hogy az mint betegség, más betegségektől elkülöníthető diagnosztikai kategóriákkal jól leírható. Az azonban a betegségi modellre építő kutatások áttekintéséből is nyilvánvaló, hogy a kutatók a gyermekbántalmazás definícióját igen eltérően értelmezték. E definíciós nehézségek következtében a kutatók többsége a gyermek elleni támadás megfigyelhető és vizsgálható eredményére, a gyermek által elszenvedett sérülésekre koncentrált.

A kutatások kezdetben főként a bántalmazó szülők *pszichológiai rendellenességeinek* leírásával és azonosításával próbálkoztak, de különösen Steele és Pollach¹⁹ kutatásai nyomán vált elfogadottá, hogy *nincs olyan pszichiátriai kategória, amely kizárólagosan jellemezné a gyermekeiket bántalmazó szülőket*. A különböző kutatások eredményei hol jellem-, hol személyiségzavarral rendelkezőnek jellemezték őket, de a különböző vizsgálatok különböző személyiségjegyeket azonosítottak. Gelles²⁰ áttekintve e kutatásokat megállapítja, hogy bár a vizsgálatok a bántalmazó szülőket összesen 19 jellemzővel írták le, ezek közül csak 4 volt olyan, amelyet két vagy több szerző is említett. Ebből okszerűen vonja le a következtetést: „nincs világos pszichológiai különbség a bántalmazók és a nem bántalmazók

között”, tehát lehetetlen meghatározni, hogy bizonyos pszichológiai tényezők valóban oksági kapcsolatban vannak-e a gyermekbántalmazással.

Ugyancsak a gyermekbántalmazás betegségi modelljére épülő másik irányzat, a bántalmazó családokat nagyobb valószínűséggel érintő *stresszhelyzetek* feltárására törekszik. A veszélyeztető faktorok között a házasság előtti terhességet, a nem tervezett, nem kívánt, vagy veszélyeztetett terhességet, és a szülők fiatal életkorát azonosítják olyan okként, amelyek szoros kapcsolatban lehetnek a későbbi gyermekbántalmazással. E kutatások értékelése szerint, a stressz-helyzetek, különösen a szülést megelőző vagy az újszülöttkor nehézségeivel összekapcsolódva - pl. alacsony születési súly, a koraszülés, az újszülöttkori szeparáció az élet első hat hónapjában, vagy az anya, illetve a gyermek betegsége a szülést követő első évben -, együttesen alakítják ki a gyenge anya-gyermek kötődést, és e kötődés hiánya vagy gyengesége a legfőbb tényezője a gyermekbántalmazás kialakulásának.

Néhány kutatás e körben azoknak a *gyermeki jellemzők*-nek a feltárására irányult, melyek révén a gyermekek nagyobb valószínűséggel válhatnak gyermekbántalmazás sértettjévé. Moore²¹ három csoportba osztja a veszélyeztető faktorokat:

- *Fizikai tényezők*: retardáció, fizikai születési rendellenességek, de ide sorolja a hiperaktív gyerekeket, valamint az állandóan síró, a rosszul evő, a dédelgetést el nem fogadó gyermekeket is, és mindazokat, akik a szülők szerint valamilyen módon különböznek a szülők által természetes állapotúnak vélt gyermekektől.

- *A „rossz jelképeivé” vált gyermekek:* akik rossz házasságba vagy elromlott kapcsolatba, vagy házassági krízis idején születtek, s így szinte megtestesítik ezeket az eseményeket, s a baj hordozóinak tűnnek.

- *A szülőkkel gyenge kötődésben lévő gyermekek:* akiknek a szüleik börtönben vannak/voltak, vagy egyéb okból nem alakult ki szoros kapcsolat a szülőkkel, különösen az anyával.

A gyermekek *legveszélyeztetettebb életkorának* meghatározására irányuló kutatások eltérő eredményeket hoztak. Három vizsgálatra hívnám fel a figyelmet: Gil²² 1967-ben 5993 főből, 1968-ban 6617 főből álló mintán végzett vizsgálatokat és úgy találta, hogy az áldozatok egyharmada 3 évesnél fiatalabb volt. A sértettek összességének valamivel több mint 53%-a tartozott a 6 évesnél fiatalabb korosztályhoz. Ebből arra következtetett, hogy az első életév jár a legnagyobb kockázattal, ugyanis az összes bántalmazás több mint 13%-a a szülést követő első évben történt, míg a 12 év feletti gyermekek aránya - mindkét sokaságban - 16-17%-ot tett csupán ki.

A Kaiser²³ által összefoglalt európai vizsgálatok némileg eltérő arányokat mutatnak a gyermekbántalmazásoknak az egyes korcsoportok közötti megoszlását tekintve. Kaiser - Mende és Kirsch kutatásaira támaszkodva - megállapítja, hogy a bántalmazás veszélye leginkább a 7-9 év közötti fiúkat érinti. A jelenséget két tényezővel magyarázza: egyrészt az iskoláskorú gyermekeknél megnő a felfedezés lehetősége, másrészt megnő a valószínűsége az olyan magatartási problémák megjelenésének, amelyek fenyegetést igényelnek.

Gelles²⁴ a gyermekek *legveszélyeztetettebb életkorának* - az erre vonatkozó kutatások többségével összhangban - a 3 hónap és a 3 év közötti életkort találta. Három egymással

összefüggésben lévő tényezőt emel ki, amelyek együttesen a viktimizációs veszélyeztetettséget eredményezik:

Először: a csecsemő vagy járni kezdő gyermek nem rendelkezik olyan fizikai állóképességgel, amely lehetővé tenné, hogy erősebb fizikai büntetést kibírjon.

Másodszor: az a tény, hogy a kisgyermek nem képes verbális kommunikációra, a szülő számára nagymérvű frusztrációt jelenthet a gyermekkel való kapcsolatteremtés során és úgy érezheti, hogy elvárásai megértetésének egyetlen lehetséges módja a fizikai büntetés.

Harmadszor: a gyermek születése önmagában is feszültséget, problémákat, pénzügyi nehézségeket okozhat a szülőknél. Szakmai, munkahelyi, tanulási, vagy egyéb terveiket gátolhatja meg, amely stresszhelyzet kialakulására a szülők bántalmazással válaszolnak.

A gyermekbántalmazással foglalkozó vizsgálatok során a kutatók bár megállapítják, hogy a vizsgált családok többsége az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozik, e tényt nem hozzák kapcsolatba az e családoknak osztályrészül jutó stresszek forrásának magyarázatával, s a pszichológiai tényezőket tartják elsőrendű fontosságúnak a gyermekbántalmazás kialakulásának okságában.

Jelenleg a kutatások fő iránya azoknak a jellemzőknek az azonosítására irányul, amelyekből a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények *előre jelezhetők*, s így sikerrel megakadályozhatók, megelőzhetők.

Hanson, McCulloch és Hartley²⁵ bonyolult statisztikai elemzéseket végeztek annak megállapítására, hogy a bántalmazó családok mely jellemzői fordulnak elő együtt. A kutatás során 67 olyan változót azonosítottak, amelyek a bántalmazó családokat a kontrollcsaládoktól megkülönböztették. A kutatás eredményei szerint számos két-három elemű változócsoporthoz képződött, de egyik sem tűnt

meghatározó jelentőségűnek. Ennek ellenére megállapítják, hogy ha a lehetséges 67 változóból 15 vagy több szerepel együtt, akkor nagy a valószínűsége a bántalmazás bekövetkezésének. A szerzők azt is elismerik, hogy a 134 bántalmazó családból 28 semmiben sem különbözött a kontrollcsoport családjaitól, tehát 15-nél kevesebb tényező volt fellelhető, ezért a gyermekbántalmazó családok azonosításánál nagy szerep hárul az „éber odafigyelés megszokott módszereire és az orvosi vizsgálat eredményeire”.

Henry Kempe és mtsai²⁶ az általuk lefolytatott 350 anyára kiterjedő vizsgálat alapján határozottan állítják, hogy a bántalmazó magatartás előre jelezhető. Vizsgálatuk négy részből állt, az első részben a szülés előtt készítették a szülőkkel interjúkat, a második részben az interjút egy 74 kérdésből álló kérdőív helyettesítette. A vizsgálat harmadik szakaszában a szülői reakciók megfigyelése folyt a kórteremben és a szülőszobán, s az utolsó szakaszban a szülést követő első hat héten keresztül figyelték meg a családokat otthonaikban. A vizsgálatok befejeztével 4 különálló és elég hosszú lista alakult ki azokról a reakciókról és negatív körülményekről, amelyekből a gyermekbántalmazás bekövetkezését valószínűsítették. A kezdeti 350-es mintából 100 anyát a „magas rizikójú” csoportba soroltak és egy 50 fős „alacsony rizikójú” csoportot tekintettek kontrollnak. Ezután a kutatók 5 kategóriába osztották az anyákat aszerint, hogy milyen időbeni távolságra képesek előre jelezni a gyermekbántalmazás előfordulását, és a 17-35 hónappal későbbi látogatások eszerint alakultak. A kutatási eredmények szerint a legérzékenyebb előrejelzés a kórtermi és szülőszobai fázis megfigyelési adataira alapítható, mely 76,5%-os pontossággal előre jelezte a később bekövetkező gyermek elleni erőszakot. A kutatás azonban igen széles, mindent felölelő bántalmazás-definíciót használt, amelybe

a rendellenes nevelési gyakorlat előjeleitől, az orvosi kezelést igénylő baleseten keresztül, a helyben alkalmazott, speciális teszttel mért fejlődési kritériumtól való lemaradáson át, a központi gyermekbántalmazási nyilvántartásba vételig, minden beletartozott. Egy ilyen fogalom sokkal szélesebb, mint amit a közvélemény - és hozzáteszem, amit a szakemberek többsége is - a gyermekbántalmazás megvalósulásaként elfogad.

A Lealman-Haigh-Phillips-Stoan és Ord-Smith²⁷ team kutatásában sokkal szűkebb fogalmat használt, de céljuk szintén az volt, hogy előre jelezzék azokat a családokat, ahol a gyermekbántalmazás előfordulásával számolni kell. A vizsgálat során 2802 család adatait dolgozták fel, és 511 családot (18%) „veszélyeztetettnak”, ezen belül 103 családot „különösen veszélyeztetettnak” találtak. A kutatás csak azt tekintette megvalósult gyermekbántalmazásnak, amely a központi nyilvántartásba ilyen címen bekerült, s e mintából a regiszterbe bejegyzett 28 eset közül 17 valóban a magas rizikójú csoportban fordult elő.

Mind az előbbi, mind a Kempe és munkatársai által lefolytatott vizsgálat valamilyen szinten beavatkozott az események menetébe. Ez a beavatkozás rendszeres ellenőrzést, orvosi vizsgálatokat, a szokásos mértéket meghaladó védőnői látogatásokat, illetve speciális gondozó szolgálatainak igénybevételét jelentette.

Ez azt mutatja, hogy *bár az intenzívebb odafigyeléssel a súlyosabb következményekkel járó abúzusok megakadályozhatók, de a család alapvető helyzetén, a család nevelési gyakorlatán és módszerein mit sem változtat.* S bár a „megvert gyermek szindróma” fogalmától a „gyermekbántalmazás és elhanyagolás” kifejezés alkalmazásáig mutatkozik valamifajta elmozdulás, vagyis, hogy a problémákat ne csak betegséggként kezelje, de domináns maradt az a

felfogás, amely a probléma megközelítésében a hangsúlyt az egyéni kezelésre, a gyógyításra, az előrejelzésre helyezi, s amely a bántalmazó szülők személyiségében gyökerező patológiás tünetegyüttes kimutatásában véli megragadni a probléma gyökerét.

Az Egyesült Államokban lefolytatott jó néhány vizsgálat a kérdést inkább *szociológiai* oldalról közelíti meg. Ezek konklúziója: *bizonyos családok nagyobb társadalmi, gazdasági feszültségeknek vannak kitéve, ami hajlamossá tesz a gyermekek bántalmazására*, illetve e körülmények nagyobb valószínűséggel eredményezik az ilyenként történő megbélyegzést.

Pelton²⁸ tanulmányában megállapítja, hogy bár minden rendelkezésre álló statisztika azt bizonyítja, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó családok felülreprezentáltak a gyermekek sérelmére elkövetett cselekményekben, a hivatalos szervek tudomására jutó ügyek mégsem tükrözik a probléma igazi megoszlását a társadalmon belül. Ezt sokkal inkább az alsóbb társadalmi rétegekkel szembeni elfogultság magyarázza. *A szegény családok szinte vonzzák a „gyermekbántalmazó” címkét*, olyan esetekben is, amikor az eset körülményeiből balesetre is lehetne következtetni. Ezt a megállapítást alátámasztja Carla McPherson és Laura Garcia²⁹ vizsgálata is. A kutatási eredmények szerint a gyermekorvos és a család között meglévő bizalmas viszony határozza meg elsősorban azt, hogy a cselekményt az orvos gyermekbántalmazásnak tekinti-e, és mint ilyet, jelenti-e.

A gyermekbántalmazás és elhanyagolás *átfogóbb magyarázatára* irányulnak azok a felmérések, melyek a környezeti tényezőket veszik figyelembe. Garbarino és Gilliam³⁰ azokra a családokra koncentráltak, „akik a legkevesebb segítséget kapják szociálisan, gazdaságilag és pszichikusan, és akik ennek következtében a magas rizikójú családokat

képviselik”. A kutatók a bántalmazó családok szűk társadalmi környezetét, a szomszédságot vizsgálták és arra a megállapításra jutottak, hogy a szülők pszichikus rendellenességei és a család támogató rendszerének a hiánya együttesen okozzák a család izolációját, és az elszigetelődés lesz azután oka a gyermek sérelmére elkövetett cselekmények kialakulásának.

A szociokulturális megközelítést Gelles, Straus és Steinmetz³¹ kutatásai alapozták meg, amelyek nem közvetlenül a gyermekbántalmazás problémájára, hanem a *családon belüli erőszakra* vonatkoztak. A kutatók arra voltak kíváncsiak, hogy a vizsgált családok milyen eszközöket alkalmaznak konfliktusaik megoldására a családon belül. A kutatás számadatainak a teljes gyermekkorú népességre történő extrapolálásával megállapították, hogy 100 gyermekből majdnem 4, minden évben ki van téve a szülők által okozott komolyabb sérülés veszélyének. Ez azt jelenti, hogy csak magában a vizsgálat évében 1,4-1,9 millió gyermeknek okozhattak komolyabb sérülést a szülei. A szerzők ebből arra következtetnek, hogy *a családon belüli erőszak és a gyermekbántalmazás* távolról sem ritka és elszigetelt jelenség az amerikai társadalomban, hanem *sok gyermek számára krónikus és állandó életforma*.

Számtalan vizsgálat jelezte az *alkohol- és drogfogyasztás*, valamint a gyermekek elleni erőszakos vagy elhanyagoló cselekmények összekapcsolódását. Fitch és munkatársai által 1975-ben lefolytatott vizsgálatban a gyermekbántalmazó szülők 34%-a alkoholista, 34%-uk pedig kábítószerélvező volt.³² Egy másik felmérés adatai szerint a gyermekek elleni erőszak elkövetésénél a bántalmazó szülők fele részeg volt, vagy drog hatása alatt állt.³³

A kiskorúak sérelmére elkövetett cselekményeket szociológiai szempontból közelíti meg David Gil³⁴ is. A

felmérés csak azokra a cselekményekre terjedt ki, amelyek valamilyen sérüléssel jártak. 1967-ben 6000, 1968-ban ennél valamivel nagyobb mintát vizsgált, s ezen belül egy 1380 bántalmazó szülőből álló almintát részletesebb adatok alapján is felmért.

A kutatás eredményei nyilvánvalóvá tették, hogy a gyermekbántalmazás az alacsonyabb társadalmi állású szülők között a valószínűbb. A bántalmazók között a nem fehér népesség felülreprezentált, műveltségük nagymértékben hiányos, alacsonyan fizetett állásban dolgoznak, vagy munkanélküliek és szociális-gazdasági szempontból minden tekintetben hátrányos helyzetben vannak. Gil ebből arra következtetett, hogy *a gyermekbántalmazás széles értelemben a társadalmi-gazdasági depriváció produktuma*. Vizsgálati mintája alapján azt állapította meg, hogy a kiskorúak sérelmére elkövetett cselekmények majd 90%-a nem okozott maradandó fizikai károsodást. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy e cselekményeknél elsősorban nem a gyermekeknek okozott komoly fizikai következményekkel járó sérülésokozás képezi a fő problémát, hanem jó néhány más, komoly társadalmi probléma, amely e családoknak osztályrészül jut, mint a nyomor, a faji megkülönböztetés, az alultápláltság, az orvosi ellátás hiánya, vagy az oktatás nem megfelelő volta.

C) Szexuális erőszak

A gyermekek elleni cselekmények közül *a szexuális erőszak váltja ki a leghevesebb reakciót és indulatot a külső környezetből*. Tudnunk kell azonban, hogy a gyermeknek megengedett, vagy a gyermektől elvárt szexuális magatartást eltérő módon tolerálja a társadalom, az egyes etnikai

közösségek, vagy a családok. Az emberi szexualitás nem pusztán biológiai jelenség, a szexuális magatartást társadalmi, kulturális és erkölcsi normák szabályozzák. Ennek megfelelően *a felnőtt és a gyermek közötti szexuális cselekményhez való viszony is jelentős változáson ment keresztül a történelem során*. A régi görögök, rómaiak a férfi tanárok és tanulóik között folyó szexuális manipulációk egyes típusait normális magatartásnak tekintették. A zsidó gyakorlat halálra kövezéssel sújtotta azt a felnőttet, aki 9 éven aluli fiúgyermekkel létesített homoszexuális kapcsolatot, de csupán korbácsolással azt, aki 9 évnél fiatalabb leánygyermekkel közösült.

A gyermekek ellen elkövetett szexuális cselekmények a külföldi szakirodalomban is csak *néhány éve kerültek a figyelem középpontjába*, míg a gyermekbántalmazás már 15-20 éve beható vizsgálatok tárgya. A kutatókat először a szexuális jellegű cselekmények elterjedtsége, a probléma természete izgatta, ezért a kutatások leíró, tényfeltáró jellegűek voltak, hogy minél több információ álljon rendelkezésre a jelenségről.

A gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekmények gyakorisága az össznépességben ismeretlen, de valószínű, hogy a hivatalosan felderített esetekről készített statisztikák csupán a jéghegy csúcsát jelzik. „Elégge egyértelmű jelzések igazolják, hogy a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális cselekmények többségéről nem értesül senki.”³⁵ A szexuális erőszak családon belüli előfordulása még nehezebben bizonyítható, mert igen gyakran semmiféle testi külsérelmi nyommal nem jár. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a felnőtt elkövető az esetek túlnyomó többségében nem használ kifejezett erőszakot a szexuális cselekmény elkövetéséhez. Az esetek jó részében csak a gyermek által elmondottakra lehet hagyatkozni.

Kanadában 1977-1980 között a szexuális abuzusként jelentett esetek számában 500%-os (319-ről 1533-ra), míg az Egyesült Államokban 566%-os (1362-ről 7705-re) emelkedés volt tapasztalható.³⁶ Ezek az adatok azonban csak azokat az ügyeket reprezentálják, amelyekben a cselekmény elkövetése bizonyítást nyert, és az elkövető ellen valamilyen intézkedést foganatosítottak. Az Egyesült Államokban két szervezet is megbecsülte a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális erőszak lehetséges gyakoriságát a hivatalosan regisztrált cselekmények számának extrapolálásával. A National Center on Child Abuse and Neglect (NCCAN) által készített becslés szerint az átlagpopulációban minden ezer gyermek közül 0,7, míg az American Human Association számítása szerint 1,4 gyermek válik szexuális cselekmény sértettjévé.³⁷ Az egyéb, nem klinikai populáció körében végzett epidemiológiai és retrospektív vizsgálatok eredményei is az ilyen cselekmények nagyobb elterjedtségére utalnak, állítván, hogy a valóban sértetté váló gyermekek csupán 2-6%-a fordul segítségért felnőtthez és még ennél is kevesebben tesznek feljelentést.³⁸ Így például Mrazek és munkatársai által végzett felmérés szerint ezer gyermek közül legalább 3 válik szexuális támadás sértettjévé. Más felmérés szerint a vizsgált személyek 36%-a volt gyermek- vagy serdülő korában szexuális erőszak áldozata.³⁹

A klinikai vagy az átlagpopulációból véletlenszerűen kiválasztott személyekkel végzett felmérésekkel kapcsolatos probléma, hogy a vizsgálatok nem elég konkrétan fogalmazták meg - így sokkal szélesebb körre terjesztik ki - a szexuálisan helytelen magatartás fogalmát, mint a jóléti és szociális szolgálatok által használt „child sexual abuse” definíció. Így az előbbi megelégszik a nemkívánt szexuális jellegű kontaktus állításával, míg az utóbbi csak a fizikai bizonyítékok megléte vagy az egyéb jellegű bizonyítékokkal

alátámasztott feljelentés esetén tekinti a cselekményt megtörténtnek. Ilyen *definíciós eltérésnél az összehasonlítás lehetősége is kérdésessé válik.*

Az USA Texas államában végzett felmérés a szexuális cselekményt a gyermek és a felnőtt közötti kapcsolatként, interakcióként definiálta, ha a gyermeket az elkövető vagy más személy szexuális stimulációra használta. A vizsgált személyeknek ilyenként kellett értelmezniük a gyermek obszcén vagy pornográf fényképezését, filmezését, akár kereskedelmi, akár magáncélú volt a felvétel. Ide tartozott továbbá a nemi erőszak, a molesztálás, a vérfertőzés, a prostitúció vagy a gyermek szexuális kihasználásának egyéb formái.⁴⁰ Ugyancsak Texas államban készült az a felmérés, amely a vizsgálatba bevont cselekményeket „szexuális cselekményként, élményként, tapasztalatként” fogalmazta meg és speciális korhatárt sem jelölt meg. A kutatásvezető G. Riede magyarázata szerint „ha nem volt erőszak és/vagy a szexuális események hasonló korcsoportba tartozó egyének között zajlottak le, az élményt nem lehet károsnak tekinteni”.⁴¹ Egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálat a következő definíciót alkalmazta: „fizikai érintkezés (kontaktus) két, a fejlődés különböző stádiumában lévő személy között (általában egy felnőtt és egy gyermekkorú személy között), az érettebb személy szexuális igényeinek kielégítése céljából”.⁴²

Mint látható, e meghatározás nem tulajdonít jelentőséget az erőszaknak vagy kényszernek a cselekmény megvalósulásánál. Egy másik vizsgálat⁴³ viszont kardinális kérdésnek tekinti a cselekménynél alkalmazott erőszakot, vagy az ezzel történő fenyegetést és a megfélemlítést. A valódi fizikai kényszerítés hiánya esetén azonban abból a feltételezésből indul ki, hogy ilyen esetekben a gyermek közvetett kényszer

eredményeként - azaz a felnőtt erejének és hatalmának engedve - vesz részt a cselekményben.

A kanadai Committee on Sexual Offenses Against Children and Youth által közzétett jelentés szerint - mely a szakirodalom elemzésén, a sértettekkel és a problémával foglalkozó szakemberekkel készült interjúkon és a hivatalosan jelentett esetek statisztikáján alapult - a nők fele és a férfiak harmada szerez nemkívánatos szexuális tapasztalatot élete során és ezen tapasztalatok 80%-a a gyermek- és fiatalokkorra esik.⁴⁴ A legismertebb és legtöbbet hivatkozott felmérést e témakörben D. Finkelhor végezte. Vizsgálatában a New England-i egyetem és főiskola 795 hallgatóját kérdezte gyermekkori szexuális tapasztalatairól. Az eredmények szerint a megkérdezett nők 19,2%-a és a férfiak 8,6%-a vált 17 éves kora előtt szexuális cselekmény sértettjévé.⁴⁵ Hasonló eredményt hozott Russel vizsgálata, aki véletlenszerűen kiválasztott 930 felnőttkorú nő hasonló tapasztalatait mérte fel. A vizsgált személyek 16%-a legalább egy szexuális jellegű tapasztalatot szerzett 18 éves kora előtt olyan személlyel, aki családjának tagja volt (14 éves kora előtt 12%), és a megkérdezett nők 31 %-a családján kívül álló személlyel került ilyen kapcsolatba 18 éves kora előtt (14 éves kora előtt 20%).⁴⁶

Már ennyiből is kitűnhet, hogy *koránt sincs egységes álláspont a szexuális abúzus definíciójának kérdésében*. Széles körű vita folyik arról is, hogy miért ítélendő el a felnőtt és a gyermek közötti szexuális kapcsolat.

David Finkelhor⁴⁷ veszi számba a leginkább elfogadottá vált érveket:

1. a gyermek és a felnőtt közötti szexuális kapcsolat természetellenes, mind biológiai, mind pszichológiai szempontból,

2. idő előtti szexuális érést eredményez a gyermeknél, túl korán ébreszti fel benne a szexuális érdeklődést,

3. az ilyen kapcsolat károsodással jár a gyermek számára.

Finkelhor - bár szintén nem helyesli a felnőtt és a gyermek közötti szexuális kapcsolatot - ezen érveket elutasítja és álláspontja szerint e cselekmények megítélésénél erkölcsi okokra kell támaszkodni. Okfejtése szerint mindenfajta szexuális cselekmény megengedett, ha *szándékegyezés* van a két személy között, s a cselekménybe mindketten *informált és szabad beleegyezésüket* adják. A gyermek azonban szabadon nem mondhat igent vagy nemet a felnőttel létesítendő szexuális kapcsolatra. Nem mondhat, mégpedig azért, mert a felnőtt felügyelete alatt áll, akitől anyagi és létbiztonsága függ. De pszichológiai akadály is van a beleegyezés szabadságának, ugyanis éppen alárendelt helyzetéből adódóan nehézséget jelent számára nemet mondani a felnőttnek. A második ok - mondja Finkelhor - ami miatt a gyermek hozzájárulása a cselekményhez kérdéses, hogy a gyermekek tudatlanok a szexualitás társadalmi jelentőségének kérdésében. A felnőtt és a gyermek közötti nemi kapcsolat tehát azért rossz, mert a gyermek nem tudhatja, hogy mibe egyezik bele, ugyanis nem képes megítélni a szexualitás interperszonális és társadalmi vonatkozásait, továbbá nem képes szabadon dönteni az elfogadás és a visszautasítás vonatkozásában.

3. Gyermekvédelem és büntetőjog

A büntetőjog a polgári társadalmak kezdetétől védelemben részesíti a gyermeket az ellene irányuló olyan támadásokkal szemben, amelyek: családi állását és elhelyezését; testi, szellemi, erkölcsi fejlődését; a tartására irányuló

kötelezettség teljesítését; vagy egészséges szexuális fejlődését veszélyeztették. A gyermekek büntetőjogi védelmét célzó szabályozás áttekintése rávilágít a különböző ideológiát valló politikai hatalmak viszonyulására is a családdal kapcsolatos problémákhoz.

A) Száz év jogfejlődése: a Csemegi kódextől az 1978. évi IV. törvényig

Az 1878. évi *Csemegi kódex* gyermekkitétel bűncselekményének megfogalmazásával védte a koránál vagy állapotánál fogva önmagára képtelen gyermeket a szülői, gondozói elhagyással szemben. A jogalkotó minősítő körülményként értékelte, ha az elhagyás súlyos testi sértésben megnyilvánuló következményekkel járt. A Kódex a jelenleg hatályos szabályozáshoz hasonlóan a testi sértés bűncselekményének megfogalmazásánál nem fenyegette súlyosabb büntetéssel a kiskorú sérelmére elkövetett testi sértést, de a könnyű testi sértés vonatkozásában büntethetőséget kizáró okként fogalmazta meg a házi fenytési jog gyakorlását.

A kiskorúak felügyeletével kapcsolatos kötelezettségeik ellátását elhanyagoló, s ezáltal a kiskorúak csavargását és koldulását elősegítő szülők/nevelők bírsággal vagy elzárással sújtható kihágásért voltak felelősségre vonhatók.

A büntetőjogi szabályozást az elhagyott és csavargó gyermekek, valamint a fiatalok bűnelkövetők számának erőteljes növekedése indokolta. A problémákra adott társadalmi válasz adekvát módon tükrözte a hatalom szándékait, lehetőséget teremtve a gyermek családból történő kiemelésére, és a szülők ellen eljárás indítására, valamint a biztonsági intézkedések alkalmazására. A 60.000/1906. számú rendelet az állami gyermekvédelmet az ún. anyagi

elhagyatottság esetein felül kiterjesztette azokra a 15 éven aluli gyermekekre is, akik környezetükben erkölcsi romlásnak voltak kitéve, vagy züllésnek indultak.

A büntetőjogi rendelkezések későbbi változása során jól látható, amint a büntetőjog is hadrendbe áll a politikai hatalom számára veszélyt jelentő társadalmi csoportok társadalmi/szociális problémáinak kezelésére, s teremt lehetőséget a szülői/nevelői kötelezettségüket elhanyagoló személyek megbüntetésére.

A gyermekek sérelmére elkövetett, vagy érdekeik figyelembevételét elhanyagoló cselekményekre vonatkozó büntetőjogi szabályozást az 1961. évi V. tv. hatályba lépéséig

1. a korábbi tényállásokban megfogalmazott elkövetési magatartások megtartása és esetleges újra csoportosítása mellett,

2. az új jogszabályokban megfogalmazott, és egyre részletesebbé váló szabályozás jellemzi, mely külön-külön tényállásokba foglalta a kiskorúak nevelését/gondozását/felügyeletét elhanyagoló elkövetési magatartásokat.

Az eltartásra és gondozásra szorulóknak fokozott büntetőjogi védelmét szolgáló 1944. évi V. tc. a büntetőjog területén eddig ismeretlen magatartást pönalizált: a családi kapcsolaton alapuló *tartási kötelesség elmulasztását*. A bűncselekmény csak az eltartásra jogosult súlyos nélkülözése esetén valósult meg, vagy ha általa a kiskorú élete vagy egészsége súlyos veszélybe került. A tényállás harmadik fordulata az erkölcsi züllés veszélyétől kívánta megvédeni a kiskorúakat. A cselekmény elkövetője csak olyan, az atyai hatalmat gyakorló személy lehetett, aki a gondozási kötelesség teljesítésére képes, vagy arra munkakerülés vagy erkölcsi szempontból kifogásolható más magatartása miatt önhibájából vált képtelenné.

Eltelik néhány év, s az 1951. évi 34. sz. tvr. (mód.: 1954. évi 23. sz. tvr.) szolgáltat példát arra, hogy mennyire *nem társadalmi formációtól függ a megoldhatatlannak látszó társadalmi problémák kezelésére a büntetőjog eszközrendszerének alkalmazása*. Immáron a szocialista építés feltételei között fenyegette a jogszabály két évig terjedő börtönnel azt az elkövetőt, „aki nevelési vagy gondozási kötelességét szándékosan elhanyagolja és ezzel a nevelésére vagy gondozására bízott gyermeket vagy fiatalkorút erkölcsi züllésnek teszi ki, vagy döntő mértékben okozójává válik annak, hogy a nevelésére vagy gondozására bízott gyermek vagy fiatalkorú bűncselekményt követ el”. Öt évig terjedő börtön volt a büntetése annak, aki a nevelésére vagy gondozására bízott gyermeket vagy fiatalkorút bűncselekmény elkövetésére vett rá, vagy arra, hogy az erkölcsi züllés útjára lépjen.

A tartási és gondozási kötelezettség teljesítésének büntetőjogi védelméről rendelkező 1958. évi 21. sz. tvr.-ben már látható a gyermekek testi, szellemi, erkölcsi fejlődését védeni kívánó büntetőjogi szerkezet. E jogszabályban foglalódik össze először a *tartási, a gondozási és a nevelési kötelezettség* pönalizálása, bár még külön-külön tényállásokban.

„Aki családi kapcsolaton alapuló tartási kötelezettségét nem teljesíti ... börtönnel büntetendő”

[1. § (1) bek.]. Aki viszont e tartási kötelezettségét önhibáján kívül nem teljesítette, mentesült a felelősség alól [1. § (3) bek.]. Súlyosabb volt a büntetése annak az elkövetőnek, aki a tartásra jogosítottat súlyos nélkülözésnek tette ki, ha tartási kötelezettségét munkakerülő, iszákos vagy züllött életmódja miatt nem teljesítette, vagy ha visszaesőként vonták felelősségre [2. § (1) bek.].

A tvr. 4. §-a büntette a gondozási kötelezettség elmulasztását, ha az a kiskorú életét vagy egészségét veszélyeztette vagy ha e kötelezettség nem teljesítése a gyermek érdekeinek súlyos elhanyagolásával a gyermek szellemi vagy erkölcsi fejlődését veszélyeztette súlyosan. Az a gondozói magatartás is bűncselekményt valósított meg, amely döntő mértékben okozójává vált a gyermek bűnelkövetésének.

A szándék, úgy vélem, egyértelmű. Minden olyan szülői-nevelői-gondozói magatartás büntetőjogi üldözhetőségének megteremtése, amely a kiskorúak testi, szellemi, erkölcsi fejlődését veszélyezteti.

Az 1961. évi Btk. 274. §-a egybe foglalta a gondozási-nevelési kötelezettséget és még *általánosabbá tette a tényállást*: „A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles az a személy, aki a kiskorú testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődését súlyosan veszélyezteti ... büntendő.” A kiskorút büntett elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábíró vagy rábírní törekvő nagykorú személy hasonló elbírálásban részesült. A tartási kötelezettség elmulasztását a tv. 275. §-a pönalizálta, tényállási elemmé - s nem kimentési okká - téve az önhibát. A visszaesőt, a munkakerülő, iszákos vagy züllött életmód miatti kötelességszegőt, vagy a tartásra szorulót súlyos nélkülözésnek kitévő elkövetőt súlyosabb büntetéssel fenyegette a törvény.

A törvény miniszteri indokolása a módosítás mellett azzal érvelt, hogy ezután „a kiskorú minden irányú fejlődését ez a büntető rendelkezés védi”, a törvényi tényállás általánosabbá tételének szükségességét pedig azokkal a körülményekkel indokolta, amelyek „az ezen büntettel kapcsolatos ítélkezési gyakorlatban a legtöbb nehézséget okozták”.⁴⁸ Úgy vélem az igazi ok az ugyanezen ponthoz fűzött indokolás másik mondatában található: a korábbi szabályozás szerint „ifjúság elleni büntett első alakzatának

... szövege túlságosan részletező módon határozza meg ennek a büntettnak törvényes fogalmát ...”⁴⁹ A nevelés, a gondozás és a felügyelet „a legkülönbözőbb, fel nem sorolható kötelességeket fogja össze. Ezeknek taxációja lehetetlen. Viszont szükségtelen a sok közül egy-két általánosító kitétel kiemelése” - írja az 1961. évi V. tv. miniszteri indokolása. A szülői, nevelői, gondozói kötelességek tehát a „... kiskorú helyes irányú testi, szellemi, erkölcsi fejlődésének biztosításától jellemhibáinak megszüntetéséig...” mindent felölelnek. E szélesen megfogalmazott szülői felelősség büntetőjogi eszközökkel történő kikényszerítése azonban olyan célok elérésére küldi harcba a büntetőjogot, amely messze túlterjeszkedik a hatókörén. A jogalkotó is érzi, hogy túllőtt a célon: „az, hogy a veszélyeztetés mikor áll be, illetve, hogy mikor vezethető vissza a nevelő, gondozó, felügyelő kötelességszegésére vagy mulasztására (okozati összefüggés), eleve nem határozható meg. A kiskorú jellemét, egyéniségét alakító, módosító, fejlesztő vagy gátló külső hatások, a kiskorú képességei, tulajdonságai, a nevelő, felügyelő befolyása, azok a tényezők, amelyek együttes vizsgálatából vonható következtetés a veszélyeztetés fenn- vagy fenn nem forgására. Ezek a tényezők nem egyenlő értékűek. ... A büntetőjogi védelemre csupán akkor van szükség, ha a kiskorú testi, szellemi, erkölcsi fejlődése sérelmének közeli lehetősége állott be.”⁵⁰

A politikai hatalom szembenézni nem mervén a társadalmi problémák valódi okaival, a bajok kialakulásáért való felelősséget az egyénre hárította, ezzel *a szülőkre terhelte azoknak a társadalmi mulasztásoknak a következményeit, amelyek a szociálpolitika intézményrendszerének és infrastruktúrájának hiányát jelezték.* A rossz lakáskörülményekkel, az alacsony jövedelemmel, a tartós és súlyos betegségekkel, az alkoholizmussal és a családi konfliktusokkal

nem tudtak mit kezdeni a hatóságok. A szervezeti formákat, a nyújtott ellátásokat tekintve differenciált, sokszínű szociális és gyermekvédelmi ellátó hálózat hiányában a gyermekvédelmi hatóságok a gyermekek védelmét az adott körülmények közül való kimenekítésükkel biztosították - a problémák valódi megoldása helyett.

A felmerülő gondok egyéni hibaként való definiálása meghatározta a kezelésére alkalmazott eszközöket is, *a szükségesnél szabadabb utat engedve a büntetőjogi eszközök alkalmazásának*. A korábban kazuisztikusan, de a felelősséget szűkítő, adott esetben kimentést is biztosító törvényi tényállási megfogalmazástól a szülői/nevelői/gondozói felelősséget a legszélesebb értelemben felfogó törvényi tényállás megfogalmazása ezért természetes következménynek tűnik.

B) A közelmúlt és napjaink gyermekvédelme a büntetőjogban

Az újabb kodifikáció előkészítése során az ifjúság elleni büntett tényállása ismét napirendre került. A súlyos veszély tényállási elemének bizonyítása ugyanis jelentős nehézségeket okozott a gyakorlatban, értelmezése sok szubjektív elemet takart. A jogalkotó által a bűncselekmény megvalósításához megkívánt egyenes, de legalábbis eshetőleges szándék, a gyakorlatban csupán (bár az esetek egy részében valóban súlyos fokú) szülői gondatlanságot takart. E bizonytalanság miatt a gyakorlatban csak a tényleges károsodás esetén indult eljárás. A törvényelőkészítés során két megoldás körvonalazódott a probléma orvoslására, mindkettő az említett törvényi tényállást szerette volna használhatóbbá tenni más-más módon. Az egyik változat a „károsodással”

vagy a „károsodás veszélyével” helyettesítette volna a tényállási elemként megfogalmazott veszélyhelyzetet, érvelve azzal, hogy ez különböző módon (pl. orvosilag) igazolható. A másik álláspont a kötelességszegésre helyezve a hangsúlyt, alaki bűncselekményként fogalmazta volna meg a törvényi tényállást. Az 1978. évi IV. törvény végleges szövegébe ez utóbbi megfogalmazás került, a törvényalkotó azonban nem a kötelességek rendszeres, hanem súlyos megszegéséhez fűzött jogkövetkezményt.

195. § (1) „A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, aki e feladatából folyó kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyezteti, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Ha súlyosabb büntetett nem valósult meg, az (1) bekezdés szerint büntetendő az a nagykorú személy, aki kiskorút bűncselekmény elkövetésére vagy züllött életmód folytatására rábír vagy rábírní törekszik.”

A tartás elmulasztása bűncselekményénél a jogalkotó nem mint kimentési okot, hanem mint tényállási elemet fogalmazta meg az önhibát. A törvény büntetőjogi jogkövetkezményeket csak a jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban előírt tartási kötelezettség önhibából nem teljesítéséhez fűzött.

Állásponatom szerint a kiskorú veszélyeztetése cselekményénél azzal, hogy az egyes tényállásokban hol a veszélyhelyzet elé, hol a kötelességszegés elé kerül a súlyos jelző, a tényállás alapvető hibája nem orvosolható. Már a törvény-előkészítés során is felvetődött, hogy „ezek a tényállási elemek még mindig nem elég konkrétak (milyen „kötelezettségekről” van szó, mikor „súlyos” a kötelezettségszegés).” A törvényelőkészítő bizottság részben azzal altatta el a

lelkiismeretét, hogy „ez igaz, de a jogszabályok és a társadalmi felfogás elég pontosan körvonalazza, hogy a kiskorú nevelése stb. milyen alapvető kötelezettségekkel jár”,⁵¹ részben azzal, hogy „ez a változat konkrétabb, a kötelességszegésre helyezi a hangsúlyt, ezzel megfoghatóvá teszi a tényállást (a Csjt. taxatív felsorolja a kötelességszegő magatartásokat)...”⁵²

A *Btk. 1987. évi novelláris módosítása* súlyosította a tartás elmulasztása büntetési tételét, s az akkor kodifikált új büntetési nem, a szigorított javító-nevelő munka alkalmazását is lehetővé tette.

Öt év elteltével az *1993. évi XVII. törvény* a kiskorú veszélyeztetésének törvény tényállását érintetlenül hagyva, a kiszabható büntetés felső határát 5 évre emelte. Emiatt lehetetlenné vált e cselekményeknél a próbára bocsátás alkalmazása, erre ugyanis a *Btk. 72. § (1) bekezdés* értelmében csak három évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntethető cselekmények esetén kerülhet sor.

C) A kiskorúak védelmét szolgáló büntetőjogi szabályozás továbbfejlesztésének lehetőségei

A probléma tehát, továbbra sincs végiggondolva. Büntetőjogi kerettényállást csak olyan kötelezettségekkel kapcsolatosan érdemes alkotni (bár ezekkel kapcsolatosan sem látszik célszerűnek), amelyek más, publikus - és természetesen törvényi szintű - jogszabályban kimondattak. Igaz, hogy az Alkotmányban, a Családjogi törvényben és a különböző jogszabályokban valóban találunk rendelkezéseket a szülői kötelezettségek körére és mibenlétére. Ezek azonban csak olyan általánosan megfogalmazott formában

írják körül a különböző szülői kötelezettségeket, amely nem tűnik elegendő alapnak a büntető felelősségrevonásra. *A kiskorú veszélyeztetése ugyanis minden konkrétan tünősege ellenére is igen plauzibilis kerettényállás.* Nem véletlen, hogy a Legfőbb Ügyészség által 1994-ben lefolytatott vizsgálat több helyen is utalt arra, hogy a gyámhatóság és a nyomozó hatóság, illetve a nyomozó hatóság és az ügyészség között a veszélyeztetettség tényének, mértékének és fennállásának a megítélésében, a bizonyítékok értékelésében eltérő felfogás tapasztalható.⁵³ Ezt jelzi, hogy az ismertté vált cselekmények 14-16%-ában a nyomozás megtagadására kerül sor, illetve az, hogy a befejezett nyomozások 67-68%-ában emel csupán vádat az ügyészség. A sort folytathatjuk a bíróság és az ügyészség közötti eltérő megítéléssel, hiszen a kiskorú veszélyeztetése miatt megvádolt személyek 74-76%-át találják bűnösnek a bíróságok.

A Legfőbb Ügyészség vizsgálata szerint a „gyámhatóságok csak a legvégső esetben kezdeményezik a büntető-eljárás megindítását: általában csak akkor tesznek feljelentést, amennyiben a védő-óvó intézkedések a remélt kedvező hatást nem érik el”.⁵⁴ A jelentés azonban azt is szóvá teszi, hogy a gyámhatóság esetenként huzamosabb időn át tudomással bír a súlyos veszélyeztető helyzetről. A feljelentés megtételétől azonban visszatartja, hogy a *gyámhatóság és a nyomozó hatóság felfogása között időnként jelentős különbség van a veszélyeztetettség megítélésében*, hogy a gyámügyi előadók felkészültsége hiányos, de az is, hogy a gyámhatóságok női munkatársai tartanak a feljelentettek bosszújától.⁵⁵ Ennél sokkal fontosabb magyarázatnak tűnik az a tény, hogy 1992-ben *„a veszélyeztetett helyzetű gyermekek 27,04%-a érdekében alkalmaztak védő-óvó intézkedést, 2,42%-át pedig - intézeti nevelésbe vétellel vagy más módon - kiemelték a családjából.”*⁵⁶ Az alkalmazott védő-óvó intéz-

kedések 82,8%-a azonban kimerült a gyermek vagy a szülő figyelmeztetésében, illetve a kiskorú helyes magatartásra kötelezésében, s *a formális intézkedéshez ritkán kapcsolódott valódi segítő támogatás*. 1993-ban a védő-óvó intézkedések még kevésbé szolgáltak a veszélyeztető helyzetek megszüntetésére, a gyermekvédelmi hatóságok csupán az esetek 25,28%-ában éltek ezzel az eszközzel.⁵⁷

Az alábbi példa egy „átlagos” veszélyeztető helyzetet mutat be:

A család egy kisközségben saját tulajdonú házban él 4 gyermekkel. Az apa 7 osztályt végzett segédmunkás (mára munkanélküli), az anya háztartásbeli, önálló jövedelme nincs. Az apa 4-5 év óta egyre nagyobb mértékben italozik, és egyre durvább a családjával. Két éve az egyik gyereket egy tárggyal úgy megdobta, hogy a 3 éves gyermek kórházi kezelésre szorult. Ittasan a gyermeket fürdető feleségét megtámadta, s letépte róla a ruhát. A feleségét és a gyermekeket késsel, megöléssel fenyegeti. Emiatt az anya a gyermekekkel egyre gyakrabban menekül el otthonról. Amikor a lakás bejárati ajtaját akarta levenni, az anya és a gyerekek belülről nyomták az ajtót, hogy ezt megakadályozzák. Ekkor betörte az ajtót. Az edényeket szétdobálta, s többször kitörte a lakás ablakait. Keresetéből egyre kevesebbet adott haza, de az anya és a legnagyobb leánygyermek nem mertek munka után nézni, mert attól féltek, hogy az eközben védelem nélkül maradó kisebb gyermekeket az apa bántalmazni fogja. Amikor a gyermekek, leginkább a legidősebb, az anya védelmére keltek, az apa őket is megverte. Az egyik gyermek többször osztályt ismételt. Az iskolában passzív, visszahúzódó, bár a gyengébb társaival sokszor köteledően viselkedik. A másik gyermek az iskolában csendes, visszahúzódó, korához képest gyenge, fejletlen, fáradé-

kony. Testvére szintén visszahúzódó, szókincse, érzelmi élete sivár.

A történet 4 évig zajlott, addig, amíg az egyik esetben a súlyos következmények megakadályozására a szomszédok kihívták a rendőrséget. A gyámhatóság feljelentést tett. A büntetőeljárás megindult. A nyomozás során derült ki, hogy a gyermekvédelmi hatóságnál a négy testvér egyike sem szerepelt a veszélyeztetettek között...

A jogalkotónak el kell döntenie, hogy *van-e különbség a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények büntetőjogi és gyermekvédelmi megközelítése és kezelése között*. Az egyéni felelősségre alapított büntetőjogi megközelítésnél a nyomaték egyértelműen a szülői magatartásra, a szülői felelősségre, a felróhatóságra helyeződik. Ezzel szemben a gyermekvédelmi megközelítésnél a hangsúlynak a gyermek érdekeire, a szülők képességeire és lehetőségeire kell helyeződnie.

Nálunk e kétfajta megközelítés különbsége nem körvonalazódott, s nem vált el élesen egymástól. Valószínűleg ez is közrehat abban, hogy a kiskorú veszélyeztetése törvényi tényállásának megfogalmazásával *büntetőjogi útra terelődnek olyan családi élethelyzetek megoldást kívánó problémái is, amelyek ezekkel az eszközökkel nem befolyásolhatók*. A létező büntetőjogi szabályok e formájukban nem szolgálják megfelelően azt a célt, amelyet a jogalkotó elérni szándékozott: a kiskorú védelmét. Mi több, magukban hordják a szülői jogok megsértésének veszélyét. De nem felelnek meg a jogállamiság ama feltételének sem, amely a „büntetőjog kiszámíthatóságára” vonatkozik.

Kétségtelen, hogy nehéz olyan kazuisztikától mentes tényállást fogalmazni, amely minden büntetést érdemlő szülői magatartást magában foglal. Véget kellene vetni azonban annak a gyakorlatnak, hogy *azért tesz a szülők ellen*

a gyámhatóság büntető feljelentést, mert a gyermekvédelem államigazgatási eszközrendszere - jelenlegi formájában az elérni kívánt célra való egyértelmű alkalmatlansága miatt - szükségképpen hatástalannak bizonyul. Félreértés ne essék. Nem az eszközök megválasztásában alkalmazott fokozatosságot kifogásolom. Az általános és speciális gyermekvédelem eszközrendszerének új szemléletű megerősítését sürgetem, amely a segítő beavatkozással nem késlekedik addig, amíg a büntetőjogi felelősségrevonás valóban indokolttá nem válik.

A jelenlegi megoldás helyett két lehetőség is adódik e probléma kiküszöbölésére. Az egyik, ha a megalkotandó gyermekvédelmi törvény határozza meg azokat a jogokat és minimális szükségleteket, amelyeket minden kiskorú gyermek számára biztosítani kell, és ugyancsak a gyermekvédelmi törvény állapítja meg a szülők/gondozók kötelezettségeit is. Ez esetben a Btk. törvényi tényállásának kereteit e kötelezettségek tölténék meg tartalommal. Magam azonban szerencsésebbnek, s a garanciális biztosítékok szempontjából megnyugtatóbbnak látnám azt a megoldást, amely a konkrét szülői/gondozói tevékenységet vagy mulasztást rendelné büntetni a Btk. 195. §-ában foglalt tényállással. A Gyermekvédelmi törvénytervezet megalkotásával a két lehetőség közötti választás a büntető jogalkotás számára egyre szűkült. A tervezet ugyanis a gyermekvédelmi veszélyeztetettség megfogalmazására szorítkozott csupán, amely oly széles módon határozza meg a veszélyeztetettség fogalmát, ami szóba sem jöhet a büntetőjogi felelősség megállapításának alapjaként. *A büntetőjognak tehát magának kell kimunkálnia, hogy mit ért a kiskorú veszélyeztetésének fogalmán*, mely szülői, gondozói kötelezettségek elmulasztását vagy mely tevőleges magatartások tanúsítását tartja oly mértékben veszélyesnek, amely büntetőjogi üldözést igényel.

A pönalizálandó magatartásformák megfogalmazásához a gyakorlat nyújthat segítséget, azoknak a magatartásformáknak a behatárolásával, amelyekkel a kiskorú veszélyeztetése megvalósul. Az említett legfőbb ügyészégi vizsgálat kísérletet is tett ezek körülhatárolására:

- a szülők gyakori tettlegességbe torkolló veszekedése a kiskorú gyermekeik előtt,
- a kiskorú sértettek rendszeres, huzamosabb időn át történő bántalmazása,
- a kiskorúak brutális bántalmazása, kínzása, velük nehéz fizikai munka végeztetése,
- a család anyagi alapjainak, megélhetési forrásainak elvonása,
- a gyermekekről való kötelező gondoskodás hiánya, orvosi, egészségi ellátástól való megfosztása,
- a tankötelezettségből fakadó szülői kötelességek megszegése, és
- a kiskorú sértett szexuális zaklatása.⁵⁸

A korábbiakban kifejtett gondolatmenet alapján a fenti szülői, gondozói magatartások közül a gyermek elleni szexuális erőszak egyértelműen beletartozik a büntetőjog terrénumába. A szexuális jellegű bűncselekmények törvényi tényállásainak jelenlegi megfogalmazása megfelelően szolgálja a kiskorúak védelmét is, különösen az 1993. évi módosítást követően, amely a szemérem elleni erőszak és a természet elleni erőszakos fajtalanság büntettének törvényi tényállását a minősítő körülmények tekintetében immár az erőszakos közöszlés büntetétéhez hasonlóan szabályozza.

A gyermek sérelmére elkövethető egyéb szülői, gondozói magatartások megítélése már nem ennyire egyszerű. Ugyanis azt is el kell döntenie a büntetőjogi szabály megfogalmazójának, hogy e törvényi tényállással csupán a felnőtt személy kötelességszegését kívánja-e szankcionálni,

vagy - hasonlóan a testi sértés tényállásánál megfogalmazott fokozatossággal - az alkalmazott szankciók a kiskorú sértettnél beálló következményekhez igazíthatók. Jelenleg a kötelességszegés pönalizálása a fontosabbnak látszó érdek. Ehhez igazodik a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása⁵⁹ is, amely szerint a bűncselekmény elkövetője csak az lehet, aki szülői felügyeleti jogosultsággal rendelkezik. Ez azonban kielégítetlenül hagyja a jogalkalmazók igényeit,⁶⁰ hisz a gyakorlati tapasztalatok szerint a szülő élettársa, a lakásban a kiskorúakkal együtt élő nagyszülő, illetve a bíróság által szülői felügyeleti jogától korábban megfosztott szülő is tanúsíthat a kiskorú gyermek fejlődését veszélyeztető magatartást. Ennek megfelelően *nagyobb hangsúlyt kell helyezni a következményekre és az elkövetési magatartások konkrét meghatározására*. Azaz e törvényhelynek kell védenie a kiskorút bármely olyan sérülés elszenvedésétől, amely bármely szülőtől, nevelőszülőtől, vagy a háztartásban együttélő személyektől, illetve bármely más olyan személytől eredt, aki a gyermek folyamatos, vagy időleges felügyeletére köteles, és olyan körülmények között következett be, amelyek azt jelzik, hogy a gyermek egészsége, jóléte jelentős sérelmet szenvedett, vagy e sérelem bekövetkezésének a konkrét veszélye áll fenn. A gyermek által elszenvedett fizikai sérülésnek tehát a szülő, nevelő, vagy gondozó által tanúsított magatartás következményeként kell beállnia, amely magatartás a gyermek kegyetlen, embertelen gondozásából eredt, vagy szándékosan vétkes cselekménynek következtében állott be.

A gyermekgondozás elhanyagolásában megnyilvánuló szülői magatartást, álláspontom szerint, csak a *veszélyhelyzet konkrét következményeire* tekintettel célszerű bűncselekményként megfogalmazni. Azaz a gondozási kötelezettség nem teljesítésénél a bűncselekmény csak akkor valósul meg,

ha a cselekmény a gondozásra szoruló életét vagy egészségét közvetlenül veszélyezteti.

Az elhanyagoló nevelői magatartás egyéb következményeit, azaz az alkalmazható szociális és gyermekvédelmi hatósági eszközöket és eljárásokat a családjogi és a megalkotandó Gyermekvédelmi törvény tartalmazza.

Kétségtelen, hogy a tartásra jogosultak létfeltételeinek biztosítása fontos társadalmi érdek. Ezen érdek érvényesülését azonban nem feltétlenül a büntetőjogi fenyegetéssel lehet kikényszeríteni, amely valójában a tartási kötelezettségre szorítás polgári jogi (családjogi) eszközei helyett kerül alkalmazásra. A gyakorlat azt mutatja, hogy nem is eredménytelenül, ugyanis a tartás elmulasztása bűncselekménynél a legnagyobb arányú a megszüntetéssel befejezett ügyek száma.⁶¹ A kérdés azonban az, hogy a büntetőjogot, amelynek „ultima ratio”-ként kellene működnie, célszerű-e „devalválni”, célszerű-e polgári jogi, családi jogi kötelezettség kikényszerítésének eszközévé tenni.

4. A gyermekkorú sértett

Az elmúlt évtizedekben a kiskorúak áldozattá válásának valószínűségét elsőként Hanák Katalin vizsgálatai jelezték. Állami gondozott gyermekek körében készített képet arról, hogy milyen kép él az állami gondozásban nevelkedő gyermekekben a családról és a szülőkről. A kutatásban a családi tevékenységre vonatkozó kulcsszavak sorrendjében az első helyen a verés áll.⁶² Hasonló tapasztalatokat szerzett vizsgálatainak során Losonczi Ágnes is: „A legtöbb megkérdezettet verték gyermekkorában. 60%-uk beszélt verésről. ... A kérdezettek 10%-a vallott kemény verésről. ... Szíjjal, bottal, ostorral, áztatott kötéllel, sodrófával; volt ahol hideg fejű kiszámítottsággal, volt ahol dühödt idegességgel, brutális

kegyetlenséggel; volt ahol szakszerű pedagógiai módon osztották kimérve a huszonötöt vagy a tizenötöt, vagy „ameddig hasadt a bőröm”, „hol csak úgy”, „ameddig el nem fáradt az apám keze”, verhettek pedagógiai céllal, vagy mert „rossz napja volt apámnak”, mert „nehéz élete volt szegénynek”, mert „sokat ivott”, vagy mert - s ez valódi magyarázat - őt is verték, verte az élet is, valakinek tovább kellett adnia, amit ő szenvedett.”⁶³ A testi fenyítés a szerző által az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézetben lefolytatott vizsgálatok⁶⁴ tanúsága szerint is a gyermekekkel való bánásmód része, s a *gyermekek szokásszerű tapasztalata a fizikai büntetés*.

Egyre több jel mutat arra, hogy a gyermekek egy része a családban vagy gondozó intézményben úgy válik *szexuális erőszak áldozatává*, hogy arról nem értesül senki. Ahogy egy gyermekotthon pszichológusa látja: „... átnéztem tanulóink személyi anyagait. ... 3-4 olyan esetre akadtam csak, amelyben konkrétan szó esik arról, hogy az illető fiatal gyermekkorában fizikailag és/vagy szexuálisan bántalmazták. ... nekem személyesen van 10-12 olyan esetről tudomásom, melyeket a gyerekek egyéni beszélgetések során elmeséltek.”⁶⁵

Zs. születése óta állami gondozott, mivel anyja a kórházban hagyta. Kétévesen került nevelőszülőkhöz. Hároméves korában a nevelőszülők elváltak, s a gyermeket ettől az időszaktól a nevelőanya részegen rendszeresen ütötte-verte. Hat éves volt, amikor az egyik bántalmazás következtében kórházba került. Az esetet a nevelőanya balesetnek állította be. Kilencévesen másik nevelőszülői párhoz került, a bántalmazások azonban folytatódtak. A tornaórán mindig külön vetkőzött, hogy a többiek ne lássák rajta az ütések nyomait. A nyaralást a nevelőanya bátyjának tanyáján töltött napok jelentették. 12 éves volt,

amikor a nyaralási idő alatt a nevelőanya bátyja megerőszakolta. A nevelőanyának sem beszélt az esetről, de többé nem volt hajlandó a tanyára menni. Évek múltán a gyerek maga kérte az intézeti elhelyezését.

I.-t apai nagymamája, s annak második férje nevelte. A kislány 9 éves volt, amikor az egyik alkalommal a nevelő nagyapával egyedül maradt délután a lakásban, aki a gyermeket megerőszakolta. I. elmesélte a történeteket a nagyanyjának, aki - miután a férje megígérte, hogy megváltozik - nem csinált ügyet az esetből. A nevelő nagyapa 5 év múlva, I. 14 éves korában, ismét megerőszakolta a lányt. Ekkor a nagymama büntető feljelentést tett a férje ellen.⁶⁶

Az elmúlt években a gazdasági helyzet romlásával, a családok életfeltételeinek nehezedésével, a munkanélküliség megjelenésével párhuzamosan növekedett a veszélyeztetett gyermekek száma, s váltak egyre láthatóbbá a gyermekek ellen elkövetett cselekmények. A gyermekvédelmi konferenciák új témakörei,⁶⁷ a gyermekvédelmi folyóiratok tematikus számai,⁶⁸ és a rendőrség által a szexuális abúzusok témaköréről kezdeményezett párbeszéd⁶⁹ arra utal, hogy *a jelenség egyelőre csak a „tűzvonalba dolgozó” szakemberek aggodalmát keltette fel.* A társadalmi odafordulás még várat magára. Ezt mutatja, hogy a veszélyeztetettként regisztrált kiskorúak számának drámai növekedése⁷⁰ nem kavart nagyobb hullámokat a gyermekvédelmi szakmán kívül, s még a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekményekről sem rendelkezünk teljes körű információval.

Bár a gyakorlati tapasztalatok szerint a gyermekek elleni cselekmények számtalan formája létezik ma Magyarországon, a veszélyhelyzetek szempontjából alapvetően két csoport határolható körül:

1. a *diszfunkcionális családban* nevelkedő gyermekek, akiket a családtagok részéről megnyilvánuló fizikai és szexuális erőszak fenyeget, vagy akiknek nevelését, gondozását elhanyagolják, és

2. az *intézetben* nevelkedő gyermekek, akiket homo- vagy heteroszexuális erőszak, illetve prostitúciós célú kihasználás fenyeget.

A *folyamatosan romló környezeti hatás növeli a veszélyeztetettséget*, amelyet az is jelez, hogy a magas kriminalitású megyékben a legnagyobb a gyermekkorú sértettek száma. A kriminálstatisztika adatai szerint 1993-ban - jórészt az azévi dekriminalizáció következtében - mind a férfi mind a női sértettek száma csökkent. Csupán *két életkori kategória sértettjeinek száma növekedett töretlenül: a gyermekeké és a fiatalkorúaké*. E számbeli növekedés ráadásul úgy következett be, hogy a korábbi években az ismertté vált bűncselekmények rohamos emelkedésével párhuzamosan bizonyos bűncselekmények szinte eltűntek a statisztikából: például a kiskorú veszélyeztetésének bűncselekménye 1986-1992 között az ezret meghaladó értékről 520-ra, a tartás elmulasztása pedig 7133-ról 3776-ra csökkent. S mindeközben a veszélyeztetett gyermekek száma megduplázódott...

Mindez a gyermekek védelmének, érdekeinek „társadalmi elhanyagolásával” is magyarázható lenne. A jelenség azonban ennél összetettebb. A nyolcvanas évek végétől a büntető igazságszolgáltatás területén a büntetőhatalom jogállami korlátait tiszteletben tartó „emberjogi aspektusú”⁷¹ liberalizációs folyamat zajlott le. E folyamat során a büntetőjog „önmérsékletre” kényszerült, s a „büntetőpolitika látóköréből a dekriminalizáció következtében szélesebb rétegek kerültek ki, mint amilyenek a kriminalizáció következtében - a felderítés alacsony hatékonyságára is figyelemmel - bekerültek”.⁷² Az ezzel párhuzamosan zajló

társadalmi változások felszínre hozták a magyar társadalom anómiás tüneteit, s a társadalmi diszharmónia körülményei között zajló modernizációs folyamat a társadalom minden rétegét megviselte. A lakosság különböző csoportjainak szociális helyzetében korábban is meglévő különbségek jelentősen megnövekedtek. Ez jól érzékelhető a társadalmi hierarchia alján és tetején élő társadalmi csoportok jövedelmi különbségeiben is: a jövedelmek alsó és felső decilisei közötti különbség az 1980-ban mért 3,9-ről 1993-ra 5,9-re növekedett. Ennek megfelelően az arányok átrendeződésének terhei is elsősorban az alacsony jövedelműeket nyomják. Ez növeli a pszichés terheket is, mert a társadalom tagjainak többsége nem volt felkészülve a munkanélküliséggel, az anyagi problémákkal, az életmódváltással kapcsolatos nehézségekre, és az ezekkel járó feszültségek feldolgozására. Jelentős társadalmi csoportok kerültek a létfeltételek minimumát sem, vagy alig biztosító körülmények közé. A piacorientált átalakulással egyidőben ugyanis az állampolgárok szociális biztonsága feletti állami „gyámkodás” határai összébb szorultak. A piaci hatások ellen védő szociális garanciák kiépülésének üteme viszont messze elmaradt a gazdasági változások mögött.

Mindkét folyamat hatást gyakorolt a kiskorúak sérelmére elkövetett cselekmények megítélésére. *A súlyos szociális problémák megjelenése „elfogadóbbá” tette a társadalmat a gyerekekkel kapcsolatos elhanyagoló magatartásokkal szemben, s ezzel egyidejűleg, az új rend értékeinek interiorizálásakor megkérdőjeleződött - a korábban a privát szférához igen közel eső - állami beavatkozások megengedhetősége.* A hatóságok elbizonytalanodása ugyan csökkenthette a kriminálstatisztika adatait, a problémák súlyosabbá válása viszont szükségszerűen növelte meg a veszélyeztetett gyermekek számát.

A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények hazai előfordulási gyakoriságáról alkotott kép kialakításához többféle információs forrás használata szükséges. Gondot okoz, hogy az alábbi forrásokból nyerhető adatok csak nagy nehézséggel gyűjthetők össze, és értelmezésük is számtalan problémát vet fel:

a) A bölcsődék, óvodák, iskolák gyermekvédelmi nyilvántartásai

Az oktatási intézmények nem egységes szempontrendszer szerint tekintik a kiskorúakat veszélyeztetettnek. Ennek oka az oktatási intézményekben gyermekvédelmi megbízottként tevékenykedő munkatársak ilyen irányú szakmai felkészületlensége és a rendelkezésükre álló problémamegoldó eszközök hiánya.⁷³

b) A gyámhatóságok veszélyeztetetti nyilvántartásai

A gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberek a veszélyeztetett gyermekek számát 1986-ban például kb. 200000-re becsülték.⁷⁴ A gyámhatóságokon veszélyeztetettként nyilvántartásban szereplő kiskorúak száma azévből 91573 fő volt.⁷⁵ Egyéb adatok szerint a gyámhatóságoknál és az oktatási intézményeknél nyilvántartott, veszélyeztetett gyermekek együttes száma - az átfedések levonása után - 1986-ban 135632 fő volt. Ugyanezen év adatai szerint a gyámhatóságnál nyilvántartott veszélyeztetett cigány kiskorúak aránya 38,5% (35257 fő) volt.⁷⁶ Az össznépeséghez viszonyított releváns eltérés magyarázatául szolgálhat, hogy a cigány etnikum egyúttal szegény is, s emiatt a gyermekvédelem és igazságszolgáltatás számára könnyebben definiálódik a középosztályi gyermekgondozási normákra épülő elvárástól eltérő gyakorlat deviánsként. Itt érhető tetten leginkább a társadalmunkon belüli normarendszerek különbözősége, mely az eltérő normák el nem fogadásában, nemtámogatásában, sőt elítélésében jelenik meg. A gyermekgondozási min-

tárban tapasztalható eltérések, a gyermekek gondozottságának, felügyeletének lazább formái nem a szegénységre és a normarendszerek különbözőségére vezetődnek vissza, hanem a szülők személyének elítélésével járnak együtt.

Bár a veszélyeztetetti nyilvántartásban látszólag egységes kategóriák szerepelnek (1. környezeti ok, 2. magatartási ok, 3. anyagi ok, 4. egészségi ok),⁷⁷ távolról sem egységes az a szempontrendszer, amelynek alapján a gyámhatóság munkatársai a fenti négy kategóriába történő besorolást elvégzik. Az említett nyilvántartások nagyságrendjét a környezeti okból veszélyeztetett kiskorúak száma határozza meg, mely a szociális és az egyéb okból veszélyeztetett gyermekeket egyazon kategóriába sorolja, ezért az adatok a kiskorú sértettek számát tekintve csak nagy fenntartással kezelhetők.

A veszélyeztetettség azonos tartalmúnak látszó kategóriái három szinten is eltérően határozódhatnak meg:

- A régió, a település *területi* dimenziója miatt;
- Az iskola, a gyámhatóság, a bíróság *intézményi* dimenziója miatt;
- A szakemberek: a tanár, gyámügyi előadó, a rendőr, a bíró eltérő *személyi* dimenziója miatt.⁷⁸

Az adatok nagyságrendjére döntő hatást gyakorolnak a régió, a település helyi gazdasági-kulturális-szociális jellegzetességei, a helyi szokások, hagyományok. Ha egy adott település szocio-kulturális jellegzetességei lehetővé teszik az erőszak alkalmazását, akkor az erőszak ellen fellépő helyi szociális intézményrendszer, vagy akár a helyi igazságszolgáltatás is ehhez fog „igazodni”. Emiatt e területen jóval alacsonyabb lesz a veszélyeztetett családok száma, és a leg súlyosabb családi problémákat követő büntetőügyek száma, mint az ország más vidékein. Az adatok eltérő voltát magyarázza továbbá néhány, a táblázatokból ki nem deríthető tény. Ha például a veszélyeztetettség nyilvántartások tartalmának

meghatározói, a listák tényleges készítői a helyi település többedik generációs tagjai, akkor az azonos szocializációs minták miatt más településektől eltérhet a veszélyeztetettség küszöbértéke. Ha viszont egy eltérő szocializációs környezetből érkező szakember definiálhat, akkor a statisztikai adatokban is tükröződhet a sajátjától eltérő szubkulturális jelenségekre adott reakciója.

A helyi intézményrendszer kiépítettségi szintje is befolyásolja a „problémaérzékelést”, hiszen csak kiépített megoldórendszer képes nagy számú problémát stigmatizáló intézkedések nélkül „felvenni”, ugyanakkor az intézményesült megoldások hiánya csak az önértékű, önérdekű nyilvántartás „megbélyegző” funkcióit erősíti.

c) Az ismertté vált bűncselekményekre vonatkozó egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika

Legpontosabb adatforrásnak az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika adatai tűnnek. Ez azonban a sértetti adatokkal kapcsolatosan csak hiú remény. A statisztikai adatgyűjtés is mutatja büntető eljárási jog felemás viszonyulását a sértetthez, azaz tükrözi a sértett súlytalan szerepét. Ami annál is inkább furcsa helyzet, mert az ismertté vált sértettek száma és növekedési üteme 1984. év óta jelentősen meghaladja az ismertté vált elkövetőket:

Év	Kiemelt bűncselekmények	
	sértettjei	elkövetői
1988	105532	39547
1989	132601	42933
1990	206961	54499
1991	283170	61499
1992	272833	68798
1993	226393	68040

A fenti adatsor csak a kiemelt bűncselekmények elkövetőinek számát tartalmazza. A kiemelt és a nem kiemelt bűncselekmények körében összesen 231000 sértettet regisztrált a statisztika 1993-ban, ezen belül 9786 kiskorút (4,2%), akik közül minden ötödik még a 14. életévét sem töltötte be. Az emberölés áldozatai között 7,1%-ban, a szándékos testi sértés sértettjei között pedig 9,6%-ban találunk gyermek- és fiatakorút. Ez azt jelenti, hogy ma Magyarországon minden két hétben megölnek, vagy megkísérelnek megölni egy 14 éven aluli gyermeket, illetve minden héten három 14 éven aluli gyermeket bántalmaznak úgy, hogy 8 napon túl gyógyuló testi sérülést szenved. Az hiszem nem kell kommentár ahhoz az adathoz sem, amely szerint a tavalyi évben az összes ismertté vált *nemi erkölcs elleni bűncselekmény* 43,2%-át *gyermek és fiatakorú sérelmére* követték el. Talán az az értékelés sem túlzó, amely a 14. év alatti életkorú lányok szülészeti eseményei alapján a gyermekkorú lányokkal végrehajtott közönségek számát évi 4-5000-re becsüli.⁷⁹ Az adatszolgáltatás rendszere még azokat a sértettekkel kapcsolatos információkat is „elfedi”, amelyek az ismertté vált bűncselekmények körében rendelkezésre állhatnának: a statisztika ugyanis „kiemelt” és „nem kiemelt” cselekményekre osztja a bűncselekményi sokaságot. A „kiemelt” (értsd: az éves bűnözés nagyságrendjét meghatározó) bűncselekmények sértettjévé vált személyekről részbeni adatok ismeretesek. A részbeni megismerhetőség oka, hogy a kriminálstatisztikai rendszer egy bűncselekményhez egy sértettet rendel, így még az ismertté vált és kiemelt bűncselekmények körében is jóval magasabb a tényleges sértettek száma, mint ahogy azt a statisztika tükrözi (pl. „több emberen ... követnek el” vagy „ha a bűncselekmény több ember halálát okozza” stb.). A „nem kiemelt” bűncselekmények áldozatává vált személyekről nem áll rendelkez-

zésre semmilyen adat. Számukra (erős hibaszázalékkal), ismét csak az elkövetett bűncselekményből lehet következ-
tetni (pl. a megrontás bűncselekménye feltételez legalább
egy 12-14. év közötti kiskorú sértettel folytatott szexuális
cselekményt).

3. számú táblázat

A sértetté vált személyek száma a kiemelt bűncselekményi kategóriákban 1993. évben

Bűncselekmény típusok	Felnőtt	Fiatalkorú 14-17 év	Gyermek 0-13 év
Kiemelt bűncselekm.	221129	7160	2626
Emberölés	431	6	27+
Szándékos testi sértés	7586	453	142+
Szexuális bűncselekm.	234	119	59+*
Kiskorú veszélyeztetése	-	162	366+*
Lopás / betöréses lopás	164321	3605	965
Közúti baleset okozása	4606	379	211
Rablás	2165	374	246

4. számú táblázat

A sértettek száma egyes nem kiemelt bűncselekményi kategóriákban 1990. évben

Bűncselekmények típusai	Bűncs.száma [^]
Tartás elmulasztása	6275 * +
Kiskorú elhelyezésének megváltozt.	89 * +
Szemérem elleni erőszak	196 * +
Megrontás	159 * +
Vérfertőzés	20 * +
Természet elleni fajtalanság	101 * +
Szeméremsértés	332 +
Egyéb nem kiemelt bűncselekm.	79

[^] Csak a bűncselekmények száma áll rendelkezésre

A táblázatokban „+”-gal jelöltem azokat a bűncselekményeket, amelyek összessége lefedi a „child abuse” bűntetőjogban megjelenő fogalmi körét és „*”-gal jelöltem a IV. fejezetben részletezett vizsgálatban szereplő bűncselekményi kategóriákat.

Mint látható a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények döntő többsége a „nem kiemelt” bűncselekmények körébe tartozik, mely jól mutatja, hogy *a gyermekkorú sértett problémaköre a hazai bűnügyi statisztika számára nem létezik.*

Jegyzetek a III. fejezethez

1. Gelles, R. J.-Straus, M. A.: Violence in the American Family. Idézi: Flowers, R.B.: Children and Criminality. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1989. p. 49.
2. Freeman, M. D. A.: Violence in the Home. Farnborough, England: Saxon House, 1979. p.6.
3. Flowers, R. B.: id. mű 51. old.
4. Criminal Victimization 1993. National Crime Victimization Survey. U.S. Department of Justice, May 1995.
5. Flowers, R. B.: id. mű 59. old.
6. Víg, J.-Gönczöl, K.-Kiss, Gy.-Szabó, A.: Erőszakos bűncselekmények és elkövetők. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 1973. 42. old.
7. Víg, J.-Gönczöl, K.-Kiss, Gy.- Szabó, A.: id. mű 131. old.
8. Viktimológiai szempontú kutatásra lásd:
Görgényi, I.: Az 1980-as évek erőszakos bűnözésének viktimológiai jellemzői Magyarországon. Magyar Jog 1990/12. sz. 1021-1032. old. és
Kerecsi, K.: Bevezetés a gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények viktimológiai értelmezésébe. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok 27. kötet. 175-207. old.
9. Erre példaként lásd: Rózsa, J.: Szexuális bűnözés. KJK. Budapest, 1977. 285-291. és 333-345. old.,
Bakóczy, A.: Az emberölés. KJK. Budapest, 1984. 238-253. old., Molnár, J.: Életkor, nem és bűnözés.

zés. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok 23. k. KJK. Budapest, 1986. 116-122. old., Korinek, L.: Rejtett bűnözés. KJK. Budapest, 1988. 66-176. old., Tauber, I.: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel az egyes kisebbségi csoportokra. ELTE Jogi Továbbképző Intézet. Budapest, 1986. 75-78. old.

10. President's Child Safety Partnership. - Final Report. Washington D.C. 1987.
11. Facts about Children in Norway. The Norwegian Commissioner for Children 1990. p. 24.
12. Parton, N.: The Politics of Child Abuse. MacMillan Education Ltd. London, 1985.
13. Hadra, T. O.: The role of National NGOs in blocking child vagrancy - A case study of the Sudan. Előadás, Bergen, 1992.
14. Campos, M. M.: Small children at risk and the role of public agencies in Brasil. Előadás, Bergen, 1992.
15. Vitit Muntarbhorn: The Sale of Children. Előadás a „Children at Risk” konferencián, Bergen, 1992. május 13-16.
16. Caffey, J.: Multiple Fractures in the Long Bones of Infants Suffering from Chronic Subdural Haematoma. American Journal of Roentgenology. No. 56. 1946. p. 163-173.

17. Wooley, P. V.-Evans, W. A.: Significance of Skeletal Lesions in Infants Resembling those of Traumatic Origin. *Journal of the American Medical Association*. No. 181. 1956. p. 17-24.
18. Kempe, C. H.-Silverman, F. N.-Steele, B. F. - Droegemueller, W.-Silver, H. K.: The Battered Child Syndrome. *Journal of the American Medical Association*. No. 181. 1962. p. 17-24.
19. Steele, B. F.-Pollach, C. B.: A psychiatric study of parents who abuse infants and small children. In: Helfer, R. and Kempe, C. H. (eds.) *The Battered Child*. Chicago University Press. 1968.
20. Gelles, R. J.: Child Abuse as Psychopathology: A Sociological Critique and Reformulation. *American Journal of Orthopsychiatry*. No. 43. July 1973. p. 611-621.
21. Moore, J. G.: *The ABC of Child Abuse Work*. Gower Publishing Company Ltd. England, 1985. p. 12.
22. Gil, D. G.: Psychological Abuse of Children: Findings and Implications of a Nationwide Survey. *Pediatrics (Supplement)* 44:857-864. (1969)
23. Kaiser, G.: Child Abuse in West Germany. *Victimology*, no. 2. 1977. p. 294-306.
24. Gelles, R. J.: Violence towards children in the United States. Paper presented at the meeting of the American Association for the Advancement of Science. Denver, Colorado. Idézi: Fattah, E.: The child as a victim. *Victimological aspects of child abuse*. *Revue Internationale de Droit Penal*. no. 3-4. 1979. p. 597-623.

25. Hanson, R.-McCulloch, W.-Hartley, S.: Key characteristics of child abuse. In. A. W. Franklin (ed.) *Child Abuse: Prediction, Prevention and Follow-up*. Churchill-Livingstone, 1978.
26. Gray, J. D.-Cutler, C. A.-Dean, J. G.-Kempe, C. H.: Prediction and Prevention of Child Abuse and Neglect. *Child Abuse and Neglect*. vol. 1., no. 1. 1977. p. 45-58.
27. Lealman, G. T.-Haigh, D.-Phillips, J. M.-Stoan, J. - Ord-Smith, C.: Prediction and Prevention of Child Abuse - an Empty Home? *Lancet*, no. 8339, 25. June 1983. p. 1423-1424. Idézi: Parton, N.: *The Politics of Child Abuse*. Macmillan Education Ltd., London 1985.
28. Pelton, L. H.: Child Abuse and Neglect: The Myth of Classlessness. p. 610. In: Pelton (ed.) *The Social Context of Child Abuse and Neglect*, Human Sciences Press. 1981.
29. McPherson, C. - Garcia, L.: Effects of Social Class and Familiarity on Pediatricians Response to Child Abuse. *Child Welfare* (Vol. LXII. No. 5.) Sept-Oct. 1983. p. 387-393.
30. Garbarino, J. - Gilliam, G.: *Understanding Abusive Families*. Lexington Books, 1980.
31. Straus, M. A. - Gelles, R. J. - Steinmetz, S. K.: *Behind Closed Doors: Violence in the American Family*. Anchor/Doubleday, 1980.
32. Fitch, M. J.-Cadol, R.V.-Goldson, E.J.-Jackson, E.K.-Schwartz, D.P.: Prospective study in child abuse. Paper presented at the convention of the American Public Health Association. Chicago, November 1975.

33. Kaplan, S.-Pelcovitz, D.-Salzinger, S.-Ganeles, D.: Psychopathology of parents of abused and neglected children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*.
Idézi: Murphy, M.-Jellinek, M.-Quinn, D.-Smith, G.-Poitras, F. G.-Goshko, M.: Substance abuse and serious child mistreatment: Prevalence, risk, and outcome in a court sample. *Child Abuse & Neglect*, Vol.15. pp.197-211, 1991.
34. Gil, D.: id. mű 862. old. Idézi: Kent, J.-Lamar, B. - Marx, T.: Understanding the Etiology of Child Abuse: A Preliminary Typology of Cases. *Children and Youth Services Review*. Vol.5. 1983. p. 7-29.
35. Schultz, L. G.-Jones, P.: Sexual Abuse of Children: Issues for Social Service and Health Professionals. *Child Welfare*, March/April 1983. p. 99-108.
36. Wolfe, D. A.-Wolfe, V. V.-Best, C. L.: Child Victims of Sexual Abuse. In: *Handbook of Family Violence*. (eds.) Van Hasselt, V. B.; Morrison, R. C.; Bellach, A. S.; Hersen, M. Plenum Press, New York, 1988. p. 158.
37. Wolfe, D. A.-Wolfe, V. V.-Best, C. L.: id. mű 159. old.
38. Wolfe, D. A.-Wolfe, V. V.-Best, C. L.: id. mű 159. old.
39. Mrazek, P. B.-Lynch, M.-Bentovim, A.: Sexually abused children and their families (eds.) Mrazek and Kempe, Oxford, Pergamon Press, 1981.
Idézi: Vizard, E.: The Sexual Abuse of Children. *Health Visitor*, August 1984. 57:234-236. p.

40. Kercher, G. A.-McShane, M.: The Prevalence of Child Sexual Abuse Victimization in an Adult Sample of Texas Residents. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 8., 1984. p. 495-501.
41. Riede, G.-Capron, T.-Ivey, P.-Lawrence, R.-Somolo, C.: A Texas Study of Child Sexual Abuse and Child Pornography. Sam Houston State University, Huntsville, TX. (1979.) Idézi: Kercher-McShane: id. mű 496. old.
42. Faller, K. C.: Sexual Abuse. In: *Social Work with Abused and Neglected Children*. (ed.) Faller, K. C., Free Press, New York, 1981. p. 144.
43. Authier, K.: Incest and Sexual Violence. In: *Sexual Issues in Family*. (ed.) Hanten, J. C., London, Apsen 1983. p. 102.
44. Committee on Sexual Offences Against Children and Youth (1984.) *Sexual offenses against children in Canada: Summary*. Ottawa: Supply and Services Canada. Idézi: Wolfe, D. A.-Wolfe, V. V.-Best, C. L.: id. mű 159. old.
45. Finkelhor, D.: *Sexually victimized children*. Free Press, New York, 1979. Idézi: Wolfe-Wolfe-Best: id. mű 159. old.
46. Russell, D.E.: The incidence and prevalence of Intrafamilial and extrafamilial sexual abuse of female children. *Child Abuse and Neglect*. 1983/7. p. 133-146. Idézi: Wolfe-Wolfe-Best: id. mű 160. old.

47. Finkelhor, D: „What is wrong with sex between adults and children?” American Journal of Orthopsychiatry, 49 (2) (October, 1979) p. 692-697.
48. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 468. old.
49. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Idézett kiadás 468. old.
50. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Miniszteri indokolás. Id. kiadás 469. old.
51. Az 1978. évi IV. törvény (Btk) előkészítése. VIII. kötet. Igazságügyi Minisztérium. Budapest, 1989. 172. old.
52. Az 1978. évi IV. törvény előkészítése... id. mű 177. old.
53. Összefoglaló jelentés a kiskorú veszélyeztetése miatt indult eljárások törvényességének vizsgálatáról. Legfőbb Ügyészség Gyermek- és Ifjúságvédelmi Önálló Főosztály. Budapest, 1994.
54. Összefoglaló jelentés ... id. mű 8. old.
55. Összefoglaló jelentés... Legfőbb Ügyészség. id. mű 6. old.
56. Szöllősi, G.: A gyámhatóságok szociális segítő tevékenységének empirikus vizsgálata. Esély, 1995. évi 2. szám 118. old.

57. Koncepció a gyermekek védelméről... id. mű
21. old.
58. Összefoglaló jelentés... id. mű 5. old.
59. Legfelsőbb Bíróság 172. sz. jogeset, BH
1994/4. sz.
60. Lásd: Összefoglaló jelentés... Legfőbb Ügyészség
id. mű 11-12. old.
61. Lásd: Kerecsi, K.: A gyermekek jogait és érdekeit
sértő bűncselekmények. Kriminológiai és Krimi-
nalisztikai Tanulmányok. 28. k. BM Könyvkiadó.
Budapest 1991. 210-213. old.
62. Hanák, K.: Társadalom és gyermekvédelem.
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. 130. old.
63. Losonczy, Á.: Ártó-védő társadalom. Közgazda-
sági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1989. 101. és
104. old.
64. Lásd Kerecsi, K.: Bevezetés a gyermek- és
fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmé-
nyek viktimológiai értelmezésébe. KKT 25. k.
KJK Budapest, 1988.
65. Szabóné Szilágyi, Zs.: Szép gyermekkor? In:
Gyermeki jogok - jogsértő felnőttek. Gyermek-
védelmi tanulmányok 3. kötet. FICE Kiadványok.
Budapest, 1994. 48. old.
66. A két esetet Szabóné Szilágyi Zsuzsanna ismer-
teti. Lásd id. mű 51-60. old.

67. * FICE 39. Közgyűlés és konferencia: „Gyermeeki jogok - jogsértő felnőttek”, Budapest, 1994. május 27.; * a NM, az UNICEF Magyarországi Szervezete és a SZMME által szervezett konferencia: „A gyermekek jogaiért”, Budapest, 1994. március 29-30.; * Családsegítő Intézet és Családsegítő Alapítvány: „A gyermekvilág problémái a mai magyar társadalomban”, Eger, 1995. július 5-8.
68. * Gyermeeki jogok - jogsértő felnőttek. Gyermekevédelmi tanulmányok, 3. kötet. FICE Kiadványok, Budapest, 1994.; * Család, gyermek, ifjúság. 1994/1. szám
69. Az ORFK Bűnmegelőzési Osztálya 1994. februárjában kezdeményezett kerekasztal beszélgetés, amelyen a gyermekotthonok, a rendőrség, az ügyészség, a Gyermekvédő Liga képviselői és elméleti szakemberek vettek részt.
70. Veszélyeztetettként nyilvántartott kiskorúak száma:
1986	135632 fő
1990	174755 fő
1992	305113 fő
1993	303814 fő
71. Lásd: Lévai, M.: Társadalmi-politikai változások és a bűnözés; állami és társadalmi reagálás a növekvő bűnözésre. In: A társadalmi-politikai változások és a bűnözés, a 21. század kihívása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 1993.
72. Gönczöl, K.: Kontrollált devianciák és a bűnmegelőzési stratégia. In: Tények és kilátások. (Szerk.: Erdei Árpád) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1995. 203. old.

73. Lásd: Gosztonyi, G: Területi és társadalmi egyenlőtlenségek. Kézirat. Budapest, 1983. 43. old.
74. Vabrik, L: A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről. Kriminológiai Közlemények 5. k. MTA Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 1985.; Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 49. old.
75. INFO-Társadalomtudomány 2. szám (1987. szeptember) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 79. old.
76. INFO-Társadalomtudomány, id. mű 71. old.
77. A nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma:
Ok	1989	1991	1993
Környezeti	48613	47490	50711
Magatartási	22635	24503	26166
Anyagi	56403	167657	222762
Egészségi	2346	3249	4175
<i>Összesen:</i>	<i>129997</i>	<i>242881</i>	<i>303814</i>
- Forrás: Konceptió a gyermekek védelméről, valamint a szociális és gyámhivatalok törvényi szabályozásáról. Budapest, 1995. február
78. Lásd: Gosztonyi, G.: id. mű 43. old.
79. Tartás elmulasztása, kiskorú veszélyeztetése és megrontás miatt elítélt felnőttkorúak. (Szerk.: Vavró, I.) Igazságügyi Minisztérium Kutatás-szervező és Elemző Főosztály. Budapest, 1995.

IV. fejezet

GYERMEKSÉRTETTEK EGY VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

A gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett cselekmények valószínűsíthetően hazánkban is a polgári államok adataihoz hasonló gyakorisággal fordulnak elő, csak hogy erről megbecsülhető adattal még a jelenség nagyságrendjét illetően sem rendelkezünk. „Az ismeretek forrása a gyermek- és ifjúságvédelmet ellátó szervezetek hivatalos tevékenysége során tudomásukra jutó értesülés. Ezekben az eljárásokban azonban a tapasztalatok szerint a bizonyítási eljárás nagy nehézségekbe ütközik. A ténylegesen veszélyeztetett és ezért a büntetőjogi beavatkozást igénylő esetek száma minden valószínűség szerint az ismertnek többszöröse” - írja Vavró István.¹ Amit elsőként vizsgálni lehet tehát, az a „jéghegy csúcsa”: a büntető felelősségrevonás útjára terelt ügyek. Azok, amelyeket valamilyen ok/indok alapján a társadalom, a helyi környezet, a család már nem fogad el, már nem tűri a „bűnelkövető viselkedést” és feljelentésével egyúttal bűncselekményként értelmezi.

Az elkövetett bűncselekmények vizsgálatánál azoknak a körülményeknek és összefüggéseknek a feltárására kell törekedni, amelyek e jogsértő magatartások kialakulását, és e bűncselekmények sértettjévé válást elősegítik. A kiskorúak viktimizációs veszélyeztetettségére vonatkozó ismervek kidolgozása, a sértett gyermek és az elkövető közötti kapcsolatban a rokoni, családi és nevelési függőség szerepének értelmezése, valamint a sértett kiskorúak hibás szocializációjából eredő és különféle módon megnyilvánuló következmények feltárása segítheti e cselekmények megelőzését. A sértetté vált gyermekekben a bűncselekmény heveny

módon megnyilvánuló közvetlen, és látens módon továbbélő közvetett - gyakran a sértett egész életére kiható - következményeket eredményez. E következmények egyrészt a sértett gyermek gyermekkori magatartási tüneteiben, másrészt a sértett további életútjának alakulásában, választott családi kapcsolataiban, és a saját gyermek nevelése során választott módszerekben is megjelennek.

1. A bűnügyi iratok vizsgálata alapján levonható következtetések

A 3. és 4. számú táblázatokban foglalt, a gyermekkori viktimális veszélyeztetettség fogalomkörét lefedő bűncselekmények a szülő/nevelő által a gyermek sérelmére elkövetett cselekmények három fő típusát ölelik fel:

- a testi sértést, a *fizikai bántalmazást*,
- a *szexuális visszaélést*, erőszakot, és
- a nevelés, *gondozás elhanyagolását*.²

A fenti körből az e fejezetben ismertetett vizsgálat során csupán a *családon belül elkövetett bűncselekmények* (elkövetőivel és sértettjeivel) foglalkoztam. Ugyanis ezek azok az esetek, ahol a gyermek életkorából adódó függő helyzete, a vérségi kapcsolat, vagy a családon belüli elkövetés jellegzetességei a leginkább feltárhatók.

A kutatás súlyponti részét az 1986. évben jogerősen befejezett büntetőügyek adatlapos feldolgozása képezte. Az iratanyag feldolgozása bűncselekményenként, elkövetőnként és sértettenként külön-külön kérdőívvel történt, s tizenegy megyében és Budapesten indult büntetőeljárások anyagát ölelte fel. A megvizsgált 221 büntetőügyben 259 elkövető és 492 kiskorú sértett szerepelt.

A.) A bűncselekmény

A feldolgozásra került 221 *büntetőügyben* a vád tárgyává tett cselekmények túlnyomó többsége: kiskorú veszélyeztetése (72,8%) volt, melyet az erőszakos közöszlés (10,8%), a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása (4,1%) és a szemérem elleni erőszak (4,1%) kisebb számban pedig a megrontás (3,2%) és a vérfertőzés (3,2%), majd a természet elleni fajtalanság (0,9%) és a tartás elmulasztása (0,9 %) bűncselekménye követ.

Az alábbiakban felhasználom a Legfőbb Ügyészség Gyermek- és Ifjúságvédelmi Önálló Osztálya által végzett kiskorú veszélyeztetése miatt indult eljárásokra vonatkozó törvényességi vizsgálatának eredményeit is.³

A büntetőeljárások 28,9%-a a *gyámhatóság kezdeményezésére* indult. Az adat figyelemre méltó, ugyanis az esetek sokkal nagyobb számában (64,2%) voltak jelek arra, hogy a család diszfunkcionálisan működik, s e jeleket a külvilág (szomszédok, iskola stb.) jól érzékelt. E tünetek az elkövető(k) személyéhez vagy a család működéséhez kapcsolódtak, esetleg egyéb olyan objektív nehézséget jeleztek, amelyekből a bűncselekmény bekövetkezésének veszélyére már korábban is nagy valószínűséggel következtetni lehetett volna.

Az elkövető személyéhez kapcsolódó okok között jól érzékelhető a szülő(k) alkoholista életmódja, mely a vizsgálat adatai szerint az elkövetők 52,1%-át érintette. A korábbi hasonló bűncselekmény elkövetése miatt elítélés, esetleg a család rendezetlen életvitelének észlelése is a gyermek nevelésének, gondozásának elhanyagolására utalhatott volna. Az esetek 24,4%-ában a családtagok (feleség, gyermekek) rendszeres bántalmazásáról vagy elhanyagolá-

sáról korábban is volt információja a környezetnek. De hasonló figyelemfelhívó tényező lehetett volna a sértett korábbi állami gondozása, a vérszerinti apa hiánya, a gyermek iskolai, óvodai közösségből való kimaradása, hogy csak a legjellemzőbbeket említsem. A család egyéb problémái is jelezhetnék volna a veszélyt. A gáz- és villanyszolgáltatás kikapcsolása, a család fizetési nehézségei, a lakbérfizetés elmaradása szükségszerűen a családi feszültségek növekedését eredményezi.

Ezeket a megállapításokat a legfőbb ügyészségi vizsgálat is alátámasztja: a „vizsgálat során értékelt 487 ügyben 103 volt a gyámhatósági feljelentések száma, amely 21,1%-os arányt jelent ... a gyámhatóság esetenként huzamosabb időn át tudomással bír a súlyos veszélyeztető helyzetről”.⁴ A gyámhatóság és a környezet eszköztelensége jelenik meg az alábbi esetben:

A család négytagú. Apa, anya, és két gyermek. A gyermekek egyike általános iskolás, a másik óvodás.

1982: első ízben érkezik jelzés a gyámhatósághoz arról, hogy az apa italozik, az egészségügyi hatóság alkohol-elvonó kúrára kötelezi, a kezelés eredménytelen

1984: a gyámhatóság figyelmezteti a szülőket, hogy ne italozzanak és ne hanyagolják el gyermekük gondozását

1984. október: az iskola gyermekvédelmi felelőse kezdeményezi az iskolás gyermek állami gondozásba vételét, a gyámhatóság a szülőket ismét figyelmezteti

1985. március: az iskola jelzi a gyámhatóságnak a nagyobb gyermekkel kapcsolatos magatartási problémákat

1985. március: a gyámhatóság figyelmezteti az anyát a gyermek magatartási problémái miatt

1985. szeptember: a körzeti megbízott eljárást kezdeményes a szülőkkel szemben kiskorú veszélyeztetése miatt

1985. július: a szomszédok bejelentik a gyámhatóságnak, hogy az apa állandóan bántalmazza a nagyobb gyermeket
1985. ősze: a pszichológiai szakvélemény nem javasolja a gyermek állami gondozásba vételét, hivatkozva arra, hogy a gyermekben olyan mértékű szeretetigény van, amely mellett a gondozásba vétele további elidegenedéshez vezetne

1985. december: a gyermek osztályfőnöke és a napközis pedagógus jelzi a gyámhatóságnak, hogy az apa a gyermeket úgy megverte, hogy a fejére felhasadt

1986. február: A gyermek osztályfőnöke az állami gondozásba vételt kezdeményezi

1986. március: a gyámhatóság jegyzőkönyvileg figyelmezteti az apát és magatartása megváltoztatására kötelezi

1986. április: a gyámügyi környezettanulmány készítője a lakásban igen rossz állapotokat talált, a lakás fűtetlen, a gyermek egyedül

1986. május: a gyermeket, elsősorban környezeti okból, állami gondozásba veszik

A büntetőügyek további 25,3%-ában a *szülők voltak a büntetőeljárás kezdeményezői*, akik házastársuk, vagy velük együttélő élettársuk ellen tettek büntető feljelentést.

Magyarázatot igénylő jelenség, hogy az eljárást kezdeményező házastárs - legtöbbször a feleség - szándékai az esetek nagy részében a büntetőeljárás alatt megváltoznak. A büntetőügyekből kitűnően a feljelentés megtétele után a feleség még a nyomozati szakban vallomást tesz a házastársra ellen. Majd néhány hónap múlva, amikor az eljárás a bírósági szakaszba ér, hozzátartozói viszonyára tekintettel megtagadja a vallomást. Hasonló tüntetést észlelt a legfőbb ügyészégi vizsgálat is, megállapítva, hogy a „hozzátartozók mentességi joguk ellenére, általában nagy számban tettek a nyomozás során, többnyire terhelő vallomást. Az eljárás

későbbi szakaszában azonban a hozzátartozók a vallomásukat többször módosították, illetve éltek a mentességi jogukkal. Ennek vélhetően az a magyarázata - írja a legfőbb ügyészségi jelentés -, hogy a veszélyeztetett magatartás a családban megszűnt, vagy legalábbis enyhült.”⁵

Értelmezésemben ennek sokkal inkább az az oka, hogy az eljárást kezdeményező házastárs rádöbben arra, hogy *a feljelentéssel sem sikerült megmozdítani a szociális segítő szolgálatokat*, a család, illetve ő, személy szerint továbbra is ugyanolyan támasz nélküli, mint korábban. S ha a házastársat elítélik (akár szabadságvesztésre, akár pénzbüntetésre), úgy a család egésze még rosszabb helyzetbe kerül. Természetesen ezen kívül még számtalan ok vezethet a feljelentés visszavonására, a vallomás megtagadására: a házasság kibékülése, a feleség megfélemlítettsége, a lakás-körülmények megoldhatatlansága, stb.

A büntetőeljárás az ügyek további 18,1%-ában *rendőrségi felderítés*, rendőrségi kezdeményezés alapján indult. Ide főként azok az esetek sorolhatók, amikor a rendőr helyszíni intézkedése nyomán indul meg a büntetőeljárás vagy a rendőrség más ügyben észleli a bűncselekmény elkövetésére utaló adatokat, s emiatt indít eljárást.

Az esetek fennmaradó részében az iskola, a szomszédok, az orvos vagy a védőnő, vagy a sértett maga kezdeményezte az eljárást.

B.) Az elkövető

A vizsgált büntetőügyekben 259 *szülő, gondozó* elkövető szerepelt. Az eljárás alá vont személyek 71,4%-a férfi, 28,6%-a nő volt. Az elkövetők 59,1%-a házasságban élt a bűncselekmény elkövetésének időpontjában. (Az össznépességen belül az az arány: 63,7%.)

A vizsgálatban szereplő családokra általában az átlagosnál nagyobb családnagyság és az atipikus családi struktúra jellemző. Még a jogilag rendezettnek látszó házastársi kapcsolatok 10%-ában is az elkövető házastársától külön, vagy egyéb élettársi kapcsolatban él.⁶ Ez az inkongruens családi állapot a családok labilitására és a családon belüli erős személyi fluktuációra utal - mint azt a későbbi interjúk alá is támasztják -, s egészében azt eredményezi, hogy *e családok életét a permanens bizonytalanság, a gyermekek életét alapvetően befolyásoló „átmeneti családi állapotok” jellemzik.* Ezek a családok nem működnek támogató rendszerként, hiányzik belőlük a családi közösség gyermeket védelmező funkciója.

A család személyi kapcsolataiban megjelenő bizonytalanság mellé e családoknál *a szociális körülményekben megragadható bizonytalanság is társul.* Ez leginkább az alacsony iskolai végzettségben, a szakképzettség hiányában, a munkaerőpiaci helyzet kedvezőtlen mutatóiban és az inaktívak magasabb arányában érhető tetten.

„Az elkövetők legnagyobb számban a társadalom peremére került vagy lecsúszóban lévő személyek, akik esetében az alacsony iskolázottság, az anyagi nehézségek, továbbá a rendszeres és túlzott alkoholfogyasztás egymással összefüggésben, ill. egymást erősítve vezetnek a bűnelkövető magatartáshoz” - írja a kiskorú veszélyeztetésével kapcsolatban a legfőbb ügyészégi jelentés.⁷

Az 1986. évi össznépesésre, illetve a vizsgálat körébe eső bűncselekményeknél az ismertté vált bűnelkövetőkre vonatkozó adatok összehasonlítása még inkább nyomatékosítja a büntetőjogi büntetéssel sújtott elkövetők kedvezőtlen társadalmi helyzetét.

5. számú táblázat

Az iskolai végzettség szerinti adatok összehasonlítása (1986. év)

Iskolai végzettség	VIZSGÁLAT mintája	Ismertté vált bűnelkövetők	Össz- népesség
Analfabéta	8,5%	6,7%	1,3%
1-4. oszt.	12,3%	12,9%	65,5%
5-8. oszt.	70,6%	72,5%	
Középfokú	8,1%	6,3%	27,1%
Felsőfokú	0,4%	1,6%	6,1%

A mintában szereplő elkövetők alacsony iskolai végzettsége gyenge munkaerőpiaci helyzetet és alacsonyabb foglalkozásszerkezeti pozíciót hoz magával:

6. számú táblázat

Foglalkozás szerinti összehasonlítás (1986. év)

Foglalkozás	VIZSGÁLT minta	Bűnelkö- vetők*
Szakmunkás	11,1%	24,4%
Betanított munkás	23,9%	
Segédmunkás	31,7%	40,7%

Szakalkalm.+szellemi	2,7%	2,7%
Önálló	2,7%	2,3%
Nyugdíjas + htb.	13,1%	15,8%
Foglalkozás nélküli	14,7%	14,1%
Összesen	100,0%	100,0%

* A vizsgálat körébe eső bűncselekmények ismertté vált bűnelkövetői

7. számú táblázat

A vizsgált elkövetők aktív és inaktív munkaerőpiaci helyzet szerinti megoszlása

Munkaerőpiaci helyzet	Férfi	Nő	Összesen
Aktív	126	28	154
Inaktív	59	46	105
Az inaktív csoporton belül:			
Vegyes inaktív	23	39	62
Nyugdíjas	10	1	11
Alkalmi munkás	26	6	32
Összesen: (aktív+inaktív)	185	74	259

A 7. számú táblázatból látható, hogy a nők 62%-a, és a férfiak 32%-a inaktív. A 8.számú táblázat adatai szerint viszont a cigány és a nem cigány populáció tekintetében ugyanez az arány 58:35, az előbbi kategória „javára”:

8. számú táblázat

A mintában szereplő cigány és nem cigány bűnelkövetők foglalkozás-szerkezeti megoszlása

		„C”	Nem „C”	Σ	„C” %	Nem „C”%	Σ %
	Állami	17	83	100	26	43	39
	Szövetk.	7	33	40	11	17	15
	Magán	4	10	14	6	5	5
	Vegyes	26	36	62	39 >	<19	23
	Nyugd.	1	10	11	2 >	< 5	4
	Alkalmi	11	21	32	17 >	<11	12
Össz.		66	193	259	100,0	100,0	100,0

> = inaktív cigány: 58%

< = inaktív nem cigány: 35%

Előttünk áll az a jellegzetes szegény cigánycsalád modell, melyben a férfiaknak nincs munkájuk, mert az állami építőiparból már korábban kiszorultak. Így alkalmi munkát vállalnak, s a család gyedből, gyesből, vagy/és családi pótlékából él. E családoknál a szülőkedv növekedését erősítheti a nők munkaerőpiacról való kiszorulása is. Az 1986. évi helyzetet mutató fenti táblázat adatsorainak

elemzésénél emlékeztetnem kell az Olvasót arra, hogy abban az évben a munkanélküliség kategóriája a statisztika számára még egyáltalán nem létezett. Ennek megfelelően azt sem lehet közvetlenül igazolni, hogy a cigány családok munkaerőpiaci helyzete jóval rosszabb a nem cigány munkavállalókénál. A helyzet jelentős változását jelzi, hogy a cigány etnikumhoz tartozóknál egy év alatt is drámai változás zajlódhatott le: 1992-ben még csak 64%-uk tartozott a társadalom legalacsonyabb jövedelmű 1/5-ébe, 1993-ban azonban már 81%-uk.⁸

Külön kérdés volt számomra, hogy a vizsgálat során kit tekintsek cigánynak, és milyen ismerv alapján. Az általam cigány kategóriába sorolt elkövetők száma eltér a rendőrség statisztikai szempontrendszerétől. A rendőrségi statisztikában - a mára már megszüntetett - „cigány”/”nem cigány” adatgyűjtés szerint azt az elkövetőt kellett cigányként regisztrálni, akit „a környezete annak tartott”. Számomra e felosztás elfogadhatatlan, s ennek megfelelően csak azokat az elkövetőket vettem cigány származásúaknak, akik az eljárás során valamilyen módon maguk fejezték ki e közösséghez való tartozásukat. Vizsgálatomban a „cigány” kategória használata nem hátrányos megkülönböztetést, hanem csupán egy adott szubkultúrához való tartozást jelent. Ennek megfelelően számomra a szubkultúra értéksemleges kategória, mely legfeljebb másféle tradíciókat, s sok esetben integrációs nehézségeket jelent.

Az elkövetők szociálisan hátrányos helyzetét mutatják a rossz lakáskörülmények és kedvezőtlen lakókörnyezet is. A vizsgálat megerősíti azt a közismert tényt, hogy *a nagyobb gyermekszám és a szegénység szinte törvényszerűen együtt járnak*. A büntető iratanyag adataiból is megállapítható, hogy e családok lakásai jellemzően alacsony komfortfokozatúak (nincs fürdőszoba és/vagy wc), melyekben a nagyobb

gyermeksámra tekintettel a szobánkénti laksűrűség jelentősen meghaladja a kívánatos mértéket (1-2 fő).

Nem lehet azonban elhallgatni azt a jelenséget sem, hogy a család alapvetően rossz anyagi helyzetét tovább rontják a szülők életmódjából - legtöbbször alkoholizmusából - eredő negatív hatások. Az elkövetők bevallott jövedelme és a foglalkozásszerkezetben elfoglalt helyének összevetéséből megállapítható, hogy a saját foglalkozási kategóriáik alatti szociális helyzetű emberekről van szó.

Az elkövetők szociálisan hátrányos helyzete jelentősen kényszerpályára tereli az ítélkezést. *Ezeket az embereket már nem lehet mástól, mint szabadságuktól (és gyermekeiktől) megfosztani.* Ezt tükrözi a büntetéskiszabási gyakorlat is. Az elkövető vagyontalan, jövedelem nélküli helyzete a bírói döntést a szigorúbb szankciók felé tereli, hiszen esetükben eleve lehetetlen a pénzbüntetés alkalmazása. A munkaerőpiaci problémák és a magyar bírói karnak a közérdekű munka szankció alkalmazásával szembeni elutasító attitűdje pedig a munka jellegű büntetések alkalmazását gátolja meg, melyből következően „marad” a szabadságvesztés, mint lehetséges szankció. Ez utóbbi azonban épp a családokra ró további terheket a - sok esetben egyetlen - kereső „kivonásával”. Hogy mégis ez utóbbi tekinthető mindennapos gyakorlatnak, azt az adatok egyértelműen bizonyítják: az elkövetők

90%-át szabadságvesztésre ítélték, ezen belül 56%-ukat végrehajtandó szabadságvesztésre, és az elkövetőknek mindössze 3,5%-ával szemben alkalmaztak pénzbüntetést, illetve 0,4%-ukkal szemben munkabüntetést. Ez jelentősen eltért az 1980-as évek második felének általános büntetéskiszabási gyakorlatától, mely szerint az 1986. évben szabadságvesztésre ítélek aránya a közvétség bűncselekményeknél 49% (ebből 27% végrehajtandó), a javító-nevelő

munkára ítélték aránya 6% volt, s pénzbüntetéssel sújtották az elítéltek 38%-át.

Az 1990-es évek büntetés kiszabási gyakorlata némileg megváltozott. A szabadságvesztés-büntetések alkalmazási gyakorisága 30%-ra csökkent - ezek nagyobb részét is végrehajtásában felfüggesztik -, kb. 50%-ban anyagi büntetéssel sújtják az elítélteket, 0,5%-ot tesz ki a munkabüntetések aránya, s a fennmaradó részben önálló mellékbüntetést vagy intézkedést alkalmaznak a bíróságok. Megjegyzendő azonban, hogy a vizsgálat körébe eső bűncselekményeknél a büntetés kiszabási gyakorlat „általános enyhülése” távolról sem érezhető ilyen mértékben. A kilencvenes években az alkalmazott szankciók között a szabadságvesztések aránya a kiskorú veszélyeztetésénél csupán 70-73%-ra, a tartás elmulasztása miatti eljárásokban pedig 36-47%-ra csökkent.

A végrehajtandó szabadságvesztést azonban nemcsak az elkövetők szociális helyzete indokolja, hanem a cselekményben, vagy az elkövető személyében rejlő egyéb okok is: a bűncselekmény büntetési tétele, a bűncselekmény tárgyi súlya, az elkövető visszaeső, esetleg többszörös visszaeső volta. A kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény elkövetése miatt indult eljárásokban például az elkövetők 49%-át más bűncselekmény elkövetése miatt is felelősségre vonták, halmazati büntetést alkalmazva. E halmazatban szereplő bűncselekmények körében 4 bűncselekmény kategória tűnik meghatározónak: a testi sértés, a tartás elmulasztása, a lopás és a közveszélyes munkakerülés. (A vizsgálat időpontjában ez utóbbi még büntetőjogilag üldözendő cselekmény volt.)

9. számú táblázat

**A vizsgált mintában szereplő
elkövetők életkori megoszlása**

Életkor	Fő	%
18-24 éves	13	5,1
25-29 éves	36	13,9
30-39 éves	136	52,6
40-49 éves	54	20,8
50 év feletti	20	7,7
Összesen	259	100,0

Az *elkövetők életkorát* jelző adatsorból az tűnik ki, hogy a vizsgált bűncselekmények elkövetése lényegében a 25. életév betöltése után jellemző. A mintában *különösen kiemelkedő a 36-39 éves korú elkövetők aránya*. „Az elítéltek életkor szerinti megoszlását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az esetek mintegy felében az elítéltek életkora a 30-39 életév közé esik” - írja Vavró István is.⁹ Tekintettel arra, hogy a mintában meghatározó nagyságrendű a kiskorú veszélyeztetésének bűncselekménye, a fenti adat nem meglepő. Ha a nagykorúság elérése körüli házasságkötéseket, illetve élettársi kapcsolatokat kialakítását vesszük jellemzőnek, akkor valóban ebben a szülői életkorban várható a gyermekek sérelmére elkövetett nem szexuális jellegű cselekmények nagyobb gyakorisága, mert a kapcsolatból született gyermekek ekkor lesznek különböző oktatási intézmények növendékei. Az iskolába kerülés időszaka, a beiskolázással kapcsolatos felmérések, beiratás, családlátó-

gatás stb. nagyobb valószínűséggel hozzák a felszínre azokat a cselekményeket, amelyek korábban a családon belül, a zárt ajtók mögött maradhattak.

A vizsgálat szerint e bűncselekményekért jellemzően a sokgyermekes családok szülőit ítélik el a bíróságok. Kiemelten magas az 5-nél több gyermekes családok aránya (27%). Miután az elkövetők 25%-a tartotta magát cigánynak, az adatok azt mutatják, hogy a sokgyermekes cigánycsaládok felülreprezentáltak e bűncselekményi körben.

C.) A sértett

A vizsgálati mintában szereplő családon belül sértetté vált 492 *gyermek- és fiatalkorú sértett* 48,8%-a fiú, 51,2%-a leány volt. 85,6%-uk sérelmére a vérszerinti szülő követte el a bűncselekményt és 11,8% a nevelt gyermekként sértetté vált kiskorúak aránya.

10. számú táblázat

A mintában szereplő sértettek életkora

Életkor	Fő	%
0 - 3 éves	86	17,5
4 - 6 éves	92	18,7
7 - 10 éves	142	28,9
11 - 14 éves	115	23,4
15 - 18 éves	38	7,7
Nincs adat	19	3,9
Összesen	492	100,0

A bűncselekmény sértettjévé válás megjelenése *a gyermek 4. életéve körüli* időszakra tehető, ami egyértelművé teszi, hogy jellemzően ekkor *válnak a családi problémák az intézményes észlelés „tárgyává”*. Az óvoda intézményesült probléma-észlelése természetesen nem terjed ki valamennyi potenciálisan veszélyeztetett gyermekre, különösen azért nem, mert épp a legveszélyeztetettebb családok „problémás” gyerekei nem járnak óvodába, így a velük és családjaikkal kapcsolatos gondok csak az iskola-előkészítőben, vagy az iskolában fogalmazódnak meg. A sértettek életkorát vizsgálva ugyanis úgy tűnik, hogy 0-3 éves életkorban nagy valószínűséggel a családon belül, zárt ajtók mögött maradhatnak azok a problémák - ha csak nem olyan kirívó súlyúak, amelyek az intézmények reakciókat korábban is beindítják -, amelyek a kiskorú sérelmére elkövetett bűncselekményeket generálják.

A szokásos életkori kategorizálások a sértettek életkorának tekintetében nem segítenek, ellenkezőleg, félreértelmezésre adnak lehetőséget. Ugyanis az általános iskola alsó és felső tagozatra bontása miatt eltűnik az a homogenitás, ami a 4-14 éves életkorig - két év kivételével - konstansnak mutatkozik. Ha éves bontást használunk, akkor az tapasztalhatjuk, hogy e sáv mindegyik évében 32-33 sértett szerepel. Csupán az 5. valamint a 8-9. életévek észlelhetők kiugró értéként. Bár arról sem szabad megfeledkezni, hogy a minta 84%-ában kiskorú veszélyeztetése bűncselekmény valósult meg, amely többek között a tankötelezettség negligálásával is elkövethető. Mindamellet úgy vélem, hogy az iskolával kapcsolatba kerülés kötelezettsége nagyobb valószínűséggel hozza felszínre azokat a cselekményeket is, amelyek a tankötelezettség megszegésén túl, egyéb magatartásokkal valószínűsítják meg a kiskorú

veszélyeztetésének törvényi tényállását. Ebből következően a 8. év körüli életkorú sértettek sűrűbb előfordulása nem feltétlenül azt jelenti, hogy ebben a korban nagyobb gyakoriságú a kiskorú veszélyeztetésének bűncselekménye, hanem sokkal inkább azt, hogy *az oktatási intézményekkel való kötelező kapcsolatba kerülés a korábban és folyamatosan elkövetett bűncselekmények napvilágra kerülésében játszanak szerepet.* Az általános iskolás korhatárt átlépve azonnal megszűnik az intézményi együttműködés, a „család feletti” intézményes kontroll, azaz *a sértettek kamaszkorában felmerülő problémák már fiatalkori devianciaként minősülhetnek.*

A sértettek nemenkénti megoszlása közel egyenletes (240 fiú, 252 lány). Bár a népesség egészére a 40 éves életkor alatt végig a férfítöbbség jellemző, a vizsgált populációban lánytöbbség mutatkozik. A megoszlás eltolódásából arra lehet következtetni, hogy *a lánygyermek veszélyeztetettebb helyzetben vannak a fiúknál.* A 221 bűncselekmény közül 49 szexuális jellegű - amelyeket bár nem kizárólagosan, de többségében lányok sérelmére követnek el -, s ez is a nemenkénti megoszlás eltolódásának magyarázatául szolgálhat.

A magyar családok gyermekszám szerinti megoszlása azt mutatja, hogy másfélszer annyi egy-gyermekes család van, mint kétgyermekes. A mintában természetesen nem szerepelhetnek a gyermektelen családok, mert csak a családon belül elkövetett veszélyeztető magatartás képezte a vizsgálat tárgyát. Releváns eltérés észlelhető az országos népességstatisztika és a vizsgált populáció között a három és több gyermekes családok esetében. A vizsgált sértettek 56%-a esett ez utóbbi kategóriába, ami egyértelműen *a sokgyermekes családokban felnövekvő gyermekek erősebb veszélyeztetettségét és egyúttal e családok feltehetően az átlagosnál problematikusabb interperszonális viszonyait is jelzi.* A

sértettek száma szerinti cezúra a háromgyermekes családoknál húzható meg, melytől kezdve az eloszlási haranggörbe rohamosan csökkenő tendenciájú.

Társadalmunkban erősen jelen van az az előítélet, hogy a sokgyermekes családok zöme egyúttal a cigány etnikumhoz tartozik, továbbá, hogy e népcsoport bűnözési aktivitása erős.¹⁰ A vizsgált ügyekben a sértettek 30%-áról (147 fő) volt valószínűsíthető cigány mivoltuk. Ha a cigányok számát a magyar népességben 5-6%-ra becsüljük, akkor azt látjuk, hogy a cigánygyermek veszélyeztetettsége 6-szorosra tehető. A hazai településszerkezet problémáinak ismeretében akár természetesnek is vehetjük, hogy az ún. problémás cigánycsaládok száma a településszerkezeti lejtővel együtt a kistépülések irányában nő (településtípusonként: főváros: 3 - vidéki város: 49 - község: 95 cigány sértett).

239 *sértett szociális helyzetéről* rendelkezem adatokkal. Csupán 17%-uk mondható jó anyagi- és lakáshelyzetű családban felnövekedőnek. A sértettek 83%-a a *tradicionális szegénység* körülményei között él, kikapcsolt közüzemi szolgáltatású, zsúfolt, vagy romos, illetve szükséglakásokban, döngölt padlójú vályogházakban, cigánytelepen, kilakoltatva, vagy önkényes lakásfoglalóként. 253 sértett szociális helyzetéről nincs közvetlen információ, annyit azonban lehet tudni róluk, hogy közülük 48, nagy valószínűséggel cigány. Tehát a mintában szereplő 147 cigány etnikumú sértett 32%-áról az eljárás során nem tartották fontosnak megemlíteni, vagy figyelembe venni szociális körülményeiket. Feltételezésem szerint ezek azok, a gyermeket bűncselekmény elkövetésére rábírással megvalósító, kiskorút veszélyeztető cselekmények, ahol a szociális körülmények feltárása nem „tényállási elem”, szemben pl. a gondozás elhanyagolásával megvalósuló, kiskorút veszélyeztető ügyekkel. Figyelemre méltó azonban, hogy mivel a

bűnügyi iratanyagban ilyen adatok nem szerepeltek, a bíróság e tényeket, jellemzőket a büntetés kiszabása során sem értékelte.

E tények elemzése közelebb visz a kiskorú sérelmére elkövetett cselekmények látenciája mértékének megállapításához. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy a nem cigány sértettek körében létező látencia jóval nagyobb, mint a cigány etnikumú sértettekénél. Egyértelmű összefüggések mutathatók ki a rossz lakáskörülményekkel és rossz anyagi helyzettel jellemezhető szegény családokban, illetve az elfogadható anyagi helyzettel, és megfelelő lakáskörülményekkel rendelkező családokban sértetté váló gyermekek helyzetére reagáló gyámhatósági intézkedések között.

11/A-B-C. számú táblázat

A gyámhatósági intézkedések és a szociális körülmények összefüggései a vizsgált mintában

A/ Gyámhatósági intézkedések a *bűncselekmény kitudódását megelőző* időszakban

Intézkedés fajtái	Átlagos szoc. körülm.	%	Rossz szoc. körülm.	%	Σ
Figyelmeztetés	10	25	77	17	87
Helyi segítség	-	-	37	8	37
Állami gondozás	6	15	53	12	59
Nincs adat	24	60	285	63	309
Összesen	40	100	452	100	492

B/ Gyámhatósági intézkedések a *bűncselekmény*
kitudódásakor

Intézkedés fajtái	Átlagos szoc. körülm	%	Rossz szoc. körülm	%	Σ
Figyelmeztetés	-	-	5	1	5
Helyi segítség	2	1	2	-	4
Állami gond.	11	28	172	38	183
Nincs adat	27	68	273	61	300
Összesen	40	100	452	100	492

C/ Gyámhatósági intézkedések a *büntetőeljárás folyamán*

Intézkedések fajtái	Megfelelő szociális körülm.	Rossz szoc. körülm.	Σ
Figyelmeztetés	-	-	-
Helyi segítség	-	-	-
Állami gondozás	-	11	11
Nincs adat	40	441	481
Összesen	40	452	492

A 11. számú táblázatokban használt fogalmak:

Figyelmeztetés: a legenyhébb fokozatú gyámhatósági védő-óvó intézkedés

Helyi segítség: nevelési tanácsadás, hetes bölcsőde, ideiglenes intézeti elhelyezés, láthatás szabályozása, nevelési segély, a szülő alkoholelvonó kezelése

Állami gondozás: intézeti gondozásba vétel a szülői felügyeleti jogok korlátozásával

Fenti táblázatokból megfigyelhető, hogy *a jobb anyagi helyzetű családokban sértetté vált gyermekek esetében nagyobb az esély arra, hogy a gyámhatóság figyelmeztetéssel lezárja az ügyet.* Az elkövető oldaláról ez azt jelenti, hogy ez az elkövető nagyobb valószínűséggel kerül el a büntetőjogi felelősségrevonást. A 11/A. számú táblázat nagy meglepetése, hogy a jó anyagi helyzetű családok gyermekei számára sem kínálnak a lakóterületen az önkormányzatok személyes szociális szolgáltatásokat. Ezzel szemben a gyermekek viszonyított arányszáma azt jelzi, hogy nagyobb valószínűséggel kerülnek állami nevelésbe, mintha rossz anyagi helyzetű családokban nőnének fel. A magyarázat végtelenül egyszerű: a gyámhatóságok feladatuknak tekintik a problémás helyzetekben a szülők figyelmeztetését, s e feladatuknak tisztességgel eleget is tesznek. Ám a szociális intézményrendszerben helyi erőforrásként a családok anyagi segítéyzése dominál, mint igénybe vehető helyi segítő eszköz. Ezt az eszközt a gyámhatóságok a rossz anyagi helyzet miatti állami gondozásba vétel elkerülése céljából használják. Ezért is nem találunk jó anyagi helyzetű gyermeket a helyben segítséget kapottak között. Különösen furcsállom azt a tényt, hogy mindössze egyetlen gyermek került kapcsolatba - legalábbis az iratanyag adatai szerint - a helyi nevelési tanácsadóval.

A 11/B. számú táblázat jelzi, hogy a bűncselekmény kitudódásától kezdődően a gyámhatóságok már alig használnak helyi megoldásokat, ugyanakkor az anyagi helyzet függvényében az előbbi tendencia megfordul, és ekkor már a rossz anyagi helyzetű családok gyermekeinek állami nevelésbe vétele a szociológiailag „várt” meghatározottságot mutatja.

S végül a 11/C. számú táblázat szerint, a büntető-eljárás során már más eszköz szóba sem kerül, mint az állami nevelésbe vétel.

A gyermekvédelmi hatóság diszfunkcionális működését egy - e szempontból - igen jellemző eset bemutatásával tudom illusztrálni:

Y. 13 éves cigánylányként vált megrontás bűncselekményének sértettjévé. Családja korábban egy borsodi cigánytelepen élt. Mivel vályogházuk összedőlt, önkényesen beköltöztek egy nagyvárosi, vizes pincelakásba. Apja egy osztályt végzett, betanított munkásként a város ipari üzemében dolgozott. Közveszélyes munkakerülés szabálysértéséért vonták felelősségre és garázdaság elkövetése miatt ítélték 8 hónapi szabadságvesztésre, három évre felfüggesztve. Anyja három osztályával háztartásbeli. A szülők 13, illetve 15 évesek voltak, amikor élettársi kapcsolatra léptek. Nagykorúságuk elérése után azonnal házasságot is kötöttek. A házasságból 5 kiskorú gyermekük származott. Közülük Y. a legidősebb. A család élete rendezetlen, pincelakásuk rendetlen, piszkos. A gyermekek sokat mulasztanak az iskolából. Csavarognak, ápolatlanok, hiányos ruházatúak, tetvesek. Előfordult, hogy a gyermekeket a szülők napokra magukra hagyták, ekkor Y. vigyázott a kicsikre. E problémákat az iskola már többször jelezte a gyámhatóságnak, amely figyelmeztette a szülőket, és magatartási szabályokat írt elő részükre, amit viszont ők nem tartottak be. A szülők ellen kiskorú veszélyeztetése miatt 1986 februárjában indult büntetőeljárás. Előzményéhez a fent említett megrontásos cselekmény is hozzá tartozik. 1985 novemberében ugyanis Y. két kisebb fiútestvérével moziba ment, ahonnan nem tért haza. A két testvér elmondta a szülőknek, hogy Y. összetalálkozott egy cigányfiúval és

elment vele. Y. szülei még aznap bejelentették a rendőrségen leányuk eltűnését. Mivel a lány másnapra sem került elő, ezért a szülők ismét a rendőrségen próbálkoztak, de ismét sikertelenül. A következő napokban a szülők a nagycsaládi kapcsolatokat felhasználva, megtalálták Y-t egy közeli faluban, ahol Y. élettársi közösségre lépett az említett fiúval. A kapcsolatba a fiú szülei is beleegyeztek, felajánlván, hogy a fiatalok lakjanak náluk. Y. szülei a falubeli lakást még az ő pincelakásuknál is rosszabbnak ítélték, ezért - a kisebb rosszat választva - a fiatal párt magukhoz költöztették. Miután Y. szüleinek rendőrségi segítség kérése továbbra is érvényben volt, a rendőrség malmai tovább öröltek, s ennek eredményeként 1986. februárjában eljárást indítottak az alábbi 5 személy ellen:

1. A cigányfiú ellen megrontás miatt, mert a 13 éves Y-tel létesített szexuális kapcsolatot.
2. A fiú anyja ellen, megrontásban közreműködő bűnsegédi magatartás miatt. Ilyenként értékelődött az élettársi közösség létesítéséhez nyújtott segítsége.
3. Ugyanezért a fiú apja ellen.
4. Megrontásban közreműködő bűnsegédi magatartása miatt, Y. apja ellen, aki a bűnsegédi magatartást azzal valószínűsítette meg, hogy a fiatalokat a pincelakásba költöztette és az élettársi kapcsolat folytatását szándékosan segítette. Ezen felül kiskorú veszélyeztetése is szerepelt a vádiratban, mely cselekményt gyermekei gondozásának és nevelésének elhanyagolásával valószínűsítette meg.
5. Ugyanezért Y. anyja ellen.

Az ítélet szerint:

- A fiút felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték
- A fiú apjával szemben megszüntették az eljárást, mert időközben elhunyt

- A fiú anyját felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték
- Y. apját 1 évi és 4 hónapi végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték
- Y. anyját 1 évi, végrehajtásában 2 évre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték

Az eljárás megindulásával egyidejűleg Y-t és 4 testvérét a gyámhatóság állami gondozásba vette.

Mi is történt itt? Az esetből kitetszik, hogy a család sosem volt problémamentes sem az iskola, sem a gyámhatóság számára. A hatósági beavatkozás azonban csak a figyelmeztetésig, és a magatartási szabályok előírásáig terjedt, amelyet nem támogatott egyéb, a családi problémákat megoldani célzó szakmai segítségnyújtás. Az iskola levelekkel bombázta a gyámhatóságot, amely azonban ilyen mennyiségű és minőségű problémával szemben tehetetlen volt. Mivel a szülők igen intenzíven keresték gyermeküket, így tehát szó sem lehetett a családi kapcsolataik kiürüléséről. Megtalálásával számukra megnyugtató módon rendeződött a helyzet, hisz a leány nem tett semmi rosszat, csak azt, amit a saját anyja ugyanilyen idős korában: a szubkulturális szokásokat követve, 13 évesen, élettársi kapcsolatra lépett. E fejlemény azonban új útra terelte a hatósági beavatkozást, hiszen bűncselekmény valósult meg! Most már kézenfekvő volt a következő hatósági lépés: a szülők a büntető felelősségrevonás rendszerében feleltek gyermekeik elhanyagolásáért, a gyermekek pedig a családból kiemelhetővé és intézetben elhelyezhetővé váltak. A szülők ellen indított eljárás ugyan a család problémáit nem oldotta meg, viszont a gyámhatóság érdekei szempontjából jó megoldást jelentett, mert a továbbiakban már nem az, hanem a nevelőotthon és a börtön volt „felelős” a család sorsáért. A gyermeküket kereső szülők segítségére tehát úgy sietett a gyámhatóság és

a bíróság, hogy az egész családot az állami intézményi ellátás keretei közé csukta.

A cselekmény közvetlen következményei mellett, minden harmadik sértett nagy valószínűséggel elszenvedett egy harmadik „sérülést” is, az intézményi rendszer által okozott közvetett, „járulékos” sérelmet. A gyermekvédelmi hatóság ugyanis - jobb megoldás híján - *minden harmadik sértett (171 főt) veszélyeztetettségét úgy kezelte, hogy a gyermeket kiemelte a családjából.* A hazai gyermekvédelmi rendszer problémamegoldó lehetőségeinek abszurditását mutatja, hogy ezek közül a sértettek közül csupán egyetlen egy gyermek lett intézeti elhelyezett. 170 esetben tehát a szülők szülői felügyeleti joga megszűnt, vagy korlátozottá vált. A fenti helyzet előállása az intézményrendszer saját logikája szempontjából azonban teljesen természetesnek tekinthető. A gyermekvédelmi intézmények és hatóságok eszközrendszerének hiányosságai jelenleg alig tesznek lehetővé más megoldást: a gyermek családból való kiemelését megelőző védő-óvó intézkedések súlytalansága, ezek hatékonyságát megerősítő szociális intézményhálózat elégtelensége és a szociális szakemberek kicsiny száma miatt *a családi feszültségek növekedéséhez addig-addig asszisztál a gyámhatóság, amíg a büntető feljelentéssel egy más szférába kerül át a probléma - a büntetőjog területére.* Ekkor fel sem merül már az objektív feltételek elemzése, hisz az előállott helyzet valóban oly mértékben veszélyezteti a gyermek fejlődését, hogy a családból történő kiemelését minden körülmény alátámasztja. A gyermek kiemelését követően sem változik azonban a helyzet. Az interjúk tanúsága szerint a gyermek állami gondozásba vételét követően sem kerül sor a család gondozására, következésképp nem is lehet számítani arra, hogy a gyermek visszakerüljön oda, és a család belső feszültségei, illetve szociális problémái oldódjanak.

A 492 sértett aktájában csupán 27%-uk esetében (132 fő) találtam *korábbi magatartásukra* vonatkozó adatot.

A 13. számú táblázat szerint, a 132 fő esetében 208 olyan említés történt, amely a sértett magatartásával kapcsolatos. A sértettek korábbi magatartását jellemző tünetek az eljárás során tett vallomásokból (tanú, elkövető, sértett) és az aktához esetlegesen csatolt iratokból voltak megállapíthatóak. A sértettek közül csavargóként említettek 41 főt (az összes említés 20%-a), iskolakerülő minősítést kapott 32 fő (15%), osztályt ismételt 38 gyermek (18%). Kézenfekvő feltételezés lenne, hogy a gyermekek bukása előmenetelük, tanulmányi eredményük vonatkozásában az iskolán belül maradó probléma. Ugyanakkor a táblázatból az látható, hogy szinte valamennyi bukott tanuló mind az iskolában, mind a gyámhatóságon a veszélyeztetetti nyilvántartásban szerepel. Az adatsor ékesszólóan bizonyítja, hogy *a sértettek magatartásváltozása az iskolában tetten érhető lenne*, illetve a magatartásváltozásból következtetni lehetne a problémák gyökerére. Miután a sértettek 87%-ának (430 fő) sérelmére elkövetett bűncselekményt a folyamatosság, a hosszú időn át tartó elkövetés, az állapotszerűség jellemezte, ezért joggal feltételezhető, hogy a sértetti magatartást az elkövető folyamatszerű magatartásával döntően befolyásolta. *A gyermekek predeviáns (vagy olykor valóban deviáns) magatartása csak a helyzetükre adott természetszerű reakcióként fogható fel.*

A sértetté válás prognosztizálásában fontos jelzés lehetne az iskolakerülés ténye, melyet az adatok szerint nem jelentőségüknek megfelelően kezelnek. Egyértelműnek látszik, hogy a pedagógusok, az esetleges iskolai gyermekvédelmi megbízottak és a gyámhatósági előadók munkájukban több mint jelzés értékűnek kellene hogy tartsák a fenti problémák együttjárását, mint a sértetté válást jelző prob-

lémahalmaz egyik jól észlelhető tünetegyüttesét. Mindezek alapján a gyakorlatilag minden kiskorúval találkozó oktatási-nevelési intézmény gyermekvédelmi munkájának megerősítése kiemelkedő fontosságú.

12. számú táblázat

A mintában szereplő sértettek nemi megoszlása a nyilvántartás típusa szerint

Nyilvántartás típusa	Fiú	Lány	Össz
Nincs nyilvántartásban	72	84	156
Gyámhat. nyilvántartás	66	62	128
Gyámh.+iskolai nyilvt.	75	68	143
N. A.	27	38	65
Összesen	240	252	492

13. számú táblázat

A sértettek korábbi magatartási problémái a nyilvántartások típusa szerint*

Magatartási problémák	Nincs nyt	Gymh nyt.	Gyh+ isk nyt	N.A.	Össz
Csavargás	1	15	24	1	41
Prostitúció	-	-	2	-	2
Öngy. kísérlet	2	-	1	-	3
Bűncs. elkövet.	2	8	20	2	32
Hiányzás	3	8	20	1	32
Agresszivitás	3	4	13	2	22
Szipuzás	-	-	2	-	2
Osztályismétlés	6	4	22	6	38
Tanulm. roml.	6	2	7	3	18
Szex. kapcsolat	-	-	4	-	4
Isk. fáradság	1	-	4	-	5
Felmentés	-	-	1	-	1
Koldulás	-	-	2	-	2
Zárkózottság	3	3	-	-	6
Ok jel. nélkül	135	99	74	52	360
Összesen	162	143	196	67	568

* Egy sértettnél több ok is szerepelhet

A 12. és 13. számú táblázatból látható, hogy az agresszivitás sokkal inkább szerepelhet a *veszélyeztetettként nyilvántartás okaként*, mint a visszahúzódság, zárkózottság, s ennek megfelelően mind az iskola, mind a gyámhatóság több fiút, mint lányt tart nyilván a sértettek közül. Ez nyilvánvalóan magával hozza azt a kérdést, hogy milyen tünetek alapján tekint a gyámhatóság és az iskola valamely gyermeket veszélyeztetettnak. Valószínű, hogy *a leánygyermek*ek által a *családi problémákra adott reakciók* - amelyek inkább a visszahúzódságban, a szorongó és neurotikus tünetekben jelennek meg -, *nem érik el a gyámhatóság és az iskola „ingerküszöbét”*. Ennek megfelelően, a deviáns vagy predeviáns magatartást, azaz *a már előállt beilleszkedési zavart tekintik nyilvántartandónak, szankcionálandónak*. A sértettek 32%-a (156 fő) nem volt korábban veszélyeztetettként regisztrálva. Ez annál is érdekesebb, hiszen - mint az előbb említettem -, az elkövetések 87%-a folyamatos cselekmény, melyről ezek szerint szociális intézményeink csak korlátozottan szereznek tudomást. Esetünkben a kettős nyilvántartás (a gyámhatóságon és az oktatási intézményben egyaránt nyilvántartott gyermekek) a jellemzőbb (143 fő), mint a csak gyámhatósági nyilvántartás (128 fő).

A területi gyermekvédelem szakembereinek kiemelt figyelmet kellene fordítaniuk az iskolakerülő, csavargó gyermekek viselkedése mögött meghúzódsó okok feltárására, már csak azért is, mert ezek a gyermekek igen könnyen válhatnak maguk is bűnelkövetőkké, mint azt a vizsgálat adatai is jelzik: a csavargó, az otthonról időnként napokra eltűnő 39 gyermek közül 18 (46%) már maga is követett el kisebb-nagyobb bűncselekményt. Az egy külön kérdés, hogy az otthonukat és iskolájukat egyaránt kerülő gyerekekre irányuló intézményes figyelem csak a regisztrálás, vagy a segítő beavatkozás körére terjed-e ki. Az előbbit látszik

alátámasztani az az adat is, mely szerint a gyámhatóságon nyilvántartott gyermekek között 10 százalékponttal nagyobb a cigányok aránya. A kettős nyilvántartás esetében viszont már 17 százalékpont a különbség. Több mint valószínű, hogy az iskolának nincs eszköze e magatartási problémák befolyásolására, már csak azért sem, mert a jellegzetesen porosz gyökerű magyar iskolarendszer sem az oktatás, sem a nevelés terén nem a kulturális különbségek, a kisebbségekkel szembeni tolerancia szempontjait tartja elsődlegesnek. A cigány etnikumbéli kulturális gyökerű gyermekek lazább, önállóbb szabadidő-felhasználását ezért minősítheti a nem cigány középosztályt jellemző korlátozó típusú gyermeknevelési megközelítés csavargásnak, vagy a gyermekek magukra hagyásának. Az iskolai értékelés látszik megjelenni abban, hogy a 8-9. éves életkorban megnő a sértetté válás valószínűsége, ami nem kis mértékben annak tudható be, hogy az iskola és a család számára egyaránt a gyermek tanulási kudarcaként jelenik meg a fenti kulturális különbség. Ennek jelzésére az iskola adminisztratív eszközként használja a tankötelezettség elmulasztása jogi kategóriáját.

A kiskorú veszélyeztetése, mint bűncselekmény jellegzetesen a nevelési, gondozási kötelezettség elmulasztását jelenti, amelyet az is mutat, hogy a sértettek csupán 10%-a szenvedett *testi sérülést* a cselekmény során, s e sérülések 2/3-a nyolc napon belül gyógyult.

A legritkább esetben fordul elő egyetlen sérülési nyom önmagában. Minden második bántalmazás a gyermek fején, vagy arcán okoz sérülést. Az arcát, fejét védő sértett pusztán e védekezés során további sérüléseket szenved az arca elé tartott karján. A sérülések 41%-a a fejtető, a hajas fejbőr, a fül és legfőképpen az arc sérülését jelenti. A sérülések 27%-a 8 napon túl gyógyul. Az adatok azt is jelzik, hogy *azok a gyermekek, akiknek egészségügyi állapota rossz, lelki és*

fizikai állapotát kifejezett visszamaradottság jellemzi (koraszülött, születési rendellenességgel született, iskolaéretlen, bevezelő, neurotikus, epilepsziás, debil), nagyobb valószínűséggel vannak fizikai bántalmazásnak kitéve.

A külföldi kutatási megállapítások összecsengenek a vizsgálat eredményeivel a vonatkozásban, hogy a sértetté válást különböző fizikai vagy személyiségjellemzők könnyítik meg, illetve abban, hogy a sértettek jól meghatározható tünetei jelzik a már bekövetkezett cselekményeket. A vizsgálatban szereplő sértett gyermekek 30%-a genetikus vagy szerzett *egészségi és mentális rendellenességet* mutat (pl. születési rendellenesség, koraszülött, neurotikus, illetve bevezelő).

Bár a vizsgálati mintában a sértett gyermekek 86%-a az elkövető vérszerinti és mindössze 12%-a az elkövetők nevelt gyermeke, a bűncselekmény következtében testi sérülést szenvedett sértettek 71%-a vérszerinti és 29%-a nevelt gyermek. Vagyis a nevelt gyermekek jóval nagyobb mértékben vannak kitéve a testi sértés veszélyének.

Részlet az egy 1986. évben keletkezett ítélet indoklásából:

„A nevelőszülők a rájuk bízott gyermekekkel rendkívül szigorúan bántak. A legkisebb fegyelmezetlenséget is indokolatlanul szigorúan büntették. ... az egyik gyermek a ceruzáját eltörte. Emiatt felelősségre vonták, majd mindketten állandó bántalmazás közben a gyermekkel a ceruzacsonkot lenyelették.”

Azt már csak én teszem hozzá, hogy az iratanyagból azt is meg lehetett állapítani, hogy a gyermekek megfélemlítettségét a környezet 11 hónapon keresztül észlelte, de konkrét bántalmazást nem láttak, és „a gyermekek testi higiéniája megfelelő volt”.

Érdemes lenne gyámhatóságainknak jobban odafigyelni erre a tényre, hiszen világosan mutatja, hogy a szülői szerepek gyakorlása bizonytalan, vagy átmeneti jellegű családi kapcsolatok esetén nem jelenti egyúttal a gyermek iránt érzett felelősség kialakulását, azt a kötelességet, amelyet a családba került gyermek felnevelése ró az új házas/élettársi kapcsolat mindkét tagjára. Mivel az elvált szülők új kapcsolatteremtését alapvetően nem a gyerekek szükségletei, igényei, hanem a felnőttek viszonyai alakítják ki, ezért legtöbbször eleve rendezetlen marad a gyermek(ek) és a nevelőszülő kapcsolata. A felnőttek rendezetlen viszonyai csapódnak le a gyermekeken, s ekkor van nagy valószínűsége annak, hogy az élettársak egymás közötti súrlódásai a nevelt gyermekek által elszenvedett testi sértésekben öltenek testet.

A külföldi kutatások veszélyeztetőként írják le azokat az átmeneti családi helyzeteket, amelyekben a szülői szerepekben újra és újra más személyek jelennek meg. Különösen nagy a veszélye ennek a leányok sérelmére elkövetett szexuális cselekményeknél. A gyermeknevelési eszközök megválasztását, s a testi fenytés, mint büntetési eszköz alkalmazását azonban nemcsak a nevelőszülő/nevelt gyermek viszony befolyásolja, hanem nagymértékben meghatározza az interjúk által felszínre hozott jelenség is, mely azt mutatja, hogy ezekben a családokban a testi fenytés a gyermeknevelés, a gyermek magatartás befolyásolásának bevett eszköze.

A bűncselekmény sértettjévé vált gyermekek csupán 2%-ának egészségügyi állapotáról kértek orvosi véleményt az igazságszolgáltatási hatóságok, míg a sértettek 54 %-át vizsgálta meg az eljárás során pszichológus *szakértő*. Érdekes jelenség, hogy ennek ellenére, éppen azokban az ügyekben maradt el a pszichológus *szakértő* bevonása, ahol

a gyermek testi sérülése miatt orvosi vizsgálat történt. Holott elég kevésbé valószínű, hogy egy orvosi vizsgálatot igénylő egészségügyi károsodás ne járna valamilyen pszichés következménnyel is. Feltehető, hogy az orvosszakértői vizsgálatok csekély száma azzal is összefüggésben van, hogy az eljárás megindulásakor becsatolt orvosi látlelet elegendő „fogódzót” nyújtott a bíróságnak a fizikai következmények megítélésére. Alapvetően azonban azzal lehet összefüggésben, hogy a kiskorú veszélyeztetése, mint bűncselekmény, az elhanyagolásban megnyilvánuló szülői magatartásokat bünteti.

Az emberrel foglalkozó tudományok eredményeinek hasznosítására az igazságszolgáltatás szervei egyre növekvő mértékben veszik igénybe szakértők közreműködését feladataik megoldásához. „Bár pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, úgy becsülhető, hogy a közbírási ügyek kb. 20-40%-ában működik közre valamilyen szakértő. A pszichológus szakértő bevonására az utóbbi években gyakrabban kerül sor, de ennek ellenére a büntető eljárások legfeljebb 1-2%-ában találkozni velük.”¹¹

A szakértő kirendelése a bíró „szaktudását” van hivatva kiegészíteni a gyermekek ellen elkövetett bűncselekmények miatt indult eljárásokban is. A jog ugyanis „nem tűri a bíró tanácsstalanságát, de igyekszik neki segítséget nyújtani ahhoz, hogy a vitát még áttekinthető mederbe szoríthassa, hogy a kétkedésnek véget vethessen úgy, hogy döntése egyúttal vitathatatlanak is tűnjék. ... A büntető anyagi jogszabályok (ezért) pontosan körülírják az egyes törvényi tényállásokat, és így határok közé szorítják a vitát, a bizonyítási eljárást.”¹² Álláspontom szerint a kiskorú veszélyeztetése bűncselekményének jelenlegi megfogalmazása éppen ezt a segítséget nem nyújtja a jogalkalmazónak, aki - a vizsgálati adatok szerint minden második esetben - egy

másik szakma szaktudását kénytelen segítségül hívni ahhoz, hogy azzal fedje el a törvényi kerettényállás megfogalmazásbeli hiányosságait, hogy a bizonyítás eredményessége esetén lehetővé váljék a büntető felelősségrevonás. Vélekedésemet a szakértői bizonyítás problémáiról folyt OKKRI kutatás is alátámasztja: „a pszichológus szakértők speciális ismereteinek hasznosítására irányuló szerteágazó törekvések között ... figyelemre méltó az az irányzat, amelyik a pszichológus nyilatkozatait nem egyszerűen a további kutatás, hanem objektív tények bizonyítása érdekében kívánja értékesíteni”.¹³

Ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell igénybe venni. [Be. 68. § (1) bek.] A pszichológus szakértő közreműködése tehát annak vizsgálatára vagy megítélésére irányul, hogy az elkövetett cselekmény és következményei veszélyeztették-e a kiskorú testi, szellemi, erkölcsi fejlődését. A vizsgálat adatai szerint azonban a pszichológusi szakvélemények többsége nem tartalmazott a sértett és az elkövető kölcsönös érzelmi kapcsolatára vonatkozó megállapításokat. Úgy gondolom, hogy a kiskorúak fejlődését veszélyeztető helyzet értékelésénél meghatározó a gyermek és a családtagok interperszonális kapcsolatainak feltárása, ezért megpróbáltam az ügyirat egyéb adataiból (a sértett, az elkövető, a tanúk vallomásaiból) következtetni e viszonyra. Az általam készített kategóriarendszer nyilvánvalóan nem állná ki a pszichológia szaktudományának próbáját, ám minden szubjektivitása ellenére annyit le lehet szűrni az eredményekből, hogy a bírói döntés során az alkalmazott szankció csak a jogi tényekre van tekintettel, s figyelmen kívül hagyja a család személyközi viszonyait. A sértettek felénél találtam e viszonyra utaló információkat, zömmel a sértetti vallomásokban. A sértettek 42%-a nyilatkozott úgy,

hogy az elkövetőt elutasítja, fél tőle vagy egyenesen gyűlöli. Ugyanakkor 12%-uk viszonya kiegyensúlyozott, ragaszkodó, sőt tisztelettel volt az elkövető irányában. Az a tény, hogy a vizsgálatban a nevelőszülői kapcsolatok jellegéről könnyebb volt információt találni a bűnügyi iratanyagban, mint a vérszerinti család belső viszonyairól, valószínűleg azt is jelzi, hogy a nevelőszülői kapcsolat, illetve a nevelőszülő magatartásának gyermeki minősítése - akár pozitív, akár negatív értelemben - könnyebben kimondható a kiskorú számára, mint a vérszerinti szülő esetén. A nevelt gyermekek a vérszerinti gyermekeknél kicsivel nagyobb arányban számoltak be arról, hogy nevelőszülőjükkel a kapcsolatok kiegyensúlyozott, érzelmi kötődésen alapuló, mint a vérszerinti gyermekek esetében (14, ill. 12%). Ugyanakkor élő felkiáltójel a nevelt gyermekként sértetté vált kiskorúak azon jelzése (62%), mely a nevelőszülőkkel való kapcsolatukat elutasítónak, félelmesnek, sőt gyűlölettel teliként jeleníti meg, szemben a vérszerinti gyermekek hasonló típusú jelzésével (41%).

Hiába tűnik evidenciának, hogy a cselekmény elbírálása, a szankció megválasztása során az interperszonális viszonyok, a szubkulturális sajátosságok (pl. az erő tisztelete) mind-mind figyelembe veendő tényezők, úgy tűnik ezek érvényesítése döntő mértékű szemléletváltozás nélkül nemigen lehetséges.

A kutatás során szűk körben vizsgáltam a *sértett eljárási jogi helyzetét*. A Be. 58. § (1) bekezdése biztosítja, hogy a sértett jogait képviselője útján is gyakorolja. Ez a jog azonban nem egyértelműen szabályozott a kiskorú sértett esetében. A Btk. 31. § (3) bekezdése értelmében a magánindítványt a korlátozottan cselekvőképes személy esetében a törvényes képviselő, illetve a gyámhatóság is előterjesztheti. Cselekvőképtelen sértett esetében kizárólag a törvényes

képviselő, vagy a gyermekvédelmi hatóság jogosult ennek megtételére. Az eljárásban a sértett képviselőt a törvényes képviselő, meghatalmazás alapján ügyvéd, nagykorú hozzátartozó, valamint az láthatja el, akit erre külön jogszabály feljogosít. [Be. 58. § (2) bek.] A kiskorú sértett törvényes képviselője a Csjt. rendelkezése szerint a szülő, a gyám, állami gondozás esetében pedig az intézet igazgatója.

A vizsgálat során egyetlen olyan ügyet sem találtam, amelyben meghatalmazás alapján ügyvéd látta volna el a sértett képviselőt. Az ügyek azon részében, amelyben a törvényes képviselő is részt vett az eljárásban, indítványtételi, észrevételezési jogát nem gyakorolta sem a sértett, sem a törvényes képviselő a bizonyítás során. A legfőbb ügyészségi vizsgálat is megállapítja: „A kiskorú kihallgatásakor általában - bár kívánatos lenne - gondozó, illetve nevelő nem volt jelen.”¹⁴ Mindez visszavezethető a hatóság kioktatási kötelezettségének elmulasztására is. Bár ebben - véleményem szerint - inkább az tükröződik, hogy eljárási rendszerünk a sértettet passzív szerepre kárhoztatja. Az eljárási törvény önálló fellebbezés benyújtására sem jogosítja fel a sértettet. A házastársaknak, illetve a sértetteknek a bírósági eljárás során a hozzátartozói viszonyra tekintettel történő vallomástétel megtagadásából, és a nyomozás során tett vallomás visszavonásából arra következtetek - talán nem alaptalanul -, hogy véleményük nem feltétlenül egyezik a közvádló álláspontjával. Ámbár tény, hogy ebben a korábbiakban említett megfélemlítettség, vagy a „családi béke helyreállításának” szándéka is közrejátszhat.

Sértettvédelemre vonatkozó általános rendelkezéseket sem tartalmaz a büntetőeljárási törvény. Ha csak a Be. 199. § (3) bek.-ében foglaltakat nem tekintjük annak, mely szerint a sértett-tanút általában elsőként kell kihallgatni. E rendelkezésben azonban úgy vélem inkább a bizonyítás

szempontjai játszanak szerepet. A kiskorú sértettek személyében és kihallgatásában rejlő sajátosságokra figyelemmel viszont a törvény - a hatóság belátására bízva - lehetővé teszi, hogy a sértett gondozója, vagy pedagógus nevelője is jelen lehessen a meghallgatáson. Ismét a legfőbb ügyészségi vizsgálat megállapítására hivatkozom: „Olyan esetek is előfordultak, hogy a kiskorú kihallgatásánál az a gondozó volt jelen, aki az ügy gyanúsítottja volt. ... Előfordult olyan eset is, hogy a kiskorú kihallgatását félbe kellett szakítani, mert az „élmények felidézése” súlyosan felzaklatta a kiskorút.”¹⁵

A bűncselekmény káros hatásának csökkentése és a másodlagos viktimizáció megelőzése érdekében megfontolandónak tartom a kiskorú sértettek helyzetét figyelembe vevő, személyüket és jogaikat védő elemek beépítését a büntetőeljárásba.

2. Gyermeksértettek utóéletének vizsgálata

Annak vizsgálata érdekében, hogy a rendezetlen családi miliőben felnövekvő gyermekekben kialakul-e a problémák antiszociális módon való megoldásának készsége, illetve választott családi kapcsolataikban, esetleg gyermeknevelési módszereikben nyomot hagytak-e a korábban átélt tapasztalatok, 17-19 évvel ezelőtt sértetté vált személyeket kerestem meg. A lehetséges interjúalanyok kiválasztása a Pesti Központi Kerületi Bíróságon 1970-73 között jogerőre emelkedett, s a IV. fejezet 1. pontjában felsorolt bűncselekmények elkövetése miatt indult büntetőügyekből véletlenszerűen történt. A kiválasztás során a vérségi kapcsolat meglétére ügyeltem, lehetőség szerint szem előtt tartva azt

a szempontot is, hogy az akkori sértett az interjúkészítés időpontjában már teljes korú legyen.

A húsz vizsgálati személy közül 8 férfi, és 12 nő volt. Az interjúkészítés időpontjában átlagéletkoruk 29 év, a legidősebb sértett a beszélgetés időpontjában 35 éves volt. A bűncselekmény elkövetésekor átlagos életkoruk 9. életév volt. 7 esetben az apa/nevelőapa, 13 esetben az anya/nevelőanya követte el sérelmükre a bűncselekményt.

A) Tanulmányi és szakmai karrier

A vizsgálat eredményei szerint a sértetté vált személyek a legnagyobb hiányt a szakmára történő felkészítésben és a tanulás segítésének elmaradásában érzik. E sértettek életében *az iskola a társadalmi sikertelenségek első színtere*: félbehagyott tanulmányok, iskolából eltanácsolás, kicsapás, osztályismétlésre bukás jellemzi pályájukat. E helyzetnek felnőttkorukban érzik igazán a következményeit, s egyértelműen a zűrös családi viszonyokra vezetnek vissza iskolai kudarcaikat. Ez azonban csak részben igaz. Igaz, hogy a társadalmi viszonyok reprodukciós folyamatában meghatározó szerepe van a családnak. A másik mobilitási csatorna viszont az iskola, amely Magyarországon szolgálhatta volna az intergenerációs mobilitást. Az 1960-as évektől kezdve a családi funkciók társadalmazásával a politika nagyobb - olykor a családet meghaladó - szerepet szánt az iskolarendszernek. A mennyiségi termelés prioritása és a tömegoktatás elveinek követése miatt azonban igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a hátrányos helyzet javítása az oktatási rendszerben nem érhető el. A hátrányos helyzetűek esetében az iskola sem az erkölcsi értékeket közvetítő, átörökítő szerepének nem volt képes megfelelni, sem az egyéni képességek

kibontakozásának terepéül nem szolgált. Végeredményben a családból hozott előnytelen helyzetet nem tudta megváltoztatni, hanem sokkal inkább konzerválta, erősítette azt. E családok képtelenek voltak kihasználni az iskolában megszerezhető, a társadalmilag konvertálható tudás elsajátításának segítségével - bár az is igaz, hogy igen korlátozottan - nyújtott mobilitási lehetőségeket. A tudás, mint érték nem épült be a család értékrendszerébe. Ennek nyilvánvalóan az is az oka, hogy a sértettek szülei, maguk is alacsony iskolai végzettséggel és tudásszinttel rendelkeztek, ezért nem is volt tőlük elvárható, hogy az iskolarendszerben megszerezhető tudást értéknek tekintsék.

A megkérdezettek emlékeiből a család és az iskola eltérő értékrendjére is következtetni lehet. *A család szegénykultúrája és az iskola középosztályi értékrendje gyakran ütközött egymással.* Ezen értékrendbeli különbséggel kapcsolatos iskolai kudarcuk okaként nem az iskola felelősségét említették meg, hanem sokkal inkább a szülői segítségnyújtás elmaradását panaszolták.

A sok kudarccal járó iskolai előmenetel, és az abbahagyott tanulmányok miatt többségük nem rendelkezik semmilyen *szakmai képzéssel*. Ennek hiányában betanított, vagy segédmunkásként dolgoznak. Az alacsony iskolai végzettség és szakmai bizonyítvány hiánya miatt korán, 15-17 évesen állnak munkába, kvalifikálatlan munkaerőként. Számptalan munkahelyet kipróbálnak, de nem képezik tovább magukat. Helykeresésüket a munka világában azonban gyermekkoruk is befolyásolja:

„Az első munkahelyeimet három havonként megváltoztattam. Mindig attól rettegettem, hogy mikor kérdezik meg tőlem, hogy állami gondozott vagyok-e? Hát ne kérdezzék meg tőlem, inkább odébbállok!”

Zömében felismerik, hogy a szakmai képesítés hiánya akadályozza előmenetelüket, de ennek megváltoztatásához nem érznek magukban elég erőt. Azon túl, hogy felismerik „mozgalmas” gyermekkoruk és jelenlegi családi helyzetük közötti összefüggéseket, *nem képesek lépéseket tenni helyzetük megerősítésére*. Kivételt képeznek azok a sértettek, akik mögött felnőttkorukban biztosnak mondható választott családi háttér van, ők nemcsak a családi életükkel kapcsolatos, hanem a munka világára vonatkozó elképzelésekkel is rendelkeznek. Ez utóbbiak esetében a felnőtt fejjel választott család, azaz a házastárs családjá, támogatja az esetleges önképzési elképzeléseiket, amelyek megvalósulására ezáltal több esély mutatkozik. Ilyen típusú támogató háttér nagyobb realitásérzékét ad a gyermekkorukban elhanyagoló családban nevelkedett sértetteknek. Jobban tisztában vannak saját képességeikkel, jobban használják azokat, ugyanakkor sokkal kevesebb illúziót táplálnak életesélyeiket illetően.

A sértettek *szociális helyzete*, iskolai és szakmai végzettségüknek megfelelően, átlagos. Lakáshelyzetük értékelése során érhető tetten a családi segítségnyújtások elmaradása. Társadalmunkban a lakás az a vagyontárgy, amelynek megszerezhetősége még felnőttkorban is extrém módon függ a személy mögött álló családi támogató rendszer teherbíró képességétől. A veszélyeztetett családban nevelkedett gyermekek, felnőttkorukban is csak saját erejükre támaszkodhattak a lakásproblémáik megoldásában. Épp ezért nem véletlen, hogy többségük lakáshelyzete megoldatlan, vagy nem megfelelő (14 fő). Lakásviszonyaik területén tünetértékű a majd minden esetben jelenlévő átmenetiség. A sértettek, az interjú készítésének időpontjában, jellemzően fiatal felnőttek, de már számtalan költözködést átéltek. Igen figyelemreméltó jelenség, hogy még azok a sértettek, akik kivételesen szerencsés helyzetben lehetnének (mert pl.

nagykorúságuk elérésekor önálló lakással rendelkeztek), sem tudnak élni a helyzetük adta előnyökkel, s úgy tűnik, hogy még ők is csak a gyermekkori élet- és lakáshelyzeteiket tudják „újratermelni”. Lakásváltoztatásaik legtöbbször kényszerváltoztatások, döntéseik, e körben, kevésbé végig-gondoltak. Nem terveznek, mert nem tervezhetnek. Lakásváltoztatásaik „megtörténnek velük”. A véletlennek igen nagy a szerepe: szívésségi lakáshasználatukat visszavonják, albérletüket felmondják nekik, a szülők élettárs-változtatásainak lakásügyi konzekvenciáit is ők szenvedik el. A sértettek többségénél folyamatos, a bizonytalanból a még bizonytalanabbba irányuló lakásmobilitási tendencia figyelhető meg (11 fő).

B.) A családi kapcsolatok rendszere

A szülők közötti kapcsolat visszatekintő értékelése során az interjúalanyok egy része - valószínűleg a megszépítő messzeségnek is betudhatóan, hiszen a gyermekkorukban, a szülő/k ellen folyt büntetőeljárás adatai ezt nem támasztják alá -, a szülők közötti szeretetre, megértésre emlékszik vissza. E sértettek egyértelműen egy - megfogalmazásukban külső okként tételezett - eredőre vezetik vissza a családi légkör, a szülői reakciók kiszámíthatatlanságát: a szülő/k alkoholizmusára.

A sértettek másik csoportja, aki kamaszodó gyermekként élte át a család szétzilálódását, a szülők közötti kapcsolat problémáiról, kiegyensúlyozatlanságáról számol be.

A családi problémákra azonban mindkét sértetti csoport passzív reakciókkal válaszolt, gyermekként meg sem próbálták a szülői magatartást befolyásolni. Az egyik sértett tipikusnak tekinthető megfogalmazásában:

„Apám és anyám kapcsolata nem volt kiegyensúlyozott, de én nem szólhattam bele. Nekik jó volt úgy, ahogy csinálták, de én nem akarom úgy csinálni.”

Visszaemlékezéseik szerint a család életében bekövetkező változást eredményező konkrét lépés (pl. házassági bontóper indítás, elköltözés, stb.) mindig valamilyen megerősítő külső tényező hatására következett be (újabb ismeretség, lakásváltoztatás, tévéfelvétel stb.). Egyrészt azért, mert ezek a családi viszonyok igen ambivalensek voltak, tele feszültséggel, szeretettel, gyűlölettel, másrészt mert e külső ok mindig a problémáiba belemerevedett család izolációját oldotta valamilyen formában.

A családi kapcsolatrendszer működésére ható külső oknak tekinthető a *gyermek kiemelése a családból*, amely a problémás családok tüneteire adott „szokásszerű” reakció, mind az iratanyagvizsgálat, mind pedig a személyes beszélgetések alapján. Az is egyértelmű azonban, hogy a gyermek intézményi gondozásba vétele nem javítja meg a család működését, ellenkezőleg még inkább elszakítja egymástól a család tagjait. Kivétel nélkül minden állami gondozásban részesült megkérdőjelezte az intézményes nevelés tartama alatti szülői kapcsolattartás teljes, vagy szinte teljes hiányát említi. A „kórházban hagyott gyermek”, a „látogatatlan gyermek”, és a „keresőképesége miatt kihasznált gyermek” képe épült be mindannyiuk tudatába, ékes bizonyossággal annak, hogy gyermekvédelmi rendszerünk tökéletesen elfeledkezik a vérszerinti szülők támogatásáról. És amilyen elítélő bánásmódban részesítik a vérszerinti szülőket, ugyanolyan képet sugallanak róluk az állami gondozásba vett gyermekeiknek is. Holott a szociális szolgáltató hálózat feladata éppen az lenne, hogy a gondozásba kerülő gyermek és a vérszerinti szülő kapcsolattartását őrizze még

abban az esetben is, amikor erre a vérszerinti szülő nem törekszik.

Rendre visszatérő problémája az intézményes gondozásnak, hogy még azoknak a családi kapcsolatoknak a megmaradását sem segíti elő, amelyeket pedig minden nehézség nélkül megtehetné. Így előfordult, hogy két év korkülönbségű fiútestvérek az állami gondozásba vételt követően csak három év múltán találkoztak először, akkor is véletlenül, egy nevelőotthonok közötti versenyen.

A vizsgálat érdekes eredménye a felnőttkori családi kapcsolatokkal összefüggésben, hogy a jelenleg kiegyensúlyozott, megállapodott családban élő sértetteknel a férjek idősebbek a feleségeknél, kvázi apapótlók (4 fő). Ezek a sértettek megtalálták a helyüket, életvitelük rendezett, kiegyensúlyozott. Ez azt jelzi, hogy abban az esetben látszik megtörni a rendezetlen családi élet áthagyományozódásának ördögi köre, ha a sértettek biztos családi háttérű házastársra találnak, s ez az új család az élettörténet ismeretében is befogadja a sértettet. A tapasztalatok szerint azonban ez a helyzet ritka, mint a fehér holló. Sokkal jellemzőbb, hogy a sértettek, éppen az átél, példaként szolgáló hibás családi mintáik miatt nem képesek a kiegyensúlyozott családi élet megteremtésére. Esetükben is *jelentősen eltér a békés családi élet utáni vágyuk és az azt megteremteni képes viselkedésük*, hiszen ez utóbbi kialakulásában a félig-sikerült családi szocializációjuk, az előbbiben pedig a társadalom többi intézményeinek hatása tekinthető dominánsnak.

Az a férfi vizsgálati személy, akit kisgyermekkorában az alkoholista anyja extrém módon elhanyagolt -, s aki úgy fogalmazott, hogy képzeletében a családi élet békés, az egymásért és a közös gyermekükért élést jelenti -, rendszeresen eljárt italozni a barátaival, mondván, hogy neki is kell valamikor élnie. S amikor a felesége ezt kifogá-

solta, sőt később a feleség is megpróbálta az italozást, a férje veréssel reagált rá. Láthatóan ő maga sem tett semmit a vágyképében jelen lévő békés, boldog családi élet érdekében. A felesége számára végképp tűrhetetlenné vált az így előállt családi miliő és inni kezdett, majd közös gyermeküket is egyre inkább elhanyagolta. Az így kétoldalról is felborított családi életben - alapos verések formájában - azonnal előhívódtak a férj gyermekkori családjában szocializálódott konfliktusmegoldó minták. A férj reakcióját erősíthette, hogy a gyermekét elhanyagoló, alkoholizáló feleségében saját anyját láthatta viszont.

Hatalmas erő szükséges a gyermekkorban beivódott *erőszakos konfliktusmegoldó minták* megváltoztatásához:

„Meg kell értenie, hogy az a közeg, amelyben éltünk, úgy hatott ránk, mint egy betegség. Nem volt köztünk, gyermekek között szolidaritás és szeretet. Úgy bántunk egymással, ahogy velünk bántak. Verekedést kezdtünk a legkisebb sérelemért, állandóan veszekedtünk és mindig azzal zsaroltuk egymást, hogy elmondjuk azt, amit a másik tett az apánknak. Állandó konfliktusban voltunk és „kiakadtunk” a legkisebb provokációra. Az egyetlen válasz, amit ismertünk, az az erőszak volt. Állandóan megvádoltuk egymást apánk jelenlétében, hogy agresszióját a másik ellen irányítsuk. Ugyanis akár jók voltunk, akár rosszak, az eredmény ugyanaz volt - a verés. Állandó félelemben éltünk, hogy apánk mikor vadul meg.”¹⁶

S ugyanez a sértett felnőttkori életéről így vall:

„A férjem nem tudott uralkodni magán. Elviselhetetlenül erőszakos légkört teremtett maga körül amikor megvadult és elkezdett különböző tárgyakat a földhöz vagdosni. A végén már nem volt tányérunk. Kiabálhattam vele,

veszekedhettem vele, mint annak idején az apámmal tettem. Végül a gyerekek sírtak és mindannyian elfutottunk és elbújtunk előle. Egyikünk sem volt képes más, mint erőszakos megoldást találni a problémáink kezelésére, és sokáig nem ismertük fel, hogy nem vezet sehova és kitartottunk mellette. Tehát én is kiabáltam, amikor a férjem a türelmét elveszítette. Ha nem így tettem volna, erőtlennek éreztem volna magam, s nem akartam úgy viselkedni mint az anyám tette régen. Minden a múltamat visszhangozta, az emelt hang, a kiabálás, a csapkodás, az ajtó bevágása. Éjszakánként rémálmaim voltak, de ennek ellenére egy idő után a férjem is és én is elkezdtünk levezetni az indulatainkat a nagyobbik gyermekünkön. Amikor a dolgok elromlottak, mindketten a gyereket hibáztattuk érte és bántalmaztuk. Ez majdnem öt évig tartott, s akkorra már a kisebbik gyereknek is kijutott a verésből.”¹⁷

Az interjúk készítése során az volt a benyomásom, hogy a sértettek, ha felnőttkorukban kell szembe nézniük valamilyen konfliktushelyzettel - s a jelek szerint ez igen gyakori -, *problémamegoldásaikban ugyanolyan eszköztelenek, mint annak idején a szüleik voltak.* Ezért azonban nem hibázatható pusztán a gyermekkori családi helyzet, sokkal inkább az van mögötte, hogy 15-20 év elteltével sem áll e családok mellett olyan intézményes segítő hálózat, amely az ilyen természetű családi gondokon segíteni tudna. Talán annyi változás tapasztalható, hogy a sértettek, ha belekerülnek egy újabb - most már felnőttkori - rendezetlen, sok problémával terhes családi helyzetbe, hamarabb kilépnek belőle. Ez azonban nem a feszültségkezelés megtanulásának képességét, vagy a problémák megoldásának keresését jelenti, hanem az elkerülést, a válást, vagy az élettársi közösség megszakítását.

Amely azonban semmi biztosítékot nem nyújt arra, hogy hamarosan újabb, hasonló kapcsolatba ne kerüljenek.

E sértettek olyan felnőttek, akik *soha nem zárhatták le gyermekkorukat, soha nem dolgozhatták fel gyermekkori problémáikat*; őket sohasem vértézték fel problémamegoldó módszerekkel, a gyermekkorból átmenet nélkül kerültek a felnőttek világába.

A kérdés az volt a számomra az immár *felnőttkori sértettek és idősödő szülei kapcsolatában*, hogy mennyire nyomja rá bélyegét erre a kapcsolatra a gyermekkor. Azt tapasztaltam, hogy *a veszélyeztető szülők öregkorukban pontosan ugyanazt kapják vissza, amit ők nyújtottak gyermekeiknek*. Pontosán azt a bizonytalanságot, támasznélküliséget, szeretetlenséget érezhetik, amittől a gyermekeik szenvedtek. Bár mint minden dolog, ez sem egyértelműen fekete vagy fehér.

Például az az apa, aki a munkahelyén kiváló munkás volt, otthon azonban állandóan részegen családját kergető családfő, világos pillanataiban puskát faragott a fiának, és fából repülőt készített neki. Vagy az a sértett, aki 2 éves korától állami gondozásban, intézetben nevelkedett, s szüleiéről semmi emléke nincs, a szülők első jelentkezésére kész találkozni velük, híven, hogy a vér szava szólalt meg a szülőikben. S újabb keserű csalódások árán képes levonni a keserű következtetést, hogy mégsem gondolták a szülők komolyan a kapcsolatfelvételt.

Megrendítő a felnőtt gyerekek visszaemlékezése arra, hogy hogyan kötődtek a szeretetre egyáltalán rá nem szolgáló szüleikhez. S ez az érzelmi momentum, amely a hatósági beavatkozás számára teljes mértékben érzékelhetetlen. A kívülálló számára érthetetlen, hogy a rettenet, a megfélemlítettség légkörében élő gyermekek miért ragaszkodnak mégis a szüleikhez. Nem képes felfogni, hogy a

részenen családját terrorizáló szülőnek vannak józan pillanatai is. Még ha ezek valóban csak pillanatok is egyes családi közösségekben, a gyermek ismeri a szülő másik énjét is.

S természetesen be kell látnunk azt is - amint ezt az interjú is egyértelműen bizonyítja -, hogy az állami gondozásban felnevelkedő *sértett gyermekek nem kaptak semmit a családtól való megfosztottságért cserében*. Igaz, hogy ellátták őket, fedelet, ruhát kaptak, de a teljes emberré váláshoz szükséges gondoskodást, érzelmi támaszt, a szeretetet az intézeti gondozás sem volt képes nyújtani. S elszomorító, hogy a rendezetlen családi élet miatt állami gondozásba kerülő gyermekek többsége nagykorúságáig intézetben nevelkedett. A sértettek túlnyomó többsége arról számolt be, hogy maga, s a testvérei kiemelésén kívül, semmi egyéb nem történt a családjával. Mitől változott volna hát meg a diszfunkcionálisnak minősített családi közösség? Mitől válhatott volna alkalmassá arra, hogy visszafogadja a gyermekét? Mit kellene megértetnünk a veszélyeztető szülőknek? Azt a szükségszerűséget, mely szerint „a szülő-gyermek kapcsolat ... olyan kettős szerep, amelynek mindkét oldalát megéli az ember, csak hogy több évtizedes időeltolódással”.¹⁸ A családi életciklust éppen az jellemzi, hogy gyermekkori függő helyzetből önálló felnőtté válik az ember, majd az életkor előrehaladtával, idős korában, ismét támogatásra szorul. Annak az immáron felnőtt embernek a támogatására, akit korábban ő támogatott, mint felcseperedő gyermeket. Hiszen még ideális esetben sem alakítható ki olyan külső, segítő hálózat, amely a család támogató szerepét teljes mértékben helyettesíteni tudná. Hazai szociális szolgáltató hálózatunk pedig extrém módon gyenge. Olyan rövid és hosszú távú családi élettervek kialakításában is segíteni kellene a családoknak, amelyek e szempontokat is nyomatékosítják.

A csekély vizsgálati elemszám miatt *a saját gyermekkel való kapcsolatra* vonatkozóan inkább csak jelzésértékű információim vannak. Az interjúkból kitűnően a sértettek egy része, éppen kedvezőtlen gyermekkori tapasztalatai alapján arra az álláspontra helyezkedik a saját gyermekével kapcsolatban, hogy „mindent megadok neki, mert én annyi mindent nélkülöztem gyermekkoromban”. Úgy tűnik, hogy az anyagiakban megfogható hiányok pótlására törekszenek. Ezt jelzi a család anyagi erejét meghaladó ajándékozás gyakori volta. Ezekben az esetekben azonban mindig nagy a veszélye annak, hogy anyagiakban próbálják meg kompenzálni azt, ami éppen anyagiakkal nem pótolható.

C) Gyermeknevelés

Az interjúk tanúsága szerint a gyermekek szokásszerű tapasztalata a fizikai büntetés. *A testi fenytés a gyermekkel való bánásmód része:*

„Apámnak például olyan nevelési elvei voltak, hogy a gyereket verni kell, időnként meg kell verni ok nélkül is. ... Olyan nevelési elvei is voltak, hogy azért nem ad nekem igazat, még ha igazam is van, mert ő az apám. Tehát én mint gyerek nem cáfolhatom meg amit ő mond. Ha a fehérre azt mondja, hogy fekete, akkor nekem azt el kell fogadnom, mert a gyereke vagyok.”

Az idézett interjúalany számára is világos, hogy apja nem gyerekének, hanem tulajdonának tekintette, s ekként is „nevelte” őt.

Az alábbi interjúrészlet azt bizonyítja, hogy e családi rendszerekben gyakran még azoktól a személyektől sem kap védelmet és támogatást a gyermek, akiktől ezt a leginkább elvárhatná:

„Volt, hogy egy napig olyan rettegésben éltem, hogy azt hittem, hogy el fog pusztítani az apám. Csináltam egy csúzlit magamnak és lementem a térre. Meguntam, elindultam haza a kezemben a csúzli. Látom, hogy két megálló között megáll a 2-es villamos és kiszállnak az emberek és jönnek felém. Egyszer csak megfogtak és bevittek a végállomásra. Én nem csináltam semmit, hiába mondtam. Az történt, hogy a villamos első szélvédője ki volt löve, vagy rúgva, és hát nálam volt a csúzli, így biztosan én lőttem ki. Még a rendőrség is kijött. Felírták a szüleim nevét, a lakcímemet. Én hazamentem, rögtön be az ágyba, magamra húztam a takarót és remegtem a félelemtől, hogy engem most úgy megvernek, hogy ember olyat még nem kapott. Csöngetnek, azt hittem jön az apám. Áll egy hatalmas ember az ajtóban - az apám is hatalmas, de ez még egyszer akkora volt -, és nyújtja a csúzlit, és azt mondja, hogy nem te voltál, mert a hídról dobtak le egy követ. Meg is találták a nagy követ a vezetőfülkében. Meg azután gondolkodtak, hogy egy ilyen kis gyerekcsúzlival ezt nem is lehetne beverni. Lényeg az, hogy nyújtja be a csúzlit, és mondta, hogy ne haragudjak, hogy így megijesztettek. Mondtam, vigye innen, nem kell, nem is kellett soha többé.”

Az interjúalany annyi év után is színesen, magas hőfokú érzelmi átéléssel beszélt el a történetet. Döbbenetes látlet ez, egy egész életet végigkísérő félelemről! Milyen végtelen félelem lehet az, amelyben mindenkinél jobban kell félni az apától - sokkal jobban, mint egy rendőrtől, villamoskalauztól, bárki idegentől? A sértett számára a gyermekkori család megfélemlítő légköre újra és újra felidéződik, valahányszor csak az apa alakjához hasonló személy megjelenik az életében.

Az ilyen és a hasonló nevelési metódusokat szükség-szerűen követik *a gyermekek pubertáskorban bekövetkező problémái* csavargás, rossz tanulmányi eredmények, szabálysértések, kisebb-nagyobb bűncselekmények. A gyermek magatartását jellemző tünetek nem csupán a bántalmazásra, elhanyagolásra adott reakciók, hanem sokkal mélyebben tükrözik a gyermek viszonyulását a nem megfelelően működő család jelenségeihez, különösen a gyermek-szülő kapcsolathoz. E családokban a gyermek bizonytalan körülmények között él: homályos, körvonalazatlan magatartási elvárások között. A fegyelmezés eszközeit a szülők sokkal inkább az éppen abban a pillanatban szükségesnek tartott mértékhez igazítják, mintsem ahhoz, hogy a gyermek világosan lássa a határokat. Az ilyen gyermekek gyakran megfélemlítettek, igen hamar megtanulják, hogy semmiféle támogatást és szeretetet ne várjanak. Törekvéseik arra irányulnak, hogy elkerüljék a konfliktusokat, amely e családokban túlságosan gyakran vezet bántalmazó szituációhoz.

„Rettegésben éltem, mert minden kis hibáért ... apám rettenetesen megvert. Ez ráadásul abszolút kiszámíthatatlan volt. Kutyakorbáccsal ütött, fonott bőrszíj, a végén leffentyű, és azzal vert. 14-15 évesen remegtek a kezeim.”

„Nagyon sokszor elbújtunk a folyosón lévő szenesládába anyánk elől, hogy ne tudjon bántani.”

A sértettek gyermekkori családi életét alapvetően meghatározta valamelyik, vagy mindkét szülő túlzott *alkoholfogyasztása*. Az alkohol a családi konfliktusok többségében „természetes” kísérő jelenség. Gyermekkortól kezdődően szocializált minta alapján, az ivás és az azzal kapcsolatos viselkedési formák érvényesülnek. A megkérdozettek vágyaik szintjén ugyan el akarnak térni a hozott mintáktól, ám még az arra irányuló erőfeszítésig sem tudtak eljutni,

valószínűleg azért, mert nem volt számukra más, felnőtt életükben megvalósítható viselkedési modell. A következő idézet igen jól példázza a család átható problémáját jelentő apai alkoholizmust, melyre az anya is megtalálja a gyermekeket „védő” megoldást:

„Reszkettünk, féltünk, hogy most hogy jön haza apukánk, részegen, józanon? Reszkettünk, amikor már hallottuk a kapu alatt a hangját, akkor már le tudtuk szűrni, hogy most részeg, vagy józan. Nagyon sokszor megvert minket és az anyukánkat is. Volt hogy elmenekültünk, ha ki tudtunk menni az ajtón, akkor kimentünk, ha nem akkor jól megvert. Anyám próbálta mindig úgy csinálni a dolgait, hogy meg legyünk fürödve, vacsorázzunk, és ha lehet akkor aludjunk, tehát megpróbált minket dugdosni. Aztán persze nem mindig sikerült ...”

D) Támogató rendszer

Arra a kérdésre, hogy milyen fajta segítséget kapott a család, a sértett gyermekkorában, a problémák megoldásához, kivétel nélkül mindegyik vizsgálati személy az *intézményes segítségnyújtás teljes hiányáról* számolt be - családi, rokoni segítségnyújtások azonban előfordultak.

Nagyon sok esetben még felnőtt fejjel sem tudták megfogalmazni, hogy milyen fajta segítségre lett volna szüksége a családnak. „Jó család kellett volna” - mondták. Az interjúkból kitűnően azonban néhány sértett életében szerepelt olyan személy, aki támaszt nyújtott a sértettnek (rokon, szomszéd, pedagógus). E segítségnyújtások azonban véletlenszerűek, esetlegesek, s a természetükből következően nem szakmai segítségnyújtások voltak. Ha e családok

életébe a hatóság beavatkozott, az mindig ellenséges, támadó lépésként értékelődött.

A megfelelő intézményes és személyes szakmai segítségnyújtás hiányában a problémák megoldására önmaguktól képtelen családokat a pillanatnyiság uralta, hosszú távú, a gyermekeik felnőtt életére vonatkozó stratégiájuk nem volt. A sértettek felnőttként is hiányolják azt a támaszt, amely a felnőtt életre való felkészítést alapozta volna meg.

Jegyzetek a IV. fejezethez

1. Vavró, I.: Tartás elmulasztása... id. mű 7. old.
2. A vizsgálat a gyermek- és fiatakorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények alábbi kategóriáira terjedt ki:
 - kiskorú veszélyeztetése (Btk. 195. §)
 - tartás elmulasztása (Btk. 196. §)
 - kiskorú elhelyezésének megváltoztatása (Btk. 194. §)
 - erőszakos közöszlés (Btk. 197. §)
 - szemérem elleni erőszak (Btk. 198. §)
 - megrontás (Btk. 201-202. §§)
 - természet ellen erőszakos és egyéb fajtalanság (Btk. 199-200. §§)
 - vérfertőzés (Btk. 203. §)
3. Összefoglaló jelentés a kiskorú veszélyeztetése büntette miatt indult eljárások törvényességének vizsgálatáról. Legfőbb Ügyészség, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Önálló Osztály. Budapest, 1994.
4. Összefoglaló jelentés ... id. mű 6. old.
5. Összefoglaló jelentés... id. mű 8. old.
6. Hasonló megállapítást tesz Vavró István is: „Az elváltak és a jogilag házas, de ténylegesen különváltan élők együttes aránya megközelítőleg megegyezik a nőtlenek és hajadonok arányával. A megfigyelhető értékek arra utalnak, hogy a nőtlenek, hajadonok esetében több, a társadalomban az utóbbi időben ugyan gyakoribbá váló, de még mindig nem teljesen elfogadott magatartásforma kapcsolódik össze, nevezetesen a házasságon kívüli gyermekszülés és a nem minden szempontból megfelelő életvitel, melynél a gondoskodás hiánya már a gyermek veszélyeztetésére is kiterjed.” Vavró, I.: id. mű 8. old.

7. Összefoglaló jelentés... Legfőbb Ügyészség id. mű 4. old.
8. A lakosság szociális helyzetének alakulása. Nép-jóléti Minisztérium. Munkaanyag, 1994. szeptember
9. Vavró, I.: Tartás elmulasztása... id. mű 8. old.
10. A téma alapos feldolgozására lásd: Tauber, I.: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. ELTE Jogi Továbbképző Intézet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1986.
11. Szakértői bizonyítás a büntető eljárásban. OKKri Tájékoztató 24. kötet. Budapest, 1982. 10., ill. 82. old.
12. Bárd K.: A büntető hatalom megosztásának buktatói. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987. 199. old.
13. Szakértői bizonyítás... id. mű 82. old.
14. Összefoglaló jelentés... Legfőbb Ügyészség id. mű 9. old.
15. Összefoglaló jelentés... Legfőbb Ügyészség id. mű 9. old.
16. Jay, M.-Doganis, S.: Battered. The Abuse of Children. Wiedenfeld and Nicolson LTD. London, 1987. p.164.
17. Jay, M.-Doganis, S.: id. mű 170. old.
18. Popper, P.: A szülő-gyermek kapcsolat alakulásának gyökerei. In: A családi élet mai problémái. Tankönyvkiadó, Budapest 1980. 42. old.

V. fejezet

A JÖVŐ IRÁNYAI

Nem könnyű választ adni arra a kérdésre, hogy „mi a teendő” annak érdekében, hogy a magyar társadalom ráébredjen arra a hazai családokra is érvényes szomorú valóságra, hogy a támogató családi erőter a véltnél jóval többször kegyetlen, megalázó, és a védtelen gyermekeket kihasználó jellegű. Mindenekelőtt azonban a gyermekvédelmi szakembereknek és a gyermekeket segítő szakmák képviselőinek kell megismerniük és osztaniuk egy olyan új szemléletet, amelynek kialakításához e könyv is igyekszik segítséget nyújtani.

Mi tehát a teendő ma, holnap és holnapután a gyermekvédelemben általában és az egyes speciális szakterületeken? Mit kell tenni annak érdekében, hogy csökkenjen a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények száma vagy a már sértetté vált gyermekek megfelelő segítséget kapjanak?

E könyv szűkre szabott keretei közé csak a legfontosabb módosítások rögzítése fér, hiszen a gyermekvédelmi rendszer átalakításának nem csak egyetlen megoldása lehetséges. Ezért a továbbiakban csupán a rendszer azon módosítandó elemeire igyekszem koncentrálni, amelyek változtatását a legsürgetőbbnek ítélem.

Vegyük sorra tehát a gyermek-sértettek védelmét érintő alapvetően szükséges módosításokat:

- a) a hatósági jellegű gyermekvédelem átalakítását partneri együttműködések láncolatává,
- b) intézményközi együttműködések elindítását,
- c) a gyermek-sértettek védelmét a büntető eljárásban,

- d) a kiskorú veszélyeztetése törvényi tényállásának pontosítását,
- e) a sértetti adatgyűjtés megszervezését,
- f) gyermek sértett-segítő szolgálat létrehozását,
- g) családi bíróságok felállítását.

1. A jelen realitása

A gyermekvédelem mai realitása az átmenetiség. Bár ezen átmeneti állapot gyakorlatában még az előző időszakhoz tapadó automatizmusok is működnek, de már működni kezdenek a reformok „kis körei” is, és ezzel párhuzamosan kristályosodni látszanak olyan új megoldások, amelyek a hazai gyermekvédelem holnapját, esetleg holnaputánját is meghatározzák.

Néhány évvel ezelőtt, az ugyancsak e témával foglalkozó kandidátusi értekezésemben ezt írtam: „Jelei sem érzékelhetők annak, hogy elmozdulás történt volna (a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények körében - K. K.) a felnőttkori aszociális vagy antiszociális magatartás megbüntetésének egyoldalú szükségességétől a gyermek és a család egésze fokozottabb védelmének irányába.”

Bár a megoldás 1995 őszéig még nem született meg, *a változás iránya már látható*. A Gyermekvédelmi Törvény tervezete szakít a korábbi felfogással, és a gyermekvédelmi reakciók körében a segítő és a kényszerítő eszközök alkalmazási lehetőségét határozottan különválasztja. Mint ilyen, üdvözlendő, hisz a családdal kapcsolatos problémák megközelítésében a család egészének érdekeit fokozottabban védő irányba történő elmozdulás első lépéseként értékelhető. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a gyermekvédelem jelenlegi eszközrendszere alkalmatlan a családon

belüli konfliktusok teljes körének rendezésére. Erre a célra csak az érdekek azon rendszerét érvényesítő családpolitika képes, amely a mindenkori társadalmat és intézményeit a családhoz, annak funkciói maradéktalan betöltéséhez fűzi, és egyben rendelkezik azokkal az eszközökkel is, amelyek alkalmazásával ezen érdekek megvalósíthatóak. Az érdekszempontú megközelítés azért fontos, mert a gyermekvédelem - kapcsolatban lévén a társadalompolitika egyéb alrendszerével - óhatatlanul más elvek, érdekek és szabályozások keresztútjába is kerül.

A Gyermekvédelmi Törvény várható, rövid időn belüli megalkotása elengedhetetlen a *gyermekvédelem szemléletváltásához*. Nem hallgathatom el azonban ezzel kapcsolatos aggályaimat sem.

Az 1990-ben megszületett Gyermeki Jogi Konvenció két alapvető elvet fogalmaz meg: a gyermekek érdekeinek mindenek felett álló figyelembevételét és gyermekgondozási és nevelési feladatai minél teljesebb ellátása érdekében a család támogatásának kötelezettségét. A Konvenció nagy hangsúlyt helyez a gyermekek önálló jogainak megfogalmazására és biztosítására.¹ Ezen igény a polgári államokban a szerves társadalmi fejlődés szükségszerű következményeként fogalmazódott meg, melynek során nemcsak a gyermekek jogainak biztosítása vált egyenrangúvá a szülők és a család jogainak garantálásával, hanem e külön-külön is megfogalmazódó jogok biztosítása során a korábbi integrációs fázis előnyeit megtartva haladtak meg azt.

A magyar gyermekvédelem azonban még nem, illetve csak most e tervszellel jutott el a családi-szülői-gyermeki jogok megfogalmazásának ezen integratív szintjére. Még nem történt meg gyermekvédelmi intézményrendszerünk e filozófia szellemében történő átalakítása sem. A magyar gyermekvédelem - csakúgy mint a magyar társadalom - az

Európába integrálódás szándékától „hajtvá”, s a nemzetközi jogfejlődés fő vonulatához igazodva, az előbb említett integratív fázist a gyakorlatban kipróbálatlanul hagyva csatlakozott a Gyermeki Jogi Konvencióhoz. E „gyorsításnak” azonban veszélyei is vannak.

Bár a gyermekek jóllétének, fejlődésének biztosítása, a károsodás bekövetkezésének megelőzése, a családi problémák megoldhatósága függ a jogi szabályozás természetétől, de sokkal inkább a gyermekeknek és a szülőknek megfelelő segítséget nyújtó szolgáltatások létezésén, működésén múlik. A gyermekvédelmet alapvetően meghatározzák azok az egyének - a jól képzett szociális munkások, az orvosok, a jogászok, pszichológusok, védőnők, pártfogók, bírák -, akik különböző szakmák képviselőiként működnek együtt a közös cél érdekében. A jog szükséges szövetséges, de ne ringassuk magunkat abba a hitbe, hogy helyettesítheti a felkészült szakemberek segítő tevékenységét. A gyermekek hatékony védelmét ugyanis csak abban az esetben lehet biztosítani, ha megfelelő segítő szolgáltatások állnak a gyermek és a család rendelkezésére.

Előállhat tehát az a helyzet, amelyben konzerválódik a gyermek jogainak a családétól és a szülőkétől elszakított felfogása, s gyermekvédelmünk „elmaradott” intézményrendszere úgy abszorbeálja a „modern”, integratív felfogást, hogy közben éppen annak lényegét adó szemléletet hagyja elsikkadni. Ennek az is következménye lehet, hogy a beidegződésektől vezérelt intézményrendszer a gyermek érdekeinek, jogainak sérelmét továbbra is csak a hagyományos módon, a gyermek „megmentésével”, és nem az egész családi közösség gondjainak megoldásával akarja és tudja kezelni.

Jelenleg ugyanis ez az *ellentmondásos család- és gyermekvédelmi szempontú megközelítés* jellemző a magyar gyermekvédelem egész rendszerére: a gyermek érdekeinek,

szükségeinek első helyre állításával *a gyermeket, mint a családtól elválasztott különálló egységet szemléli*; jólétét és jogait még nem úgy fogja fel, mint amelyek magától értetődően integrált részei a szülők életének, a szülői szerepek megfelelő ellátásának, hanem a gyermek érdekeinek védelmét a családtól függetlenül is biztosítani kívánja, adott esetben a szülőkkel szemben. Pedig még a gyermeket sértő, a családon belül elkövetett fizikai és szexuális erőszak, illetve elhanyagoló szülői magatartás is a család diszfunkcionális működésének következményeként írható le. A hagyományos gyermekvédelmi nézőpont azonban igen kevésbé optimista az ilyen, illetve a családban előforduló egyéb deviáns jelenségek problémahalmazának (pl. alkoholizmus, családi erőszak stb.) kezelhetőségét illetően.

E problémák világszerte léteznek, s a rájuk adott adekvát reakció megtalálása mindenütt nehéz feladat elé állítja a segítő szakembereket. A megoldással kecsegtető eredmény azonban *csak a családi autonómiát tiszteletben tartó, segítő-támogató rendszer kialakításával remélhető*, amely a gondozó és a gondozott között partneri, mellérendeltségi viszonyt feltételez és kíván.

Gyámhatóságaink nincsenek szakmailag felkészülve a családgondozói, családsegítői feladatok ellátására, és a veszélyeztetett helyzetről tájékoztató állampolgári vagy intézményi jelzések is többnyire késve érkeznek hozzájuk. A jelzések akkor bizony már hiába érkeznek, amikor a családgondozásra alig, vagy már egyáltalán nincs mód - nem is beszélve a családgondozást ellátó intézményrendszer kevésbé fejlett voltáról. Családgondozást végző intézményeink ugyan léteznek, s az ezt célzó országos hálózat kialakítása is megindult a legutóbbi években, e szelektív fejlesztés azonban nem az olyan univerzális szolgáltatásokról való gondoskodást jelentette, amely a gyermekek és a családok

többségének megerősítését célozta volna. Más szóval, az *alaprendszerek (család, iskola, stb.) támogatása* - egy átfogó, hosszú és középtávon megalapozott szociális reform - helyett, az *alaprendszerek diszfunkcionalitását korrigáló korrekciós intézményrendszerek fejlesztésére került sor* (pl. nevelési tanácsadók, családsegítő központok). Az első családsegítő szolgálat 1985 márciusi megnyitásával kezdetét vette az elmúlt 10 esztendő legérdekesebb szociálpolitikai kísérlete. Nem véletlen azonban, hogy e szolgálatok 1985 óta folyamatosan keresik helyüket a helyi-területi szociális szolgálatok hálózatában. „A tapasztalatok szerint azok a családsegítő szolgálatok tudtak progresszív működést felmutatni, amelyek vagy a szociálpolitika foghíjaiba ékelődtek be új elemként, új szolgáltatásokkal, vagy a létező hálózat tevékenységével megegyező feladatokat láttak el, de más szemlélettel.”² Már maga a családsegítő szolgálatok léte is jótékony hatással lehetne a gyermekvédelem intézményrendszerének fejlődésére. E szolgálatok fejlődését, kreativitását azonban nagymértékben visszafogta, hogy az elmúlt években - kényszerűen - kríziskezelésre kellett berendezkedniük.

A gyermekvédelem átalakításának jelenlegi nagyívű szándékai hasonlatosak a családsegítő szolgálatok létrehozásának indokaihoz: a cél a rászoruló magyar gyermekek gondozásához, neveléséhez és társadalmi beilleszkedéséhez nyújtott szakszerű, komplex és differenciált ellátás biztosítása.³ Ám nem tudjuk, hogy a rendszer hogyan működik akkor, ha a pénzügyi feltételek csak a kríziskezeléshez adóttak. Módosítja-e ez a tény az állami beavatkozás eszközeit? Érvényesül-e továbbra is a gondozó és a gondozott közötti partneri viszony, vagy pedig továbbra is csak a jelenleg használatos hatósági eszközök „hívódnak

elő”? Csupán új köntöst kap-e az eddig oly sűrűn alkalmazott megoldás?

Ma a család diszfunkcionális működését jelző tüneteket a felnőtt családtagok deviáns magatartásaként észleljük és stigmatizáljuk, s a jelenség kezelésére szolgáló eszközeink is ennek megfelelően alakulnak. Ez a helyzet a gyermekek fejlődését veszélyeztető magatartások befolyásolására megfelelőnek vélt reakciókészletet is meghatározza. Szavaink is a támadás-védekezés dichotómiájában maradvá, a gyermek megvédését célzó feladatkört sejtetnek, a gyermeket támadó szülővel és körülményeivel szemben. Az így kialakult kezelés sodrásában egyre szorosabban kapcsolódik össze a gyermekek nevelésének elhanyagolása, gondozásának elmulasztása más deviáns magatartásformákkal, különösen az alkoholizmussal és a bűnözéssel. A felnőtt családtagot megpróbáljuk jobb belátásra, magatartásának megváltoztatására bírni, s ha ez nem következik be, akkor nem a szülőt, hanem a kiskorút emeljük ki a családból. E beavatkozásoknál az alkalmazott eszközök hatósági jellege, a hatóság és a család közötti alá-fölérendeltségi viszony a domináns, mely igen kevés eredménnyel kecsegtető formája a privát szféra befolyásolásának.

A gyermek megfelelő szocializációja szempontjából a család egyik alapvető funkciója a kiegyensúlyozott, érzelmi-
leg is támaszt nyújtó családi háttér biztosítása. A gyermeket azonban komplex hatások érik a családban, s ezek között sokszor olyan súlyos devianciaformák is megtalálhatók, amelyeknél valóban a gyermek testi épségének védelme az elsődleges. Mindannyian tudjuk, hogy vannak olyan családok, amelyek időlegesen vagy tartósan nem képesek védelmet nyújtani a kiskorú családtagnak, ahol tehát az intézményes gondozás, a családból való kiemelés elkerülhetetlen. A gyermeknek a családból történő kiemelésekor a gyermek-

védelmi szolgálat feladata többirányú. A gyermek érdekeit szem előtt tartva a család keretein kívül álló gondozókkal együttműködve kell biztosítani a viszonylag könnyű átmenetet a család és az intézményes gondozás között. A gyermek szeparációja után is szem előtt kell tartani a család újraegyesítését, minden olyan esetben, ahol erre akárcsak a legcsekélyebb esély is megvan. A gyermek érdekeinek érvényesítésével egyidejűleg tiszteletben kell tartania és elő kell segítenie a szülői jogok folyamatos érvényesülését.

Az Amerikai Gyermekvédő Liga megállapításával, miszerint a gyermekvédelmi szolgálatok tevékenységének *a gyermek megvédése mellett azon körülmények befolyásolására is ki kell terjednie, amelyek a bántalmazás vagy az elhanyagolás kialakulásához vezettek,*⁴ feltehetően mindenki egyetért. Az elv „aprópénzre” váltásához azonban alapvető szemléletváltásnak kell lezajlania a magyar gyermekvédelemben. A fentiek ugyanis azt jelentik, hogy a gyermekvédelmi szolgálat:

- integrált szemléletű, gyermekközpontú és családra orientált megközelítést alkalmaz tevékenysége minden szakaszában,
- a családdal kapcsolatos gondozási terv kialakításába és végrehajtásába bevonja a családot és a gyermekeket,
- a problémamegoldásban felhasználja a rendelkezésre álló közösségi erőforrásokat,
- átengedett forrásokkal is segíti azoknak a szolgáltatásoknak a kialakulását, amelyek a bántalmazott vagy elhanyagolt gyermekek, testvéreik és a szülők gondozására irányulnak,
- a legközelebbi elérhetőséggel kész a bajbajutottak azonnali megsegítésére,
- a gyermek hathatós védelme érdekében alakítja ki a gyermekek ellen elkövetett cselekményekről érkező bejelen-

tések fogadására, vizsgálatára és ellenőrzésére alkalmas eljárást,

- az igazságszolgáltatási rendszerrel írásbeli együttműködési megállapodás keretében tisztázza a kiskorúakkal kapcsolatos büntetőügyekben érintett hatóságok és szolgálatok eljárásbeli szerepét és felelősségét.

2. A Családi Bíróság, mint a gyermekvédelem garanciarendszerének új eleme

A gyermekvédelemre váró feladatok a gyermekvédelem hazai *intézményrendszerének átalakítását* is indokolják. Álláspontom szerint az emberi és ezen belül a szülői jogok és kötelezettségek integrált szemléletére figyelemmel, garanciális szempontból célszerű lenne a gyámügyi hatósági ügyeket *független bíróság* hatáskörébe utalni.

Az államigazgatási eljárásról szóló törvény szerint az államigazgatási eljárás célja, hogy az államigazgatási szervek hatósági eljárásának szabályozásával elősegítse az államigazgatási feladatok eredményes ellátását. A törvény szerint államigazgatási ügy az, amelyben az államigazgatási hatóság az ügyfelet érintő jogot vagy kötelezettséget állapít meg. A gyermekvédelmi ügyek többségénél azonban nyilvánvaló, hogy nem jogok megállapítására, hanem jogok egészének vagy egyes részeinek elvonására kerül sor. Ezzel szemben, a bírósági törvény szerint a bíróság az igazságszolgáltatás során „védi és biztosítja ... az állampolgárok ... jogait és törvényes érdekeit”.

Garanciális szempontból nem kétséges tehát, hogy az állam és az állampolgár vitájának eldöntését - a gyermekvédelem hatósági döntéseiben ugyanis erről van szó -

indokolt *a végrehajtó hatalmon kívülálló bírói szerv hatás-körébe utalni*, s az ilyen ügyek elbírálására külön bíróság létesítése látszik célszerűnek. Annak elvi szükségességét, hogy az állam és az állampolgár közötti vita eldöntésének jogát független szervezet kezébe célszerű adni, könnyű belátni. A család életébe történő hatósági beavatkozás határvonalának tisztázását szolgálhatja a felügyeleti és ellenőrző jellegű feladatoknak a gyámhivatalokhoz történő telepítése. Ez lehet ugyan a holnap megoldása, de semmiképpen nem lehet a holnaputáné is. Nem lehet, mégpedig azért, mert az állam és az állampolgár közötti vita továbbra is az államigazgatás szférájában marad, ahol az állampolgár (jelesül a szülő), kevésbé „vitaképes” az állam képviselőjével (a gyámhivatallal) szemben, hisz a jogviszonyt továbbra is az alá-fölérendeltség jellemzi. Felvethető, hogy nem orvosolja-e a helyzetet az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata. Tény, hogy az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata alapvető garanciális biztosíték. Nem is elvi, inkább célszerűségi szempontok mondatják velem, hogy mégsem ez a járható út. A gyakorlatban ugyanis éppen a gyámhatósági ügyek azok, amelyeknél minden félnek, de kiváltképp a gyermeknek az érdeke, hogy mielőbb rendeződjen a helyzet. Ezt az érdeket a többfokozatú fellebbevitel a tapasztalatok szerint nem szolgálja, hisz a jogerős döntésig az elbírálás időtartama jelentősen megnövekszik, s minden jószándék ellenére maga az eljárás válhat újabb ártalomforrássá. Nem beszélve arról, hogy a bírósági kontroll lehetősége maga is azt a célt szolgálja, hogy az esetleges állampolgári jogsérelmeket - végső fokon - egy független szervezet orvosolja, megerősítve, vagy megváltoztatva a korábbi közigazgatási határozatot.

Ezt a vargabetűt kellene kiiktatni az eljárásból, mégpedig úgy, hogy a gyámügyi hatósági döntések - természetesen

nem a jelenlegi teljes kör - „ab ovo” bírósági hatáskörbe kerüljenek, esetleg külön bírósági jogállással a bírósági szervezeti rendszeren belül, Családi Bíróság megnevezéssel.⁵

E kérdés elvi eldöntése annál is inkább indokolt, mert jogalkotásunkban a szülői jogok körében a garanciális szempontokat elimináló tendencia felerősödése is tapasztalható. A Csjt. 1990. évi módosítása megtörte azt az elvet, mely szerint a kiskorú státusát érintő ügyekben csak bíróság dönthet: „A gyámhatóság az intézeti nevelésbe vett kiskorút örökbefogadhatónak nyilvánítja, ha a szülő gyermekével önhibájából nem tart rendszeres kapcsolatot, életvitelén, körülményein nem változtat, és emiatt az intézeti nevelés nem szüntethető meg. A gyámhatóság az örökbefogadás érdekében ezzel egyidejűleg a szülő kapcsolattartási jogát is korlátozhatja, vagy szüneteltetheti.” Egyetértek Kiss Éva következtetésével: „Az egyszerűsítéssel megszűnt az a garancia is, hogy csak bírósági úton lehet a gyermek státusán, a szülő és a gyermek jogi kapcsolatán változtatni. ... a határozat bíróság előtt (ugyan) megtámadható, ... ez azonban egy utólagos kontroll. A gyámhatóság ... így stabilizálja a megtámadott határozat alapjául szolgáló kifogásolt helyzetet, elzárja a szülőt a gyermektől.”⁶

3. A kiskorú sértett, mint önálló kriminálviktimológiai kategória

A család hibás működése két azonos súlyú - bár eltérő megjelenési formájú - végállapotot eredményezhet:

- a) a *gyermek*ek viktimizációját, azaz a sérelmükre elkövetett bűncselekményeket, illetve
- b) a *gyermek- és fiatal*kori bűnelkövetést.

Úgy a gyermekek viktimizációjában, mint a gyermek- és fiatalkori bűnelkövetésben a család nem megfelelő működésének tünetei manifesztálódnak. Az e cselekményekben megjelenő problémákra adott társadalmi válasz kétféle: pönalizáló, vagy a normakövető magatartásra egyéb eszközökkel ösztönző lehet.

Jelenlegi gyakorlatunkban a család nem megfelelő működésének nyilvánvaló tüneteire szankció jellegű reakciót fejt ki a társadalom. Az állam a büntetőjog eszközeivel is beavatkozik a családok életébe.

E cselekmények kezelése azonban nem csupán a büntetőjogi reakció problémája. A családi erőszak önmagában is olyan súlyos és összekapcsolódó gondok létezését mutatja egy kisközösségen belül, amely problémák megoldása kívül esik a büntetőjog korlátain.

A büntetőjognak azonban fontos reziduális szerepe van a gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények körében.

Ahogy a gyermekvédelmi veszélyeztetettség fogalma jelzi a gyermeknevelés kívánatostól eltérő formáit, úgy a büntetőjogi norma jelzi azt a határt, amely a társadalmilag elfogadható, illetve elfogadhatatlan szülői, gondozói magatartások között húzódik. A büntetőjogi norma segít annak világossá tételében, hogy a szülőknek, a gondozóknak milyen magatartásoktól kell tartózkodniuk, és mi történik akkor, ha nem ennek megfelelően cselekszenek.

A felnőtt családtagok magatartása következtében sértetté váló kiskorúak vizsgálata tehát messze túlterjed a szorosan vett bűnügyi tudományok vizsgálati körén és a probléma interdiszciplináris megközelítést igényel.

A kriminológia a bűnözés okainak magyarázatánál eljutott azokhoz a társadalom alapstruktúráiban létező és ható ellentmondásokhoz, amelyek produkálják és reprodukálják a bűnözést és az egyéb deviánsnak minősíthető

jelenségeket. E vizsgálatok azt is tanúsítják, hogy az egyes társadalmi rétegekben és/vagy csoportokban e jelenségek lényegesen gyakoribban mint másokban. (Különösen például, ha az ismertté vált bűnözésre és nem az egész társadalom bűnözésére vagyunk figyelemmel.)

Hasonlóképpen a viktimizációt elősegítő társadalmi feltételrendszerek (a társadalom strukturális rendjét meghatározó mechanizmusok; a társadalom átrétegződését eredményező folyamatok; a társadalmi integrációt biztosító intézményrendszerek működésének harmóniája⁷) elemzése nélkül a viktimológia sem adhat választ a sértetté válás okaira.

Remélhetőleg e könyv segíti az Olvasót annak felismerésében, hogy *a sértetté válás lehetősége sem véletlenszerűen, de még csak nem is arányosan oszlik meg a társadalomban*, s hogy ez különösen igaz a kiskorú sértettekre. E korcsoportnál a sértetté válásnak rá kell irányítania a figyelmet a fejlődés strukturális akadályaira, a gyermekek társadalmi státusára, jogi helyzetére, valamint azokra a társadalmi integrációt biztosító kapcsolatrendszerekre, amelyeknek a gyermekek koruknál fogva részesei (család, iskola stb.).

Nem véletlen, hogy a kriminológiai kutatások körében a cselekmények, illetve az elkövetők jellemzőire tekintettel speciális vizsgálati kategóriává és önálló kriminológiai fogalomná vált például az erőszakos, a szexuális és a fiatalkorú bűnözés.

A gyermekek sérelmére elkövetett cselekmények azonban még nem képeznek önálló vizsgálati kategóriát sem a kriminológiában, sem a statisztikai adatszolgáltatásban. Holott e cselekmények mindegyikét jellemző közös sajátosságok - a védett jogtárgy jellege, a sértett életkora, a család diszfunkcionális működése, az elkövetők életmódbeli sajátosságai stb. - az önálló kriminológiai, még inkább vikti-

mológiai kategóriaként való értelmezését megfelelően megalapozzák. A kiskorú sértett önálló kriminálviktimológiai kategóriát alkot. Ennek megfelelően e problématerületnek nagyobb jelentőséget kell kapnia a tudományos kutatásokban azzal a céllal, hogy e vizsgálatok eredményei segítsenek a büntetőpolitika és egyéb szakpolitikák határterületeinek tisztázásában, a kriminálpolitika irányainak meghatározásában, illetve elősegítsék a sértettek jogait és érdekeit biztosító jogszabályok megszületését.

4. A kiskorú sértett jogi védelme

A gyermekek azonban nemcsak különböző bűncselekmények sértettjeivé, de ennek következtében *a büntető eljárás alanyaivá* is válnak. Elszenvedőivé annak az eljárásnak, amely még a felnőttkorú sértettek érdekeit, jogait sem veszi kellőképpen tekintetbe.

Úgy gondolom nem kell különösebb indokolás ahhoz az állításhoz, hogy a büntető eljárásjog jelenlegi feltételrendszere jelentős mértékben hozzájárul a gyermekkorú sértettek másodlagos viktimizációjának⁸ kialakulásához. Az ilyen büntetőügyekben komoly ellentét feszül a tényállás tisztázásának szükségessége, és a kiskorú sértett - védelem iránti igénye között. Különösen problematikus az a helyzet, amikor a kiskorú a saját szülőjével kerül szembe az eljárás során. A gyermek számára feloldhatatlan konfliktust és hosszan tartó büntudatot teremt, ha saját szülőjére nézve kell terhelő vallomást tennie.

E konfliktus csak a személyes segítségnyújtásban járatos szakemberek által nyújtott szakmai támogatással oldható fel. A probléma lehetséges „kezelésére” két külföldi példát idézek:

Izraelben a Pártfogó Szolgálatot jogosította fel a törvény a kiskorú sértettek érdekeinek képviselőjére. A gyermek képviselőjét ellátó hivatásos pártfogó hallgatja meg a gyermeket a sérelmére elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatosan, s dönti el, hogy a gyermek fizikai és pszichés állapota lehetővé teszi-e a bíróság általi meghallgatást. Amennyiben a gyermek számára nagy megterheléssel, vagy további érzelmi sérüléssel járna a kihallgatás, a pártfogó nem járul hozzá a gyermeknek a tárgyaláson való megjelenéséhez. Ezekben az esetekben helyette a pártfogó vesz részt a tárgyaláson és tesz vallomást mindarról, amit a gyermek elbeszéléséből megtudott. Ha a gyermek kihallgatható, akkor személyes támogatóként a gyermekkel együtt vesz részt a tárgyaláson, semlegesítendő és oldandó a tárgyalással járó feszültségeket.⁹

Az Amerikai Egyesült Államok, Maryland állam, Bírósági és Eljárási Törvényének 9-102.¹⁰ cikkelye a 18 év alatt életkorú sértett számára biztosítja a zártláncú tévéhálózat segítségével történő vallomástétel lehetőségét, feltéve, ha a bírósági tárgyalóteremben tett vallomás komoly érzelmi megterheléssel járna. A jogszabály a vallomástételnél jelen lévő személyek számának korlátozását is lehetővé teszi. A gyakorlatban az ilyen ügyeknél a kiskorú sértett a zártláncú közvetítésbe bekapcsolt külön helyiségben tesz vallomást, amelynél személyes segítőként pszichológus, vagy szociális munkás is jelen van, s aki a továbbiakban is érzelmi támogatást nyújt a számára.

A büntetőeljárásban szabályozott kötelező védelem analógiájára szükségesnek látszik, hogy *a törvény speciális sértetti kategóriák* (pl. gyermekkorú, szexuális cselekmények sértettjei) *sámára Magyarországon is hivatalból biztosítsa a képviselőhöz és támogatáshoz való jogot az*

eljárás során. A gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elbírálása során, mind a kiskorú sértett jogi, mind pedig mentális védelmét biztosítani kell. A kiskorú sértett jogi védelmét az eljárási törvényben szabályozott „*sértetti kötelező védelem*” biztosítaná.

A kiskorú sértett érdekeinek figyelembevételét és mentális védelmét *a szociális szakember tudásának az eljárásba történő „beemelése” oldhatná meg.* A bűncselekmény elkövetésével összefüggésben álló körülmények egy részére vonatkozó kiegészítő bizonyítékok összegyűjtése a pártfogó felügyelő feladatát képezhetné, a rendőrséggel való korrekt, jogszabályban rögzített munkamegosztás alapján. Ha a hivatásos pártfogó a bírósági eljárás során feltárhatja a kiskorúak viktimizációját eredményező családi helyzetek mögöttes tényeit, és a sértett érdekeire is figyelemmel lévő javaslatot tehet a megfelelő büntetés kiszabását illetően, akkor ezzel elősegítheti a megalapozottabb büntető ítélezési gyakorlat kialakulását és az alternatív büntetések gyakoribb alkalmazását. Ez az eljárási megoldás utat nyitna afelé, hogy az elkövető és a hivatásos pártfogó közös megállapodásának megfelelően, a bíróság elé olyan, jól előkészített, szabadságelvonással nem járó büntetés kiszabásának lehetősége kerüljön, mely tekintettel van a kiskorú sértett és az egész család érdekeire is. Ezzel a megoldással nem csupán a sértett érdekeinek védelme érvényesülne hatékonyabban, hanem még ennél is több - a család egészének érdeke.

E megoldás bevezetésének természetesen nemcsak az a feltétele, hogy az eljárásban megjelenjen a cél eléréséhez szükséges szakmai tudás, hanem az is, hogy a szociális szférában ténylegesen rendelkezésre álló többféle erőforrás létezzen. A „devianciakezelés jelenlegi intézményrendszerében a bűnözéssel kapcsolatos problémák oldásának gyakor-

latában van jelen a legkevésbé a nem hatósági jellegű, a szolgáltató-segítő tevékenység” - írtam szerzőtársammal egy 1994-ben megjelent tanulmányban.¹¹ Megállapításunk (sajnos) továbbra is igaz, hiszen a szolgáltató-segítő tevékenység hiánya nemcsak a bűncselekmények elkövetőit érinti, de annak áldozatait is sújtja.

5. Gyermek sértett-segítő szolgálat felállításának szükségessége

A gyermek-sértetteknek sokféle szükségletük van, amelyeket ki kell elégíteni ahhoz, hogy a cselekmény rövid és hosszú távú következményeit kezelni lehessen. A könyvem IV. fejezetében bemutatott vizsgálat egyik célja a *hazai sértett-segítő szolgálatok várható feladatkörének körvonalazása* volt. A büntető felelősségrevonás útjára terelt ügyek jellegzetességeinek megismerése kezünkbe adhatja a megoldás kulcsát, legalábbis abban az értelemben, hogy a létrehozandó szolgáltatásokban milyen krízishelyzetekkel kell elsősorban számolni. Ebből körvonalazódik az a több tudományterületre kiterjedő szakismeret, amely adekvát segítséget nyújthat a kiskorú sértetteknek, igazodva a sérelmükre elkövetett cselekmények sajátosságaihoz is. Azaz képes olyan szociális és mentális segítséget biztosítani, amely bár elsősorban a sértetté vált gyermek megsegítésére koncentrál, mégsem veszíti szem elől a gyermek és családja közös érdekeit. Ennek megvalósítása érdekében dolgoztam ki egy olyan szolgáltatás programját¹², amely kiskorú sértettek esetében is alkalmazható. A szolgáltatás az alábbi tevékenységi formákat öleli fel:

a) *Elérhetőség*

A szolgálat 24 órás, heti 7 napos ügyeleti rendszerben működik.

b) *Krízis-intervenció*

A bűncselekmények kiskorú sértettjeinek nyújtott azonnali krízis-ellátás (pl. segély, orvosi vizsgálat, feszültségoldó beszélgetés, stb.).

c) *Tanácsadás*

Olyan gyermekek számára, akik szakemberek segítségét kérik problémáik megoldásához, illetve olyan szülők számára, akik nem tudják olyan családi konfliktusukat megoldani, amelyek gyermek sérelmére elkövetett bűncselekményekhez vezethetnek.

d) *Családgondozás*

A gyermekkorú sértettek családjának a szociális esetmunka körébe tartozó gondozása.

e) *Kiközvetítés - átirányítás*

A szolgáltatás információs bázisként is működik: a gyermekkorú sértettet - szükség esetén - a megfelelő szakszociális szolgálathoz irányítja.

f) *Információnyújtás*

A sértettnek adott felvilágosítás a büntetőeljárásról, s annak lehetséges kimenetéről. Az információk mind az általános ismereteket, mind pedig az adott ügyre vonatkozó konkrét tájékoztatást felölelik.

g) *Személyes támogatás, képviselő*

A gyermekkorú sértett képviselője és személyes támogatása az eljárás folyamán. Különösen fontos lehet a családon belül vagy szexuális bűncselekmény sértettjévé vált kiskorú személyeknél.

h) *Átmeneti szállás*

Ilyen segítség az egyéb szervezetekkel történő együttműködés alapján is nyújtható.

i) *Ismeretterjesztés*

Tájékoztatás, ismeretterjesztés, képzési formák beindítása, a közvélemény befolyásolása. Az információnyújtás főként a sértetté válást elősegítő helyzetekkel, körülményekkel, az azok megelőzését lehetővé tevő feltételekkel kapcsolatos ismeretek terjesztésére terjed ki. A közvélemény befolyásolásával lehet elérni a sértetté válással kapcsolatos hitek, vélekedések megváltozását és az egyes sértetti csoportokkal (pl. családi erőszak, szexuális cselekmények áldozataival) szemben megnyilvánuló kirekesztő ellenérzések mérséklődését.

A fenti szolgáltatás csak akkor lehet hatékony, ha egyrészt a gyermekvédelem intézményrendszerébe van ágyazva, másrészt a program keretében mind az állami mind pedig a non-profit szervezetek összehangoltan dolgoznak annak érdekében, hogy valódi segítséget nyújtsanak az arrászorulóknak. A különböző társszakmák szoros együttműködése és a problémák interdiszciplináris megközelítése nélkül a szolgáltatást beindítani - sarlatánság. Az ilyen típusú komplex együttműködések kialakításának szorgalmazása nem újkeletű. Noha a területi gyermekvédelmi ellátó hálózat magas színvonalú működéséhez elengedhetetlen lenne a gyermekvédelmi szolgáltatások folyamatos, szak-

szerű kiértékelése és az intézményközi esetmegbeszélések rendszerének kialakítása - látjuk, hogy még egyik sem természetes része a gyermekvédelem napi gyakorlatának. Hazai segítő intézményeink ugyanis önmagukban - esetenként önmagukért -, s nem egymást is segítve fejlődnek. Előbb-utóbb azonban fel kell végre ismernie valamennyi elméleti és gyakorlati szakembernek, hogy a szakmai koordináció hiánya a meglévő eszközök hatékonyságát csökkenti.

A gyermekvédelemre váró új feladatok, új típusú együttműködést és új típusú szakmai koordinációt igényelnek a gyermekvédelmi, a szociális, az oktatási, az egészségügyi és az igazságszolgáltatási szakemberektől annak érdekében, hogy a kliensi problémák sokszínűségének megfelelő megoldások születhessenek.

Elengedhetetlen, hogy a gyermekvédelem problémáinak megoldásáról már megindult közös gondolkodás folytatódjék és abban a védelemre leginkább rászoruló gyermekértettek problémája megfelelő hangsúlyt kapjon. Mindannyian tudjuk, hogy a politikai rendszerváltást még nem követte az egypártrendszer problémamegoldó mintáinak elenyészése. Valószínűsíthető, hogy a gyermekvédelem szolgáltatásainak szakmai színvonalát illetően még sokáig csak „tanuló gyermekvédelem” leszünk. A jövő generációjára érdekében, mindannyiunk felelőssége, hogy meddig.

Jegyzetek az V. fejezethez

1. Az Egyezmény többirányú kötelezettséget ró a részes államokra a gyermeki jogok biztosítása terén. E kötelezettségek vázlatosan öt csoportba sorolhatók:
 1. Adják meg a gyermekeknek az egészségügyi ellátáshoz, az oktatáshoz, a szakmai képzéshez, a társadalombiztosításhoz, a pihenéshez és a szabad idő eltöltéséhez való jogot és lehetőséget, valamint biztosítsák a gyermeki jogok érvényesítésének eljárásjogi garanciáit.
 2. Biztosítsanak speciális gondozást a fogyatékos gyermekek, a menekültek-, és a kisebbségi csoportok gyermekei számára, valamint a megkínzott, és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések-, illetve a fegyveres konfliktusok áldozataivá vált gyermekek számára, továbbá a családi környezetüktől megfosztott gyermekeknek.
 3. Védjék meg a gyermeket a gazdasági kizsákmányolástól, a nemi erőszaktól és kihasználástól, a kábítószeres használatától, a családon belüli erőszaktól és elhanyagolástól, a jogtalan szabadságkorlátozástól, a kínzástól, a halálbüntetéstől.
 4. Támogassák a családokat a gyermekek védelmével és gondozásával kapcsolatos kötelezettségeik teljesítésében és jogaik gyakorlásában, gondoskodjanak a gyermekek számára megfelelő életszínvonalról, tegyék lehetővé a gyermek-szülő-rokon kapcsolattartást a szeparáció eseteiben is, továbbá gondoskodjanak megfelelő gyermekjóléti intézmények és szolgálatok létrehozásáról.
 5. Biztosítsák a jogot a gyermek számára, hogy az őt érintő kérdésekben véleményt nyilváníthasson, a kulturális és művészeti életben részt vehessen, egyesületekhez, szervezetekhez csatlakozhasson, vallását gyakorolhassa.
2. Gosztonyi, G.: Hatóság + szolgálat. Esély, 1993/4. sz. 25. old.

3. Koncepció a gyermekek védelméről, valamint a szociális és gyámhivatalok törvényi szabályozásáról. Népjóléti Minisztérium. Budapest, 1995. február
4. Standards for service for abused or neglected children and their families. Child Welfare League of America, Washington, D.C. 1989. p. 64.
5. Tudomásom szerint a Családi Bíróság felállításának gondolata már évekkel ezelőtt felmerült. Az IM Törvényelőkészítő Főosztályának 1982. márciusában készített tervezetét a miniszteri értekezlet is tárgyalta. A kezdeményezést, az ilyen bíróságot szükségképpen övező pártfogói rendszer kiépítésének szükségessége és az ehhez szükséges anyagi feltételek hiánya akadályozta meg.
6. Kiss É.: A gyermekek jogairól szóló Egyezmény és a magyar jogrend. Magyar Jog 1991. 12. sz. 714. old.
7. Gönczöl K.: Bűnözés és társadalompolitika. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 9. old.
8. A sértettek helyzetét az 1970-es évek feminista mozgalmi változtatták meg, amelyek először az erőszakos közönség áldozatait, majd a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények áldozatait ért méltánytalanságok ellen emeltek szót. A nőmozgalom e speciális sértetti csoportok jog- és érdekvédelmében végzett tevékenysége irányította rá a figyelmet az ún. „*elsődleges*” (a sértettet a bűncselekmény elkövetésekor ért), és az ún. „*másodlagos*” (a hatósági eljárásban elszenvedett) *viktimizáció* kérdéseire és problémáira, és alapozta meg a sértettek jogainak és eljárási helyzetének általános újraértékelését.

9. Law of Evidence Revision Protection of Children Law, 5715-1955.; Law of Evidence Amendment (Protection of Children) (Amendment No.2) Law 5723-1962 (1)
10. Compilation of Child Abuse and Neglect Laws and Summary of 1989 Legislation, Department of Legislative Reference 1989. p.3.
11. Gosztonyi, G.-Kerecsi, K.: A családsegítő és a pártfogó szolgálatok lehetséges helye a bűn-megelőzésben. In: Büntetőpolitika, bűnmegelőzés (Szerk.: Gönczöl Katalin). ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke. Budapest, 1994. 148. old.
12. Lásd részletesen: Kerecsi, K.: Bűnmegelőzés és sértettsegítés. Rendészeti Szemle 1993/2. sz. 26-34. old.